

VASAD

VANKULU SOSYAL ARAŞTIRMALAR DERGİSİ

15

2025

Vankulu Sosyal Araştırmalar Dergisi - Yıl / Year: 2025 - Sayı / Issue: 15

Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü

*Van Yüzüncü Yıl University
Faculty of Literature, Department of History*

e-ISSN: 2822 - 4000
Yıl/Year: 2025 Sayı/Issue: 15

Kapsam / Scope: Sosyal Bilimler / Social Sciences

Periyot / Period: Yılda iki kez (Haziran, Aralık) yayımlanır.
The journal is published two times a year (June, December)

Yayın Dili / Publication Language: Türkçe ve İngilizce /
Turkish and English

Vankulu Sosyal Araştırmalar Dergisi Biyografi Alanında Neşriyat
Yapan Uluslararası Hakemli Bir Dergidir
Vankulu Journal of Social Studies is an international peer-reviewed journal
specializing in the field of biography.

Vankulu Sosyal Araştırmalar Dergisi en az iki hakemin görev aldığı çift
tarafli kör hakemlik sistemi kullanmaktadır.

Vankulu Journal of Social Studies uses a double-blind method refereeing
system with at least two referees.

İndeksler/ Indexes

MLA (Modern Language Association)/ERIH PLUS (European Reference Index For the
Humanities)/Ulrich's Periodicals Directory

Bu dergideki makaleler iThenticate programıyla taranmıştır
This journal uses iThenticate (Plagiarism Detection Software)

**Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü**

Sahibi/ Owner

Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü Adına

Van Yüzüncü Yıl University Faculty of Literature, on Behalf of the History Department

Prof. Dr. Bekir Koçlar

Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Türkiye, Van /Orcid: 0000-0003- 2373-945X
bekirkoclar@yyu.edu.tr

Baş Editör/ Editor in Chief

Doç. Dr. Ercüment Topuz

Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Türkiye, Van /Orcid: 0000-0001- 9458-1384
ercumenttopuz@yyu.edu.tr

Editörler/ Editors

Doç. Dr. Uğur Bozkurt

Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Türkiye, Van /Orcid: 0000-0002- 8698-8368
ugurbozkurt@yyu.edu.tr

Dr. Ömer Ertürk

Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Türkiye, Van /Orcid: 0000-0001- 9155-3425
omererturk@yyu.edu.tr

Dil Editörleri/ Language Editors

Arş. Gör. Merve Şule Gülaçar

Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Türkiye, Van / Orcid: 0009-0004-1685-3443
mervesuleacar@yyu.edu.tr

Yazı İşleri Müdürü/ Responsible Manager

Nimet Sekman

Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi, Türkiye, Ağrı / Orcid: 0000-0001-5632-9348
nsekman@agri.edu.tr

Sekreteryas/ Secretary

Münife Obuz

Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Türkiye, Van / Orcid:0000-0000-2649-9757
Munife88@gmail.com

Dizgi ve Tasarım

Ali İmran Arvas

Alan Editörleri**Antropoloji-Halk Bilimi**

Doç. Dr. Gülde Çetindağ Süme
Fırat Üniversitesi/Türkiye/Elazığ
Orcid: 0000-0003-4699-3944
gsetindag@firat.edu.tr

Coğrafya

Prof. Dr. Murat Yılmaz
Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi/Türkiye/Van
Orcid: 0000-0001-7049-098X
myilmazcog@yyu.edu.tr

Eğitim Bilimleri

Doç. Dr. Ahmet Vurgun
Marmara Üniversitesi/Türkiye/İstanbul
Orcid: 0000-0002-9148-7285
ahmet.vurgun@marmara.edu.tr

Felsefe

Doç. Dr. Hakan Hemşinli
Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi/Türkiye/Van
Orcid: 0000-0003-4977-9054
hhemsinli@yyu.edu.tr

Sosyoloji

Prof. Dr. Fuat Güllüpinar
Anadolu Üniversitesi/Türkiye/Eskişehir
Orid: 0000-0003-3661-7232
fgullupinar@anadolu.edu.tr

Türk Dili ve Edebiyatı

Prof. Dr. Ramazan Ekinci
Manisa Celal Bayar Üniversitesi/Türkiye/Manisa
Orcid:0000-0001-6743-4522
ramazan.ekinci@cbu.edu.tr

İletişim Bilgileri/ Contact Details**e-posta/ e-Mail:** vasad@yyu.edu.tr**e-Ağ/Web:** <http://dergipark.org.tr/yyuvasad>**Adres/ Address:** Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü**Yayın Tarihi/ Publication Date**

30 Haziran 2025 / June 30, 2025

Dergide yayımlanan makalelerin tüm sorumluluğu yazarlarına aittir. Dergi yayın kurulu gönderilen yazıları yayımlayıp yayımlamama konusunda serbesttir. Yayın kurulu ve editöryal ekip makalelerle ilgili herhangi bir yasal yükümlülük kabul etmez

All responsibility for the articles published in the journal belongs to the authors. The editorial board of the journal is free to decide whether or not to publish the submitted manuscripts. The editorial board and editorial team do not accept any legal liability for the articles.

Yayın Kurulu/ Editorial Board

Prof. Dr. Aleksandar KADIJEVIC (Universtet of Belgrade, Serbia, Belgrade /orcid: 0000-0002-1875-8093 / akadijev@f.bg.ac.rs)

Prof. Dr. Ali SATAN (Marmara Üniversitesi, Türkiye, İstanbul/ orcid: 0000-0001-9637-547X/ ali.satan@marmara.edu.tr)

Prof. Dr. Bekir KOÇLAR (Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Türkiye, Van / orcid:0000-0003-2373-945X/ bekirkoclar@yyu.edu.tr)

Prof. Dr. Kemal YAKUT (Anadolu Üniversitesi, Türkiye, Eskişehir /orcid:0000-0001-8048-5658/ kyakut@anadolu.edu.tr)

Prof. Dr. Muhsin MACİT (Anadolu Üniversitesi, Türkiye, Eskişehir / orcid:0000-0001-7379-8293)

Prof. Dr. Mustafa ÇOLAK- Samsun Üniversitesi, Türkiye, Samsun / 0000-0001-8310-3766 / mustafa.colak@samsun.edu.tr)

Prof. Dr. Ömer OBUZ (Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Türkiye, Van / orcid:0000-0002-8686-4488 / omerobuz@yyu.edu.tr)

Doç. Dr./ Assoc. Prof. Ilirjana Kaceli (Demirlika) (University of Shkodra, Albania, Shkodra / orcid: 0000-0002-8228-9789 / ilirakaceli@gmail.com)

Doç. Dr./ Assoc. Prof. Liliana Elana BOŞCAN (University of Bucharest, Romania, Bucharest orcid: 0000-0002-3272-4914 / liliana.boscan@gmail.com)

Dr. Öğr. Üyesi Metin AYDAR (Erzurum Teknik Üniversitesi, Türkiye, Erzurum / orcid:0000-0002-6311-7527 / metin.aydar@erzurum.edu.tr)

İÇİNDEKİLER / CONTENTS

Araştırma Makaleleri / Research Article

Mehmet Şahingöz / Mirzahan Egamberdiyev

Tarihî Gerçeklik ile İdeolojik Yorum Arasında Talas Omarbekov ve Kazakistan'da Akademik Tarihçilik

Between Historical Reality and Ideological Interpretation Talas Omarbekov and Academic History in Kazakhstan.....1

Sevda Özkaya Sofu /Işıl Işık Bostancı

Prof. Dr. Mustafa Öztürk: Bir Akademik Mirasın İzinde

Prof. Dr. Mustafa Öztürk: In Pursuit of an Academic Legacy.....21

İsmail Alperen Biçer

Biyografi Yazarı ve Biyografik Özne: Edebî ve Tarihsel Bir İlişkinin Derinlikleri

The Biographer and the Biographical Subject: Exploring the Depths of a Literary and Historical Relationshi30

Halil Ölmez

Cihan Harbi Anılarıyla Yaşayan Bir Asker: Kurmay Binbaşı Vecihi Bey

A Soldier Living with World War I Memories: Staff Major Vecihi Bey.....41

Feyza Mücahitoglu

Osmanlı Ricâl-i Devleti'nden Bir Zât: Mahmud Celaleddin Paşa (1838-1899)

One of the Ottoman Statesman: Mahmud Celaleddin Pasha (1838-1899).....63

Editörden

Vankulu Sosyal Bilimler Dergisi, 2018 yılında yayın hayatına başlamıştır. **Aralık 2024 sayısından itibaren** yayın politikasını yenileyerek yalnızca biyografi çalışmalarına yer verecektir. Yeni yayın politikası bağlamında disiplinlerarası bir perspektifle, tarih bilimini merkeze alarak sosyal bilimlerin farklı alanlarında öne çıkan şahsiyetlerin fikirlerini ve eserlerini ele alan nitelikli çalışmalar yayınlayacaktır. Bu doğrultuda, ilk sayımızda Osmanlı ilim ve kültür tarihinin önemli simalarından biri olan ve dergimize adını veren **Vankulu Mehmed Efendi**'ye ayırarak, akademik biyografi yazımının metodolojik ve kavramsal çerçevesini tartışan çalışmaları neşretmiştik.

Haziran 2025 tarihli sayısında Osmanlı vak'anüvislerin son temsilcisi **Abdurrahman Şeref Efendi**'nin vefatının 100. yılı münasebetiyle, Türk tarihçiliğine katkıda bulunan önemli isimler başta olmak üzere siyasi ve askeri kimlikleriyle ön plana çıkmış kişiler ve fikirleri konu edinmektedir. Ayrıca bu sayımızda dergimizin yayın politikasına uygun bir içeriğe sahip tarih yazıcılığına ilişkin tahlili bir çalışmada yer almaktadır. Haziran sayısı yalnızca bir vakanüvisin entelektüel mirasını değil, aynı zamanda modern Türkiye'nin tarih algısının şekillenmesinde rol oynayan aktörleri de ele alarak, biyografik araştırmaların tarih disiplini içindeki kritik yerine vurgu yapmaktadır. Vankulu Dergisi olarak, önümüzdeki sayılarda da yerli ve yabancı akademisyenlerin katkılarıyla, biyografi alanında özgün ve derinlikli çalışmaları okuyucularımızla buluşturmayı temenni ediyoruz.

From the Editor

Vankulu Journal of Social Sciences began its publication life in 2018. Starting from its December 2024 issue, the journal has renewed its publication policy and will now exclusively feature biographical studies. In this context, it will publish high-quality research that examines the ideas and works of prominent figures from various fields of social sciences, adopting an interdisciplinary perspective with a focus on historical science. In line with this approach, the first issue of the renewed policy was dedicated to **Vankulu Mehmed Efendi**, a significant figure in Ottoman intellectual and cultural history, from whom the journal takes its name. This issue included studies discussing the methodological and conceptual framework of academic biography writing.

For its June 2025 issue, on the occasion of the 100th anniversary of the death of **Abdurrahman Şeref Efendi**, the last representative of the Ottoman chroniclers (*vak'anüvis*), the journal will focus on prominent figures who contributed to Turkish historiography, particularly those distinguished by their political and military roles, as well as their intellectual legacies. Additionally, the issue will include an analytical study on historiography, in line with the journal's publication policy. This June issue not only explores the intellectual heritage of a chronicler but also examines the actors who played a role in shaping modern Turkey's historical consciousness, thereby emphasizing the critical place of biographical research within the discipline of history. As **Vankulu Journal**, we hope to continue presenting original and in-depth biographical studies in our forthcoming issues, with contributions from both domestic and international scholars.

Vankulu Sosyal Araştırmalar Dergisi/Vankulu Journal of Social Studies**e-ISSN: 2822 – 4000****Yıl / Year: 2025 - Sayı / Issue: 15****Tarihî Gerçeklik ile İdeolojik Yorum Arasında Talas Omarbekov ve Kazakistan'da Akademik Tarihçilik****Between Historical Reality and Ideological Interpretation Talas Omarbekov and Academic History in Kazakhstan****Mehmet Şahingöz**

Prof.Dr. Gazi Üniversitesi, Eğitim Fakültesi

Orcid: 0000-0002-4186-7626

ROR ID: <https://ror.org/054xkpr46>mehmetsahingöz@gmail.com**Mirzahan Egamberdiyev**

Doç.Dr. Al-Farabi Kazak Milli Üniversitesi, Şarkiyat Fakültesi

Orcid: 0000-0002-1022-0483

ROR ID: <https://ror.org/03q0vrn42>mirzahan.egamberdiyev@gmail.com**Article Information/Makale Bilgisi**

Cite as/Atıf: Şahingöz, M./Egamberdiyev, M. (2025). Between Historical Reality and Ideological Interpretation Talas Omarbekov and Academic History in Kazakhstan, *Vankulu Journal of Social Studies*, 15, 1-20. DOI: 10.55089/yyuvasad.1697503

Şahingöz, M./Egamberdiyev, M. (2025). Tarihî Gerçeklik ile İdeolojik Yorum Arasında Talas Omarbekov ve Kazakistan'da Akademik Tarihçilik, *Vankulu Sosyal Araştırmalar Dergisi* 15, 1-20. DOI: 10.55089/yyuvasad.1697503

Article Types / Makale Türü: Research Article/Araştırma Makalesi**Received/Geliş Tarihi:** May 12, 2025/ 12 Mayıs 2025**Accepted/Kabul Tarihi:** June 12, 2025/12 Haziran 2025**Published/Yayın Tarihi:** June 30, 2025/ 30 Haziran 2025**Pub Date Season/Yayın Sezonu:** June/Haziran**Issue/Sayı:** 15 Pages/Sayfa: 1-20

Plagiarism/İntihal: This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software./ Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi.

Published by/Yayıncı: Van Yüzüncü Yıl University / Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi.

Ethical Statement/Etik Beyan: This study does not require ethical committee approval as it is based on data obtained from the literature/published sources. It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited/ Bu çalışma etik kurul izni gerektirmeyen nitelikte olup, kullanılan veriler literatür/yayınlanmış kaynaklar üzerinden elde edilmiştir. Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur (M. Şahingöz/M.Egamberdiyev).

Conflict of Interest/Çıkar Beyanı: There are no conflicts of interest. / Bu çalışma kapsamında herhangi bir kurum, kuruluş, kişi ile çıkar çatışması yoktur.

Declaration of Authors' Contribution/Yazarların Katkı Oran Beyanı: This article is co-authored, with both authors contributed equally. / Bu makale çift yazarlıdır ve yazarların katkı oranları eşittir.

Yapay Zeka Kullanımı: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde yapay zeka tabanlı herhangi bir araç ve uygulama kullanılmamıştır/ No artificial intelligence tools or applications were used during the preparation of this work.

Telif Hakkı ve Lisans/Copyright & License: Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmaları CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır/ Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0.

Tarihî Gerçeklik ile İdeolojik Yorum Arasında Talas Omarbekov ve Kazakistan'da Akademik Tarihçilik

Between Historical Reality and Ideological Interpretation Talas Omarbekov and Academic History in Kazakhstan

Öz

Bu makale, Kazak tarihçisi Talas Omarbekov'un çalışmaları üzerinden Kazakistan'da bağımsızlıktan sonra şekillenen Kazak Milli tarihçiliği ele almaktadır. Bağımsızlık sonrasında Kazakistan'da tarih yazımı önemli bir değişim geçirmiştir. Sovyet döneminin ideolojik baskılarından kurtulmaya çalışan tarihçiler, Kazak halkının yaşadığı trajedileri yeniden değerlendirmeye başlamıştır. Bu süreçte öne çıkan isimlerden biri olan Talas Omarbekov, tarihî olaylara milli bir bakış açısıyla yaklaşan önemli akademisyenlerden biridir. Talas Omarbekov'un ilk çalışmaları, 20. yüzyılın ilk yarısındaki büyük felaketler, özellikle 1920-1930'lardaki kıtlık (Aşarşılık) ve Sovyet baskılarına odaklanmıştır. O, bu kıtlık olaylarını Kazak halkına karşı işlenmiş bir "soykırım" olarak değerlendiren ilk tarihçilerden biridir. Daha sonra Alaş Orda aydınlarının fikir mücadelesi ve trajik sonları üzerine çalışmalar yapmış, bu aydınları Kazak halkının bağımsızlık arayışının öncüleri olarak değerlendirmiştir. Son dönem araştırmalarında ise Kazak boy-aşiret yapısını inceleyerek bu yapının genel Türk tarihi içindeki yerini ortaya koymaya çalışmıştır. Ona göre, Kazak halkının tarihi yalnızca Kazakistan sınırları içinde değil, tüm Türk dünyası bağlamında ele alınmalıdır. Bu çalışmanın amacı, Talas Omarbekov'un tarihî olaylara nasıl yaklaştığını, hangi yöntemleri kullandığını ve tarih yazımına ne gibi katkılar sunduğunu değerlendirmektir. Makalede tarihî gerçeklik ile ideolojik yorum arasındaki sınırlar tartışılmaktadır. Sonuç olarak, Talas Omarbekov'un çalışmaları Kazakistan'da milli temelli, ancak aynı zamanda bilimsel tarih yazımına önemli katkılar sunmuştur.

Anahtar Kelimeler: Talas Omarbekov, Kazakistan, Tarih Yazımı, Aşarşılık, Alaş Orda, Akademik Tarihçilik.

Abstract

This article examines Kazakh national historiography shaped in the post-independence period of Kazakhstan through the works of Kazakh historian Talas Omarbekov. Following independence, historical writing in Kazakhstan underwent a significant transformation. Historians, seeking to free themselves from the ideological constraints of the Soviet period, began to reevaluate the tragedies experienced by the Kazakh people. One of the prominent figures in this process, Talas Omarbekov, is a leading academic who approaches historical events from a national perspective. His early works focused on the major catastrophes of the first half of the 20th century, particularly the famines (Aşarshylyk) and Soviet repressions of the 1920s and 1930s. He was among the first historians to characterize these famines as a "genocide" committed against the Kazakh people. Subsequently, he conducted research on the intellectual struggle and tragic fate of the *Alash Orda* intellectuals, portraying them as pioneers in the Kazakh people's pursuit of independence. In his more recent studies, he has examined the structure of Kazakh clans and tribal organizations, aiming to position this structure within the broader context of Turkic history. According to him, the history of the Kazakh people should not be considered solely within the borders of Kazakhstan, but in the context of the entire Turkic world. The aim of this study is to evaluate how Talas Omarbekov approaches historical events, what methods he employs, and what contributions he has made to historical writing. The article discusses the boundaries between historical reality and ideological interpretation. In conclusion, Talas Omarbekov's work has made significant contributions to a nationally grounded yet scholarly historiography in Kazakhstan.

Keywords: Talas Omarbekov, Kazakhstan, Historical Writing, Aşarshylyk, Alash Orda, Academic Historiography.

Giriş

Her milletin tarihsel süreci, yalnızca geçmişte yaşanan olayların sıralanmasından ibaret değildir. Tarih, bir toplumun hafızasını şekillendiren, milli kimliğini kuran ve geleceğe dair bakışını belirleyen temel disiplinlerden biridir. Bu bağlamda tarihçilik, toplumların kendi geçmişlerini anlamlandırma ve yorumlama biçimidir. Özellikle sömürgecilik, totaliter yönetimler ve ideolojik baskılar altında yaşamış halklar için tarih, yalnızca bilgi değil, aynı zamanda bir özgürlük alanıdır. Kazakistan da Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra bu tür bir tarihsel yeniden yapılanma sürecine girmiştir. Yeni dönemde tarihsel gerçekliğin farklı yönlerden değerlendirilmesi, özellikle milli tarih yazımının güçlenmesi açısından büyük önem kazanmıştır.

Bu süreçte ortaya çıkan tarihçiler, yalnızca akademik araştırmacı değil, aynı zamanda toplumsal öncüler olarak görülmüştür. Onlar, Sovyet döneminin ideolojik kalıplarından sıyrılarak geçmişini yeni bir gözle okumaya çalışmışlardır. Bu isimlerden biri de Prof.Dr. Talas Omarbekov olmuştur. Talas Omarbekov, Kazak tarih yazımında kendine özgü bir yöntem geliştirerek hem akademik hem de toplumsal alanlarda etkili olmuştur. Arşiv belgelerine dayalı çalışmalar yürüterek Kazak halkının yaşadığı trajedileri bilimsel yöntemlerle incelemiş ve bu konuları kamuoyuna taşıyarak yeni bir milli bilinç inşasına katkı sağlamıştır. Onun tarihçiliği, yalnızca bilimsel düzeyde değil, aynı zamanda toplumsal sorumluluk taşıyan bir çaba olarak da değerlendirilmelidir (Omarbekov, 2008).

Araştırmanın güncelliği, Talas Omarbekov'un özellikle 20. yüzyıl başlarında Kazak halkının maruz kaldığı büyük felaketleri gündeme getirmesi ve bu olayların tarihsel anlamını yeniden değerlendirmesiyle ilgilidir. Sovyet döneminde tabu olan konuları gündeme taşıyan Talas Omarbekov, özellikle 1930'lu yıllarda yaşanan büyük kıtlık (Aşarşılık) olaylarını bilimsel belgelerle ortaya koymuş, bu felaketi bir halk trajedisi olarak tanımlamıştır. Daha önce yalnızca politikaya indirgenmiş anlatımlar yerine, toplumsal boyutlarıyla analiz edilen bu olaylar sayesinde tarihsel adalet duygusu güçlenmiştir (Omarbekov, 1991). Ayrıca Alaş Orda hareketi üzerine yaptığı araştırmalar, Kazak aydınlarının fikir mücadelesini ve bağımsızlık arayışlarını görünür kılmıştır. Böylece Kazakistan'ın modernleşme tarihine dair yeni bir bakış açısı gelişmiştir.

Bu çalışmanın amacı, Talas Omarbekov'un tarihî olaylara yaklaşım biçimini, kullandığı yöntemleri ve Kazak akademik tarihçiliğine sağladığı katkıları değerlendirmektir. Bununla birlikte çalışmada, tarihsel gerçeklik ile ideolojik yorum arasındaki sınırlar analiz edilmektedir. Araştırmada temel varsayım, Talas Omarbekov'un tarih yazımı pratiğinin yalnızca geçmişi anlamlandırmakla kalmadığı, aynı zamanda Kazak milli kimliğinin yeniden inşasında etkin bir rol oynadığıdır. Onun çalışmalarının etkisi bilimsel çevrelerle sınırlı kalmamış, devletin yürüttüğü rehabilitasyon politikaları ve arşivlerin açılması gibi konularla doğrudan ilişkilidir. Bu yönüyle Talas Omarbekov'un tarihçiliği hem akademik hem siyasal hem de kültürel bir etki alanı oluşturmuştur (Taymagambetov, 2003).

Araştırmanın kuramsal çerçevesi, modern tarih yazımı kuramları ile postkolonyal yaklaşım arasında yer almaktadır. Talas Omarbekov'un yönteminde hem pozitivist tarihçilikten izler görülmekte hem de eleştirel tarih anlayışı öne çıkmaktadır. Onun tarih anlatımında bireysel belgeler, tanıklıklar ve arşiv dokümanları kadar halk anlatıları da değerlidir. Bu durum, tarihsel bilginin yalnızca devlet belgelerine değil, aynı zamanda halk hafızasına da dayanması gerektiği fikrini yansıtır. Aynı zamanda Kazak tarihini yalnızca Kazakistan sınırları içerisinde değil, daha geniş Türk dünyası bağlamında ele alma çabası da onun tarihçiliğinin ayırt edici özelliklerinden biridir. Bu yaklaşım, modern tarih biliminin ulusötesi bakış açılarıyla da örtüşmektedir.

Çalışmanın yöntemi olarak nitel araştırma tercih edilmiş ve içerik analizi tekniği uygulanmıştır. Talas Omarbekov'un yayımlanmış kitapları, makaleleri ve arşiv temelli çalışmaları sistemli biçimde incelenmiştir. Ayrıca onun yöneticiliğini yaptığı akademik kurumlar, bu kurumlar bünyesinde yürütülen projeler ve kamuoyundaki etkileri de değerlendirme kapsamına alınmıştır. Bu yöntem sayesinde yalnızca bireysel akademik başarılar değil, aynı zamanda bir tarihçilik geleneği olarak Talas Omarbekov'un bıraktığı miras analiz edilmektedir. Böylece Kazakistan'da bağımsızlık sonrası gelişen akademik tarih yazımının teorik temelleri daha iyi anlaşılabilir.

1. Prof.Dr. Talas Omarbekov'un Hayatı ve Akademik Kariyerinin Temel Aşamaları

Tarihçi Prof.Dr. Talas Omarbekov'un soy kökeni, Kazak halkının eski geçmişine dayanır. 1911 yılında Rusya'nın göç işleriyle ilgilenen birimi tarafından Taşkent'te basılan bir kitapta, Sırderya bölgesindeki Äulieata yöresinde yaşamış Alıbai Tolegen adlı bir kişinin çiftçilikle uğraştığı ve halk arasında saygı gördüğü anlatılır. Alıbai, Kazak halkının Büyük Cüz Dulat boyunun Şımır kolundan gelen Jañabai soyundandır ve Talas bölgesinde tanınmış biridir. Onun oğlu Sırgabay da, çevresindeki insanları tarla işlerine yönlendiren, onları yerleşik hayata alıştıran sözü geçen bir kişi olmuştur. Hatta bugün bile Talas Irmağı'ndan çekilen suyla kullanılan Sırgabay kanalı onun adını taşır. Ancak Stalin döneminde zengin olduğu gerekçesiyle suçlanmış, baskı görmüş ve Äulieata hapishanesine atılmıştır ve o hapishande vefat etmiştir. Bu olaylar, Talas Omarbekov'un geçmişiyle birlikte Kazak halkının köy düzenine geçişindeki önemli insanları ve yaşanan zorlukları açıkça göstermektedir. Şunu da belirtmek gerekir ki, Şımır boyunun Jañabai kolundan Kazak tarihine adı geçmiş önemli bir şahsiyet olan Bayzak Datka Mambetuly çıkmıştır. Babası Mambet Batır, Abla Han'ın genç savaşçılarından biri olarak tanınır. Bayzak'ın kendisi ise, Hokandlılar tarafından top namlusuna bağlanarak öldürülmesiyle hafızalarda yer etmiştir. Talas Omarbekov, bu Bayzak atasının sadece iki parmağının gömülü olduğu tepenin, Talas Irmağı kıyısındaki kamışlık bir alanda dünyaya gelmiştir. Bu tarih 29 Mayıs 1948'dir. Günümüzde bu bölge, Jambıl Eyaleti'ne bağlı Bayzak (Sovyet dönemi adıyla Sverdlov) ilçesindeki Akjar köyü sınırları içinde yer almaktadır (Mahat, 2018).

1954 yılında Talas Omarbekov, kendi köyündeki yedi yıllık okulun birinci sınıfına başladı. Savaş sonrası dönemde yaşayan kuşak gibi, Talas da çocuk yaşta birçok zorlukla karşılaştı. Babası, onun küçük yaşlarında ağır bir hastalıktan dolayı hayatını kaybetti. Ailenin tek erkek çocuğu olan Talas, ablası Meyramkul ile annesinin şefkati ve ilgisiyle büyüdü. Annesi, dünya görüşü geniş, hayat tecrübesi zengin, uzun yıllar ilçe halk meclisinde görev yapmış, çalışkanlığıyla tanınan bir kadındı. 1954 yılında Moskova'da düzenlenen Halk Tarımı Sergisi'ne özel davet alacak kadar itibarlı bir insan olmuştur. Talas, işte bu geniş yürekli ve açık fikirli annenin himayesinde büyüyerek, Kazak toplumunun temel insani değerlerini küçük yaşlardan itibaren özümsemişti (Omarbekov, 2008, s. 17).

O dönemde birinci sınıfa, yaşı geçmiş ve farklı yaşlarda olan birçok çocuk kabul ediliyordu. Talas'ın annesi, kolhozun sağım bölümünde çalışıyor ve tek oğlu olan Talas'ı köyden uzakta bulunan okula göndermeye gönülsüz davranıyordu. Ancak Talas'ın içindeki öğrenme arzusu çok güçlüydü. O, annesinden gizlice, köydeki inek sağım yerinden okula giden diğer çocuklarla birlikte okula gitmeye başladı. Bu şekilde, onun tüm hayatına yön verecek olan öğrenim yolculuğu sessizce başlamış oldu. Talas, daha ilk günden itibaren okumaya büyük ilgi gösterdi ve öğretmenlerinin dikkatini çekti. Onlar da bu istekli ve çalışkan çocuğa ellerinden gelen ilgiyi göstermeye çalıştılar. Özellikle beşinci sınıfta ders olarak okutulmaya başlanan "Eski Çağlar Tarihi" adlı ders Talas'ın en çok sevdiği konulardan biri oldu. O dönemde Kazakça yazılmış tarih kitapları okullarda pek bulunmazdı. Bu nedenle öğretmenler, tarih konularını öğrencilere sözlü olarak anlatıp, onların yazmalarını isterdi. Talas bu zorluklara rağmen tarih bilgisini artırmak için büyük bir istekle çalıştı ve tarih sevgisi o yaşlarda kalbinde yer etti (Omarbekov, 2008, s. 24).

Talas, daha küçük yaşlarında eski Mısır firavunlarının ve ünlü hükümdarların seferleri hakkında duyduğu bilgilerle tarihe büyük bir ilgi duymaya başladı. Bu ilgi, onu tarih öğrenmeye yönlendiren temel güç oldu. Ortaokulu başarıyla tamamladıktan sonra, "Trudovoy-Pakhar" (Emekçi – çiftçi) kolhozunun merkezindeki on bir yıllık okulda eğitimine devam etti. Okulu bitirdiğinde hem devlet diploması aldı hem de traktör sürücüsü belgesiyle mezun oldu. Bu belge, daha sonra kolhozda çalışırken işine yaradı. Talas, kolhoz üretiminde birkaç yıl boyunca traktör sürücüsü yardımcısı, torna çıraklığı ve çobanlık gibi işler yaptı. O yıllarda yükseköğrenim kurumlarına çoğunlukla tanındıkları aracılığıyla öğrenci kabul edilirdi ve tarih bölümleri sadece Almatı'daki sınırlı sayıdaki okulda yer alırdı. İki yıl üst üste hayalini kurduğu bölüme kabul edilmeyen Talas, sonunda Abay adını taşıyan Kazak Devlet Pedagoji Enstitüsü'nün tarih bölümünün dışarıdan eğitim (açık öğretim) programına katılarak eğitim hayatına adım attı¹. Jambıl vilayeti Moyinkum tepelerinin eteklerinde koyun otlatırken

¹ Bugünkü Abay Kazak Milli Pedagoji Üniversitesi, 1928 yılında enstitü olarak kurulmuştur ve Sovyet yönetiminin ilk yıllarında Kazakistan'da açılan ilk yükseköğretim kurumlarından biri olmuştur. O dönemde ülkede henüz üniversite statüsünde kurumlar bulunmamaktaydı. Sovyet Kazakistan tarihinde uzun süre sadece

bile yanından ayırmadığı tarih kitaplarını büyük bir şevkle okurdu. Enstitüye başladıktan sonra da dikkatli ve istekli bir öğrenci olarak öğretmenlerinin ilgisini çekti. O dönem tanınmış bilim insanları olan Enstitü Rektörü S.E. Tolıbekov ve Fakülte Dekanı N. Kiyıkbayev, ilk yılın sonunda Talas Omarbekov'un başarılarını dikkate alarak onu gündüz eğitimine geçirme kararı aldılar. S.E. Tolıbekov'un kararıyla doğrudan ikinci sınıfa kabul edilen Talas Omarbekov, sınıf arkadaşlarını hızla yakalayarak yıllardır peşinden koştuğu hayaline ulaşmayı başardı (Omarbekov, 2023, s. 37).

Tarih fakültesinde okuduğu yıllarda, genç Talas Omarbekov'un tarih alanına olan derin ilgisi ve yeteneği hemen göze çarpıyordu. Fakültede "Eski ve Orta Çağlar Tarihi" üzerine uzmanlaşmayı seçmişti. Hazırladığı dönem ödevleri ve bilimsel yazıları da hep bu konuya odaklandı. Dördüncü sınıfta öğrenciler arasında düzenlenen bilimsel bir toplantıda sunduğu bildirisi, Cumhuriyet genelinde ikincilik kazanarak Kazakistan Komünist Gençlik Teşkilatı Merkez Komitesi tarafından Onur Belgesi ve çeşitli ödüllerle takdir edildi. Bilimde elde ettiği bu ilk başarılar dolayısıyla Abay Kazak Devlet Pedagoji Enstitüsü'nün rektörü S.E. Tolıbekov, genç tarihçiye kendi imzasını taşıyan bir monografi armağan ederek onun bilim yolundaki gayretini takdir etti. Talas Omarbekov'un Kazak toplumunun geçmiş yapısı üzerine yaptığı çalışmalar, ona dönemin seçkin bilim insanlarının ilgisini kazandırdı ve daha çok çalışma şevki verdi. Tarih fakültesinde eğitim gördüğü bu yıllarda, özellikle 1938 yılında Kazan'da Kazaklar arasından ilk kez tarih alanında bilim unvanı almış ve Kazan üniversitesi mezunu olan Prof.Dr. H.M. Adilgerıyev'in desteği, onun gerçek anlamda bir tarihçi olarak yetişmesinde önemli rol oynadı (Omarbekov, 2023, ss. 41-42).

Kazak tarihçiliğinin erken döneminde önemli bir yere sahip olan H.M. Adilgerıyev, dönemin önde gelen bilim insanlarından biri olarak, milli tarih yazımında hem akademik hem de siyasi baskılara maruz kalmış, E. Bekmahanov² ile birlikte aynı dönemde soruşturmalara tabi tutulmuş ve sürgüne gönderilmiştir. H.M. Adilgerıyev'in özellikle Kazak halkının XIX. yüzyıldaki milli mücadelelerine dair yürüttüğü akademik faaliyetler ve verdiği dersler, Talas Omarbekov'un tarihsel düşüncesinin vatansever bir yönelimle şekillenmesinde belirleyici rol oynamıştır. Bu bağlamda, H.M. Adilgerıyev'in bilimsel yaklaşımı, Talas Omarbekov'un tarihsel olaylara yalnızca nesnel bir bakışla değil, aynı zamanda toplumsal sorumluluk bilinciyle yaklaşmasını sağlamıştır. Aynı zamanda, Talas Omarbekov'un üniversite yıllarına denk gelen dönemde, yazar İlyas Yesenberlin'in Kenesarı Han'a³

bir üniversite faaliyet göstermiştir. Bu üniversite, 1934 yılında kurulmuş ve adı Rus devrimci Sergey Mironoviç Kirov'a verilmiştir. S.M. Kirov'un Kazakistan ile doğrudan bir bağı olmamış, siyasi ve devrimci faaliyetleri daha çok Kafkasya bölgesinde geçmiştir. Günümüzde bu üniversiteye, Türk-İslam dünyasının önemli düşünürlerinden biri olan Farabi'nin adı verilmiş olup, kurum Kazakistan'ın en köklü ve saygın üniversitelerinden biri olarak "El-Farabi Kazak Milli Üniversitesi" adıyla eğitim vermeye devam etmektedir.

² Ermuhan Bekmahanov, Kazak tarih yazımının öncülerinden biri olup, XIX. yüzyılda Kazak halkının bağımsızlık mücadelesini bilimsel yöntemlerle inceleyen akademisyen Kazak tarihçidir ve Prof.Dr. ünvanını kazanan ilk Kazak'tır. "Kazakistan'ın XIX. yüzyılın 20-40. yıllarındaki durumu" adlı monografisinde Kenesarı Kasımulı (Kenesarı Han) önderliğindeki ayaklanmayı halkın özgürlüğü için verdiği bir milli direniş olarak değerlendirmiştir. Ancak bu değerlendirmesi, dönemin siyasal anlayışıyla uyuşmadığı için sert biçimde eleştirilmiş, ırkçılık düşüncesi taşıdığı gerekçesiyle suçlanmıştır. Yetkililerden gelen baskılar sonucu, Kazakistan'ın Rusya'ya "gönüllü" olarak katıldığını yazmaya zorlanmış, fakat bu görüşü tarihsel gerçeklerle bağdaştırmadığı için resmî ideolojiyle ters düşmüştür. Sonuç olarak, bilimsel düşüncesinden dolayı 1952 yılında tutuklanarak 25 yıl ağır hapse mahkûm edilmiş, uzun süre cezaevinde kalmıştır. 1954'te suçsuz bulunarak serbest bırakılmış, ancak meslek hayatına geri dönmesi kolay olmamıştır. Tüm zorluklara rağmen çalışmalarına devam eden E. Bekmahanov, Kazak tarihçiliğini yeniden canlandırmış, Al-Farabi Kazak Milli üniversitesinde görev almış, öğrenciler yetiştirmiş ve Kazak halkının geçmişine ışık tutan önemli eserler bırakmıştır. Onun hayatı, bağımsız düşüncenin ve tarihsel doğruların savunulması uğruna verilen büyük bir mücadelenin örneğidir.

³ İlyas Yesenberlin'in "Kahar" romanı, Kazak edebiyatındaki "Göçebeler" üçlemesinin üçüncü kitabı olarak Kazak halkının XIX. yüzyıldaki bağımsızlık mücadelesini tarihi olaylar temelinde anlatır. Romanın merkezinde yer alan Kenesarı Kasımulı, Kazak halkının son hanı olarak sadece askeri bir lider değil, aynı zamanda politik zekâsı, kararlılığı ve halkına olan bağlılığıyla öne çıkan çok yönlü bir şahsiyet olarak betimlenmiştir. İ. Yesenberlin, Kenesarı'yı Abılay Han'ın mirasçısı olarak göstererek, onun dağınık Kazak boylarını birleştirerek hanlık düzenini yeniden kurma çabalarını vurgular. Eserde Kenesarı'nın sadece savaş meydanlarında değil, aile yaşamında da güçlü bir figür olduğu, oğlunu cesaretle yetiştirmeye çalıştığı anlatılır. Roman boyunca onun stratejik düşünme yeteneği, liderlik vasıfları ve yanında yer alan cesur savaşçılarla kurduğu bağ, Milli kurtuluş

dair kaleme aldığı “Kahar” adlı tarihi romanın yayımlanması, Kazak aydınları arasında geniş yankı uyandırmış ve milli tarih konusundaki düşünsel ayrışmaları su yüzüne çıkarmıştır. Bu kültürel ve entelektüel atmosfer, genç araştırmacının Kazak tarihinin çetin ve tartışmalı meselelerine daha derinlikli ve eleştirel bir bakış geliştirmesine zemin hazırlamıştır. Dolayısıyla H.M. Adilgerreyev’in entelektüel mirası ile İlyas Yesenberlin’in edebi katkısı, Talas Omarbekov’un akademik yönelimi ve tarihsel kimliğinin şekillenmesinde birlikte etkili olmuştur (Omarbekov, 2023, s. 54).

1971 yılında tarih fakültesinden mezun olduktan sonra Talas Omarbekov, Jambıl ilinin Jualı ve Bayzak ilçelerinde tarih dersi öğretmenini ve eğitim işleri sorumlusu olarak görev yaptı. 1972 yılından itibaren görev yaptığı Bayzak ilçesindeki Çapayev adını taşıyan ortaokulda ilk kez “Tarih ve Kazıbilim” odaklı bir okul içi müze kurdu. Bu müzeye, daha önce Taraz şehrinde düzenlenen kazı çalışmalarına Jambıl il müzesinin bilim çalışanlarıyla birlikte katılarak elde ettikleri, ilçeye bağlı Tegistik yerleşimlerinde, eski Oqum şehrinde ortaya çıkarılan buluntular, kazıdan elde edilen eşyalar, taş yontular ve başka tarihî kalıntılar yerleştirildi. Orta Çağ Taraz’ının kazılarına katılmış olan T.N. Senigova’nın öğrencisi N.İ. Popov’un desteğiyle, Talas Omarbekov Tegistik yerleşiminde de kazı işlerini yürütmeyi başardı. Aynı yıllarda genç tarihçi, Taraz çevresinde İpek Yolu güzergâhındaki Orta Çağ yerleşimlerinin, dörtgen biçimli höyüklerin ve kalelerin tarihine dair yerel gazetelerde yazılar yayımlamaya başladı. Bu yazıların içinde “Orta Çağ’daki Oqum Şehrini Tarihi” başlıklı araştırma özellikle dikkat çekti. Derinlemesine incelemeye dayanan bu bilimsel makale, o dönemde Kazakistan’ın tanınmış kazıbilimcisi ve sonradan “Altın Adam”ı keşfeden Kemel Akışev’in yazılı takdiriyle Cumhuriyet düzeyinde çıkan “Bilim ve Emek” (şimdiki “Zerde”) dergisinde yayımlandı. O yıllarda Almatı şehri “kapalı şehir”⁴ sayılınsaydı, Talas Omarbekov’un tarih öğretmenliği yerine doğrudan kazıbilimci olarak meslek yolunu seçebileceği de kuvvetle muhtemeldi (Omarbekov, 2023, ss. 57-59).

1972 yılından itibaren Talas Omarbekov, tarih dersini nasıl daha iyi öğretmek gerektiği hakkında düşüncelerini gazetelerde ve dergilerde yazmaya başladı. “Sotsialistik Qazaqstan”, “Qazaqstan Muğalimi” gazetelerinde ve “Qazaqstan Mektebi” dergisinde yazıları düzenli olarak çıktı. Bu yazıların ortaya çıkmasında onun üniversitede okurken tarih öğretimiyle ilgilenmesi büyük rol oynadı. Okulda gösterdiği başarılı öğretmenlik, düzenleyicilik ve araştırma çalışmaları sonucunda 1974 yılında ülke yöneticileri tarafından “Sosyalist Yarış Kazanani” unvanıyla ödüllendirildi. Ancak genç öğretmenin çalışma hayatı düşündüğü gibi kolay olmadı. Araştırmalarına düzenli şekilde devam etmesi bazı yöneticilerin hoşuna gitmedi. O zamanlar Kazakistan’da güçlü olan Komünist Parti’nin ilçe yöneticileri onu partiye bağlı bir görevde çalışmaya zorladı. Bilim yolunu seçmiş olan genç tarihçi, istemeyerek de olsa parti görevlisi oldu.

1975 yılında ilçe parti komitesinde çalışmaya başlayan Talas Omarbekov, bu görev sayesinde ileride yönetici olma yolunu açsa da bu iş onun tarihçi olarak gelişmesini zorlaştırdı. Talas Irmağı çevresindeki eski yerleşimlerin tarihine büyük ilgi duymasına rağmen, bu konu parti görevlileri tarafından hoş karşılanmadı. 1972’den itibaren eski ve orta çağ tarihine dair yazılarının gazetelerde çıkması, yöneticilerin tepkisini çekti. Parti görevlisi bir kişinin böyle yazılar yazması anlaşılabilir bulundu. Bu yüzden Talas Omarbekov’un çalışmaları bir parti toplantısında konuşuldu ve ona parti hakkında yazılar yazması gerektiği açıkça söylendi. Bundan sonra Talas Omarbekov, kesin karar vererek araştırma çalışmalarına dönmek ve yükseköğrenime başlamak istedi. Fakat o yıllarda doktora eğitimine başlamak kolay değildi, sadece devletin izin verdiği kişiler okuyabiliyordu. Bu nedenle 1971 ile 1977 yılları arasında tüm sınavları geçmiş ve yirmiye yakın bilimsel yazı yazmış olmasına rağmen, yükseköğrenime başvurması çok zor oldu (Omarbekov, 2008, s. 31).

hareketinin ruhunu yansıtır. “Kahar” romanı, Kazak halkının özgürlük ideallerini yücelten bir edebi eser olarak Kenesari’nin tarihi önemini ve sembolik değerini edebiyat yoluyla gelecek nesillere taşır.

⁴ 1929 yılında Kazakistan SSC’nin başkenti Kızılorda’dan Almatı’ya taşındıktan sonra, şehir Kazaklar için “kapalı” hale geldi ve yerleşim izinleri yalnızca Kazakistan SSC Merkez Komitesi tarafından veriliyordu. 1989 yılı nüfus sayımına göre, Almatı’daki Kazak nüfusu sadece yüzde 11 idi, bu da şehrin esas olarak Ruslar ve diğer Slav halkları için planlandığını ve Kazakların yerleşim açısından ciddi kısıtlamalara tabi tutulduğunu gösteriyor. Bu durum, Almatı’nın Sovyet yönetimi tarafından Kazaklara değil, Ruslara yönelik bir şehir olarak tasarlandığını kanıtlıyor.

Buna rağmen Talas Omarbekov, pes etmeyerek bilim yolunda ilerlemeye devam etti. Sovyetler Birliği döneminde Kazakistan'daki kolhozların tarihini araştırmaya yöneldi. 1977 yılında, öğrenim gördüğü Abay Enstitüsünün yeni rektörü olan tarihçi J. Jumabekov ile görüştü. Daha sonra Kazakistan Cumhuriyeti Eğitim Bakan Yardımcısı L. Rüstemov'la da görüşerek destek aldı. Bu görüşmeler sonucunda, yeni açılmış olan Arkalık Öğretmen Enstitüsü'nün yönlendirmesiyle doktora programının gündüz bölümüne kabul edildi. Yapılan sözleşmeye göre, Talas Omarbekov doktora eğitimini tamamladıktan sonra bu enstitüde öğretim görevlisi olarak çalışacaktı. Böylece, karşılaştığı siyasi ve idari engellere rağmen tarih araştırmalarından vazgeçmeyerek akademik kariyerine adım adım devam etti.

Doktora öğrenimin son yılında T. Omarbekov'un bilim yolundaki ilerleyişi, danışmanı J. Jumabekov'un zamansız ölümüyle beklenmedik bir biçimde zorlaştı. 1980 yılında doktora öğrenimini tamamlayan genç tarihçiyi, önceden sözleşme ile yönlendirilmiş olduğu Arkalık öğretmenler topluluğu geri çağırmadı. Bu durumda, Kazak Öğretmenler Enstitüsü'nün yönetiminde yer alan ve daha sonra Aktöbe Öğretmenler Enstitüsü'ne rektör olarak atanan M.R. Arınov'un özel ilgisi büyük rol oynadı. Sonrasında A. Kazımov'un öğretmenler enstitüsüne rektör olarak atanmasıyla, T. Omarbekov'a uygun bir ortam sağlandı ve daire verildi. Burada, eskiden kendisine ders vermiş olan N. Kiikbayev, İ. Şemşetov, K. Şülembayev gibi öğretmenlerle birlikte aynı akademisyen ortamında çalışmaya başladı. Asistan olarak göreve başlayan Talas Omarbekov, zamanla öğretim üyeliğine kadar yükseldi. 1982 yılında Kazak yerleşim alanlarında toplu üretim düzeniyle ilgili yaptığı araştırmasını tamamlayarak bilimsel unvanını kazandı (Omarbekov, 2023, ss. 61-62).

1988 yılına gelindiğinde, Kazakistan Parti yönetiminde meydana gelen değişikliklerle birlikte, Kazak tarihinin yeniden yazılması gerektiğine dair görüşler belirginleşti. Bu dönemde genç araştırmacı, Kazakistan Parti Kurulu'nun bünyesinde yer alan Parti Tarihi Kurumu'nun tarih bölümünde kıdemli araştırmacı olarak göreve çağırıldı. O dönemde bu kuruma, ülkede tanınan B. A. Tölepbaev başkanlık ediyordu. Kazakistan'daki düşünsel konuları ise Kurulun yazışmalarından sorumlu olan Ö. Janibekov ve bilgi yayımı bölümü yöneticisi K. Sultanov yürütmekteydi. Kazak tarihine yürekten bağlı bu kişilerin doğrudan ilgisiyle T. Omarbekov, araştırmalarını yeni bir yönde sürdürme ve derinleştirme olanağı buldu. Böylece, tarih alanında kendisini geliştirme yolunda sağlam adımlar atmaya devam etti.

2. Totaliter Dönemde Tarih Yazımının Zorlukları ve Talas Omarbekov Örneği

Sovyetler Birliği döneminde Kazakistan köy toplumunun tarihsel gelişim sürecine ilgi duyan genç araştırmacılar, özellikle 1930'lardaki zorla kolhozlaştırma yıllarında yaşanan büyük trajedileri aydınlatmaya yönelik bilimsel çalışmalar yaptılar. Ancak Kazak halkının milli çıkarlarını savunma niyetiyle kaleme alınan bu tür çalışmalar, toplumsal destekten ziyade resmî ideolojiye bağlı çevrelerin tepkisiyle karşılaşmıştır. Özellikle T.Omarbekov'un "*Qazaq Ądebieti*" gazetesinde yayımlanan "*Golosçekin Soykırımı!*" başlıklı tarihî incelemesi bu sürecin sembolü hâline gelmiştir (Omarbekov, 1990). Bu çalışma, Parti Tarihi Enstitüsü'nde görevli çoğunluğu Rusça eğitilmiş ve Komünist Parti çizgisinde yetişmiş tarihçiler tarafından sert bir şekilde eleştirilmiş, hatta yazar kurum içinde özel bir toplantıyla uyarılmıştır (Omarbekov, 1990). Fakat bu sansür çabaları, dönemin giderek güçlenen şeffaflık ve demokratikleşme atmosferinde basın tarafından da ifşa edilerek kamuoyunun dikkatine sunulmuştur. Bu noktada, özellikle "*Egemen Qazaqstan*" gazetesinin başında bulunan Şerhan Murtaza gibi gazetecilerin desteğiyle T. Omarbekov'un savunduğu tarihî gerçeklik, daha geniş bir çevrede yankı bulmuştur. Zamanın ruhu değişmeye başlamış, totaliter baskının etkisi azalırken, tarihçilerin düşünce özgürlüğü de yavaş yavaş görünür hâle gelmiştir. Bu ortam birkaç yıl daha önce gerçekleşmiş olsaydı, böylesi bir eleştirinin yazar açısından çok daha ağır sonuçlar doğuracağı şüphesizdi.

1991 yılında Sovyetler Birliği'nin dağılması ve Komünist Partisi'nin kapanmasıyla birlikte Kazakistan'da tarih yazımı için yeni bir dönem başladı. Bu gelişme, özellikle Kazak halkının geçmişine gerçekçi ve eleştirel bir bakışla yaklaşmak isteyen tarihçiler için büyük bir fırsat sundu. Artık daha önce gizli tutulan parti belgelerine ulaşmak mümkün hâle geldi. T.Omarbekov gibi araştırmacılar, bu dönemde tarihî olayları daha özgürce inceleyip, farklı konular üzerine açık ve ayrıntılı yazılar yazmaya başladılar. Bu ortamda T. Omarbekov, Kazak Devlet Üniversitesi'ne

(şimdiki Al-Farabi Kazak Milli Üniversitesi) doçent olarak davet edildi. 1991-1995 yılları arasında burada yoğun bir şekilde çalıştı ve önemli araştırmalar yaptı.

Bu yıllarda T. Omarbekov, Kazak tarihinin daha önce konuşulamayan konularını araştırmaya yöneldi. Özellikle 1929-1931 yıllarında Sovyet yönetimine karşı Kazakistan'da çıkan millî karakterli halk ayaklanmaları detaylı şekilde inceledi (Omarbekov, 1991, s. 115). Bu ayaklanmalar, Kazak halkının milli kurtuluşu için verdiği mücadelenin önemli bir parçasıydı. T. Omarbekov'un çalışmaları bu olayları ilk kez bilimsel bir yaklaşımla açıklamaya imkân sağladı. Üniversitedeki meslektaşları da bu çalışmalara destek verdi. Ünlü yazar M. Magauin, T. Omarbekov'un yazılarını fark edip *"Juldız"* dergisinde yayımlanmasını sağladı (Omarbekov, 1991, ss. 115-137). 1994 yılında bu araştırmalar *"Zobalan"* (Felaket) adıyla bir kitap olarak yayımlandı (Omarbekov, 1994, s. 272). T. Omarbekov'un bu eserinde, 1928-1934 yılları arasında Kazak halkının başına gelen büyük felaketler açık, belgeli ve sade bir dille anlatılmaktadır. Yazar, özellikle Kazak Özerk Sovyet Sosyalist Cumhuriyetinin Genel Sekreteri Fillip İtskoviç Goloşyokin döneminde Kazakistan'da uygulanan zorla dayalı kolektivizasyon, hayvancılığın çökertilmesi ve halkın zorla yerleşik hayata geçirilmesi gibi sert politikaların, Kazak halkını nasıl kıtlığa, yoksulluğa ve kitlesel ölümlere sürüklediğini ayrıntılı bir şekilde ortaya koyar. Hayatta kalmak isteyen birçok Kazak ailesi, hayvanlarını ve mallarını korumak için komşu ülkelere –Türkmenistan, Özbekistan, hatta İran, Afganistan ve Çin'e kitlesel göçler gerçekleştirdi. Ancak tüm bu zorluklara rağmen halk sessiz kalmadı. 1929-1932 yılları arasında Kazakistan'ın çeşitli bölgelerinde 372 milli kurtuluş ayaklanma ve direniş yaşandı. Halk, Sovyet yöneticilerinin baskıcı uygulamalarına karşı silahlı direnişe geçti. Bu direnişlerde 460'a yakın saldırı ve suikast girişimi oldu, 127 kez kolhozlara ait mülkler yakıldı (Omarbekov, 1994, ss. 92-94). T. Omarbekov, bu trajik süreci sadece tarihsel belgelerle değil, aynı zamanda halkın yaşadığı acılarla birlikte ele alarak, bu dönemi Kazak halkının kimliğini, yaşamını ve bağımsızlığını koruma mücadelesi olarak değerlendirmektedir.

Tarihçi T. Omarkebov, 23 Şubat 2021 tarihinde Astana'da düzenlenen ve Kazak tarihinin en acı dönemlerinden biri olan 1920'li yıllardaki kıtlık dönemine adanmış yuvarlak masa toplantısında yaptığı konuşmada, 1921-1922 yıllarındaki büyük kıtlığın kurbanlarının kesin sayısının hâlâ net olarak belirlenmediğini vurgulamıştır. *"Özgürlüğe Giden Çetin Yol: Açlığın Sonuçlarına Tarihsel Bir Bakış"* başlıklı etkinlik, Kazakistan Cumhuriyeti Parlamentosu Senatosu, Devlet Tarihi Enstitüsü ve Ç. Valihanov Tarih ve Etnoloji Enstitüsü tarafından ortaklaşa düzenlenmiştir. T. Omarkebov, kıtlıkla ilgili arşiv materyallerinin hâlâ tam anlamıyla incelenmediğini, bu konunun tarihsel literatürde yeterince yer bulmadığını dile getirmiştir. Ona göre, Kazakistan'daki kıtlık sürecinin anlaşılması, öncelikle 1921-1922 yıllarındaki açlıktan başlamalıdır. Bu dönemin, Sovyet totaliter sisteminin henüz tam anlamıyla kurumsallaşmadığı bir zaman dilimine denk geldiğini belirten T. Omarkebov, yine de dönemin yönetiminin ölü sayısını belirleme yönünde hiçbir ciddi çaba göstermediğini ifade etmiştir. Açlık gerçeği çarpıtılmış, kaynaklar gizlenmiş ve en önemlisi, bu felaketin sorumlusu olarak Bolşevik yönetimin oynadığı rol tarihsel literatürde görmezden gelinmiştir. Nüfusun yaklaşık bir milyon kişi azaldığı bu dönemde, kayıpların sayısı hâlâ net değildir. Ancak yapılan demografik hesaplamalar, 1921-1922 yıllarındaki kıtlıkta hayatını kaybeden Kazakların sayısının 700 binin üzerinde olduğunu ortaya koymaktadır. T. Omarkebov ayrıca, Sovyet yönetiminin bu açlık felaketinin geleneksel hayvancılıkla uğraşan Kazak halkı üzerindeki yıkıcı etkisinden özellikle kaçındığını ve bu gerçeği bilinçli olarak örtbas ettiğini söylemiştir. Bu bağlamda, T. Omarkebov'un açıklamaları, Kazakistan tarihinin travmatik ancak az çalışılmış bir dönemine dair akademik ve toplumsal bir yüzleşmenin gerekliliğine işaret etmektedir (Burkit, 2021).

T. Omarbekov'a göre, 1921-1922 ve 1930-1933 yıllarında yaşanan bu kıtlıklar, sadece iklim koşullarının veya yerel yöneticilerin hatalarının değil, doğrudan Bolşeviklerin merkezîyetçi ve ideolojik politikalarının sonucudur. Vladimir Lenin döneminde temelleri atılan ve Josef Stalin ile Filip Goloşekin'in uygulamada daha da sertleştirdiği bu politikalar, geleneksel Kazak göçebe hayat tarzını hedef almış, hayvancılığa dayalı ekonomik yapı zorla tasfiye edilmiştir. Kollektivizasyon adı altında gerçekleştirilen hayvanların zorla toplatılması, mülklere el konulması ve halkın yerinden edilmesi gibi uygulamalar sonucunda, milyonlarca Kazak ya açlıktan ölmüş ya da ülkeden göç etmek zorunda kalmıştır. T. Omarbekov, bu dönemde yaşanan kitlesel ölümleri *"soykırım"* olarak nitelendirir ve bunun bilinçli bir asimilasyon sürecinin parçası olduğunu savunur. Açlıktan kurtulmak için Çin,

Moğolistan, Kırgızistan, Karakalpakistan gibi bölgelere kaçanların sayısının yüz binleri bulunduğunu, bu sürecin Kazak halkının tarihsel belleğinde derin izler bıraktığını vurgular (Omarbekov, 1992, ss. 38-43).

T. Omarbekov'un Abai.kz portalında aktardığı arşiv belgelerine ve raporlara göre, 1933 yılı itibarıyla kırsal Kazak nüfusu yaklaşık 3,5 milyon kişi azalmış, bu da demografik yapının çökmesiyle birlikte kültürel ve toplumsal bir felaketi beraberinde getirmiştir. Örneğin, Turar Riskulov'un Josef Stalin'e yazdığı mektupta, sadece bir yıl içinde 90 binden fazla Kazak ailesinin göç ettiği belirtilmiştir. Bu belgeler, kıtlığın boyutunun sadece sayılarla değil, aynı zamanda insanlık dışı olaylarla da ölçüldüğünü göstermektedir. Bazı bölgelerde insan eti yeme vakalarının rapor edilmesi, sokaklarda cesetlerin çürümeye terk edilmesi gibi trajik olaylar da kayıt altına alınmıştır. Korday bölgesinden aktarılan tanıklıklarda, yüzlerce insanın açlıktan öldüğü, bazılarının ise hayatta kalabilmek için insan eti yediği ifade edilmektedir (Omarbekov, 2011). T. Omarbekov, bu olayların sadece tarihsel olarak değil, aynı zamanda etik ve insani açıdan da değerlendirilmesi gerektiğini söyler. Ona göre, Kazakistan halkının yaşadığı bu büyük felaket, modern tarih yazımında açıkça ortaya konmalı, genç kuşakların hafızasında canlı tutulmalı ve siyasi sorumluluk bağlamında ele alınmalıdır.

Talas Omarbekov'un Türkiye'de düzenlenen uluslararası konferanslara katıldığı dönemlerde, Kazak halkının tarihi hakkında konuşmayı çok sevdiğine sıkça tanık olurduk. Bu seyahatlerden birinde, Ankara-İstanbul-Almatı güzergâhında yapılan bir transfer sırasında İstanbul Havalimanı'nda altı saat kadar beklemek zorunda kaldık. Bu yolculukta Almatı Ziraat Üniversitesi Kazakistan Tarihi bölümü öğretim üyesi Doç.Dr. Amina Akhantayeva ile Doç.Dr. Mirzahan Egamberdiyev vardı. O süre zarfında, T. Omarbekov oldukça dikkat çekici bir hatırasını paylaştı. Anlattığına göre, 2004-2005 yıllarında dönemin Cumhurbaşkanı Nursultan Nazarbayev, Kazakistan'daki kıtlık dönemine dair tarihsel araştırmalara büyük bir ilgi göstermiş ve bu konunun derinlemesine incelenmesi için devlet bütçesinden önemli bir kaynak ayrılmıştı. Bu destekle birlikte, Talas Omarbekov ve Prof.Dr. Mambet Koygeldiyev, Moskova ve St. Petersburg arşivlerinde araştırmalar yürütmüşlerdi. Moskova arşivlerinde inceledikleri belgelerde, kıtlık dönemindeki Kazak nüfus kayıplarının resmi olarak açıklanan sayılardan iki kat daha fazla olduğunu tespit etmişler ve bu veriler karşısında derin bir şaşkınlık yaşamışlardı. T. Omarbekov'un anlattığına göre, bu belgeleri ayrıntılı bir rapor hâlinde Nursultan Nazarbayev'e sunduklarında, Nazarbayev de aynı şekilde şoke olmuştu. Ancak kısa bir süre sonra, bu arşiv belgelerinin bilimsel dolaşıma sokulması yönünde herhangi bir adım atılmaması talimatı verilmişti. T. Omarbekov bu durumu anlatırken, bunun bir devlet politikası olduğunu ve muhtemelen Rusya Federasyonu'ndan gelebilecek siyasi baskılarla ilgili bir kaygı taşıdığını ifade etti. O sırada Nursultan Nazarbayev'in gözlerinde belirgin bir çekingenlik ve temkinlilik gördüğünü de vurguladı. Sonuç olarak, söz konusu arşiv belgeleri Talas Omarbekov ve Mambet Koygeldiyev'in elinden alınmış, kendileri de bu belgeleri tam olarak yayımlamaktan çekinmişlerdi.

T.Omarbekov'un katkıları bununla sınırlı kalmadı. O, aynı zamanda Sovyet döneminde "*halk düşmanı*" ilan edilen Kazak beylerinin de tarihî olarak itibarını geri kazandırmaya çalıştı. Bu amaçla, "*Ana Tili*" gazetesinde belgelerle desteklenen yazılar kaleme aldı (Omarbekov, 1993, ss. 62-68). Bu yazılarda, Kazak beylerinin nasıl haksız yere suçlandığını ve el koyulan mülklerinin halkın gözünde nasıl yanlış tanıtıldığını açıkladı. T. Omarbekov'un bu çabaları hem tarihî gerçekleri açığa çıkarmak hem de Kazak halkının belleğini yenilemek açısından çok önemliydi. Onun çalışmaları sayesinde Kazakistan'da bağımsız tarih yazımının temelleri atıldı ve halkın geçmişe bakışı köklü biçimde değişmeye başladı.

T. Omarbekov, Kazak tarihçiliğinde yeni milli tarih yaklaşımını geliştirerek 1928 yılında mallarına el konulan Kazak beylerini bilimsel olarak aklamaya yönelik ilk girişimlerde bulunan araştırmacılardan biri olmuştur. Onun çalışmaları, zorla yerleşik hayata geçirme ve varlıklı kesimi tasfiye etme politikalarının Kazak toplumu üzerindeki yıkıcı etkilerini ilk kez kapsamlı ve belgeli şekilde ortaya koymuştur. Böylece Kazakistan'ın XX. yüzyılın 1920-1930'lu yıllarındaki sosyo-politik süreçlerine adil ve bilimsel bir değerlendirme yapılmasının temeli atılmıştır. Bağımsızlıktan sonra T. Omarbekov, Kazak beylerinin mallarının haksız yere alınmasıyla ilgili Devlet Komisyonu'nun aktif üyesi olmuş, aynı zamanda Devlet Güvenlik Komitesi arşivlerini inceleme izni alan ilk tarihçilerden biri olmuştur. Komisyonun elde ettiği bulgular "*Egemen Kazakhstan*" gibi gazetelerde yayımlanmış

ve bu yayınlar, 1929-1931 yıllarındaki milli mücadele, halkın kitlesel göçü ve kıtlık gibi konulara dair önemli tespitleri kamuoyuyla paylaşmıştır. Bağımsızlık ruhu, halkın tarih bilincini uyandırmış, Kazakistan tarihine yönelik büyük bir ilgi doğurmuştur. Bu bağlamda basın da tarihsel konulara geniş yer vermiş, çok sayıda makale ve röportaj yayımlanmıştır. T. Omarbekov'un görüşleri ve yazıları, özellikle “*Ana Tili*”, “*Jas Alaş*”, “*Egemen Kazakhstan*”, “*Kazak Edebiyatı*” ve “*Aқиқат*” gibi dergilerde düzenli olarak yer almış, onun tarihsel olaylara dair özgün bakış açısı, akademik camiada önemli yankı uyandırmıştır (Omarbekov, 1994, ss. 1-9).

3. Tarihsel Gerçekliğin Savunucusu Olarak Talas Omarbekov'un Akademik Katkısı

T. Omarbekov'un uzun yıllara yayılan sistematik çalışmaları, 1994 yılında akademik kariyerinde önemli bir dönüm noktasına ulaştı. O yıl, Prof.Dr. Kenes Nurpeisov'un danışmanlığında “*Kazak Köylülerinin Mülksüzleştirilmesi ve Zorla Kolektifleştirilmesi (Kolhozlaştırma)*” başlıklı doktora tezini başarıyla savundu⁵. Bu tez, Sovyet rejiminin 1920'li ve 1930'lu yıllarda Kazak halkına uyguladığı baskıcı politikaların tarihsel gerçekliğini bilimsel bir çerçevede açığa çıkaran ilk kapsamlı çalışmalardan biri oldu. Tez savunması sırasında Kazakistan'ın önde gelen akademisyenleri, yazarları ve gazetecileri yoğun ilgi gösterdi. Kazakistan Milli Bilimler Akademisi Bilim Kurulu, oybirliğiyle T. Omarbekov'a tarih ilimleri doktoru unvanını verdi. Bu gelişme, bağımsızlık sonrasında uzun yıllar tabu olarak kalan konuların artık açıkça tartışılabilirdiği yeni bir dönemin başladığını gösteriyordu. Ancak buna rağmen, eski Sovyet görüşlerini terk etmeyen bazı araştırmacıların varlığı, bu alanın hâlâ kolayca çalışılmadığını ve akademik mücadelelerin devam ettiğini ortaya koyuyordu. Bu nedenle, T. Omarbekov'un doktora savunmasında yaşanan fikir çatışmalarını belgelere dayalı olarak yayımlaması, konunun tartışılabilir niteliğine ışık tutmuştur (Omarbekov, 2005, ss. 3-13).

Bağımsız Kazakistan'ın ilk yıllarında medya organlarında tarih konularına gösterilen ilgiyle paralel şekilde, T. Omarbekov da bu süreçte büyük bir akademik ve toplumsal sorumluluk üstlendi. “*Aқиқат*” dergisinin bölüm sorumluluğunu yürüttü, yeni kurulan “*Kazak Tarihi*” dergisinin hem çalışanı hem yayın kurulu üyesi oldu ve “*Kazak Edebiyatı*” gazetesinde tarih yazımına dair danışmanlık yaptı. Bu görevlerini üniversitelerdeki akademik faaliyetleriyle birlikte sürdürdü. Halk arasında tarihe yönelik ilginin arttığı kıtlık ve baskı kurbanlarını anma yıllarında yayımladığı yazılarla geniş kitlelerin dikkatini çekti. Bu etkin çalışmaları dolayısıyla T. Omarbekov, Kazakistan Cumhuriyeti Eğitim ve Bilim Bakanlığı tarafından iki kez “*Şeref Belgesi*” ile ödüllendirildi. Artık o, bu alandaki çalışmalarıyla sadece akademik çevrelerde değil, toplumun farklı kesimlerinde de tanınan bir tarihçi olarak kabul görmekteydi. 1997 yılında ise sosyal bilimler alanında yaptığı katkılardan ötürü Kazakistan Sosyal Bilimler Akademisi tarafından oybirliğiyle akademik üye (Ord.Prof.Dr.) olarak seçildi. Böylece T. Omarbekov, Kazak halkının tarihsel hafızasını yeniden kurma sürecinde öncü bir isim haline geldi.

2019 yılında tarihçi T. Omarbekov, Kazakistan'ın önde gelen gazetelerinden biri olan *Egemen Qazaqstan*'a verdiği kapsamlı röportajda, Kazak halkının 20. yüzyılda maruz kaldığı büyük felaketlere dikkat çekerek, “*Jer betinde qazaq sıyaqtı qasiret körgen halyq joq*” (Yeryüzünde Kazaklar kadar acı çekmiş bir halk yoktur) sözlerini vurguladı (Omarbekov, 2019). Bu röportajdan anlaşıldığına göre, T. Omarbekov günümüzde hâlâ Kazakistan'daki gizli polis arşivlerine erişim sağlamış sayılı bilim insanlarından biridir. Açıklamasına göre, araştırmalarına ilk olarak günümüzde Cumhurbaşkanlığı Arşivi olarak bilinen, eski Kazakistan Komünist Partisi Merkez Komitesi Arşivi'nden başlamış, ardından Ulusal Güvenlik Komitesi, İçişleri Bakanlığı, Tarım Bakanlığı gibi çeşitli kurumsal arşivlerde çalışmıştır. Yedi farklı bölgenin arşivlerinde yürüttüğü araştırmalar sırasında, özellikle açlık yıllarında yaşanan kitlesel göçlerle ilgili belgeler karşısında dehşete düştüğünü ifade etmiştir. Bölge bölge, ilçelere göre düzenlenmiş bu belgelerde Kazakların başka yerlere kaçışı, uğradıkları kötü muamele ve göç sırasında yaşanan trajediler ayrıntılarıyla yer almaktaydı.

⁵ Sovyetler Birliği döneminde ve bağımsızlık sonrasında 2010 yılına kadar Kazakistan'da ilmi dereceler ve akademik unvanlar iki aşamalı bir sistemle veriliyordu. Birinci aşama, “İlim Adayı” (Kandidat Nauk) unvanının alınmasıydı; bu derece, uluslararası sistemde doktora (PhD doktora) seviyesine karşılık gelmektedir. İkinci aşama ise, daha kapsamlı ve derinlemesine bilimsel araştırmalara dayanan “İlim Doktoru” (Doktor Nauk) unvanının kazanılmasıydı; bu derece ise profesörlük düzeyine denk sayılmaktaydı.

T. Omarbekov, resmi tarih ile arşiv belgelerinde yer alan gerçek tarih arasında büyük bir uçurum olduğunu dile getirmiştir. Açlık döneminde insanların hayatta kalmak için yılan, kaplumbağaya kadar her türlü hayvanı yemek zorunda kaldıkları; cesetlerin gömülemeden kaldığına dair bilgiler, daha önce sadece sözlü tarihte rastlanan unsurlardır. Ancak arşiv belgelerinde mühürlü, imzalı, resmi kayıtlar hâlinde bu bilgileri gördüğünde büyük bir şok yaşadığını söylemiştir. Ona göre, bu denli büyük bir felaketi neden gizlediklerini anlamak mümkün değildi. Hâlen hayatta olan tanıkların bile bu belgeleri gizli tutması, yaşanan acıların büyüklüğünü ve üzerlerindeki baskının ağırlığını göstermekteydi. T. Omarbekov bu etkiden hâlâ kurtulamadığını ifade etmiş ve *“Komünizmin ahlaki ilkesi ‘İnsan insana dosttur’ der, fakat arşiv belgelerine bakıldığında insan insana düşman olmuştur”* şeklinde sarsıcı bir değerlendirmede bulunmuştur (Omarbekov, 2011, ss. 7-11).

Tarihî belgeler temel alındığında sadece 15 Aralık 1929 tarihinde tahıl toplama kampanyası çerçevesinde 30.800 kişinin baskıya maruz kaldığı, 1928-1929 arasında 125 kişinin idam edildiği, 1930-33 açlığında Kazakistan nüfusunun 3.397.500 kişi azaldığı, bunun yaklaşık 2 milyonunun açlıktan öldüğü ve 1 milyonunun ülke dışına göç ettiği bilgileri paylaşılmıştır. T. Omarbekov bu verilerin soykırım tanımına tamamen uyduğunu savunmuş ve *“Bu soykırım değilse nedir?”* sorusunu yöneltmiştir. 1992 yılında Kazakistan Yüksek Konseyi, Kazak halkının %49’unun bu felaket sırasında yok olduğunu resmi olarak ilan etmiştir. Bu süreçte 1989’da *“Goloşçyokin Soykırımı”* başlıklı yazısı ile bu konuyu kamuoyuna taşımış; ancak dönemin ideolojik koşulları ve tarihçilerin farklı yorumları nedeniyle toplumda büyük tartışmalara yol açmıştır. Kimi tarihçiler bu felaketi *“etnosid”* (bir etnik grubun yok edilmesi) olarak tanımlasa da, T. Omarbekov *“soykırım”* teriminin daha kapsayıcı olduğunda ısrarcıdır. Ukrayna örneğini veren tarihçi, oradaki açlık (Holodomor) gibi Kazakistan’daki felaketin de kasıtlı bir devlet politikası sonucu gerçekleştiğini ifade etmiştir (Omarbekov, 2011, ss. 31-44).

T. Omarbekov, Kazak halkının uğradığı bu büyük yıkımın uluslararası düzeyde *“soykırım”* olarak tanınabilmesi için Birleşmiş Milletler’in 1948’te kabul ettiği soykırım tanımının gözden geçirilmesi gerektiğini vurgulamaktadır. Ona göre, bu tanım yerleşik, kentli toplumlar için geçerli olup yarı-göçebe bir yaşam süren Kazak halkı gibi topluluklara uygulanamamaktadır. Bu nedenle, Kazakistan Parlamentosu’nun BM’ye *“Otoriter rejimlerin geleneksel toplum yapısını ve ekonomisini dikkate almadan zorla gerçekleştirdiği dönüşümlerin, halkın büyük oranda yok olmasına yol açması hâlinde bu da soykırım olarak değerlendirilmelidir”* şeklinde ek açıklamalar talep etmesi gerektiğini ifade etmektedir. Çin’e göç eden Kazaklar hakkındaki farklı tahminlere de değinen T. Omarbekov, resmi Çin ve Kazak arşiv verilerine dayanarak bu sayının 87 bin ile 100 bin arasında olduğunu; büyük kayıpların çoğunlukla ülke içinde yaşandığını dile getirmiştir. Böylece, bu büyük trajedinin ulusal ve uluslararası bellekten silinmemesi gerektiğini bilimsel sorumlulukla savunmaktadır.

1920-30’lu yıllarda Kazakistan’ın milli tarihine yönelik yapılan araştırmalarda T. Omarbekov’un yaklaşımları, dönemin totaliter Sovyet yapısı içerisinde tarih yazımının nasıl şekillendiğini anlamamıza yardımcı olur. T. Omarbekov, bu dönemi değerlendirirken sadece arşiv belgelerine değil, aynı zamanda kolektif hafıza ve tarihsel bağlamlara da dayanmaktadır. Onun görüşlerine göre, 1931 yılı Aralık ayında Kazakistan’daki halk ayaklanmaları hakkında Fillip Goloşçokin’in Josef Stalin’e yazdığı mektupta belirtildiği gibi, toplamda 15 büyük ayaklanma yaşanmış ve yaklaşık 34 bin kişi suçlanmış, binden fazla kişi ise bu ayaklanmalar sırasında hayatını yitirmiştir. Sovyet sisteminin yüzeyde eşitlik, kardeşlik, halkların birliği gibi idealist söylemlerle kendini meşrulaştırmaya çalışmasına rağmen, T. Omarbekov bu dönemi *“farklı düşünenlerin sistemli şekilde ortadan kaldırıldığı”* bir siyasi temizlik süreci olarak yorumlamaktadır. Parti içindeki Troçkist⁶, Zinovyevci⁷ ve Buharinci⁸ gibi farklı görüşlere sahip fraksiyonlar nasıl bastırıldıysa, yerel

⁶ Troçkizm, Marksizm-Leninizm’e ve uluslararası komünist harekete karşıt olan, küçük burjuva kökenli ideolojik ve siyasi bir akımdır. Bu akım, özünde oportünist bir niteliğe sahip olmasına rağmen, kendisini solcu ve radikal söylemlerle gizlemeye çalışmıştır. 20. yüzyılın başlarında Rusya Sosyal Demokrat İşçi Partisi içinde Menşeviklik’in bir türü olarak ortaya çıkmış ve adını bu akımın liderlerinden Grigory Zinovyev’den alan, 1920’li yıllarda Komünist Parti içindeki hizip mücadeleleriyle ilişkilendirilen bir siyasi yönelimi ifade eder. Bu kavram, Zinovyev’in parti içi demokrasiye verdiği sınırlı destek, bürokratikleşmeye karşı eleştirileri, uluslararası devrim anlayışına bağlılığı ve Stalin’in merkezîyetçi politikasına muhalefeti ile tanımlanır. Zinovyev, Troçki ve

halk içerisindeki milliyetçi ve gelenekçi düşünceler de aynı şekilde yok edilmeye çalışılmıştır (Omarbekov, 2011, ss. 71-85).

T. Omarbekov'un yaklaşımına göre Kazak aydınlarının Sovyet yönetimine karşı pasif görünmeleri onların ihanetiyle değil, sistemin onları baskı altına almasıyla açıklanmalıdır. Aydınların bir kısmı, örneğin Alaş hareketine katılanlar, daha 1920'li yılların başında çeşitli davalarla sürgüne gönderilmişti. Diğer bir kısmı ise Sovyet sistemine entegre edilmiş, halktan kopartılmış ve bürokratik yapı içerisinde etkisizleştirilmiştir. Halkla bağlarını sürdürmeye çalışanlar ise "*milliyetçi*", "*ırkçı*" ya da "*pan-Türkçü*" suçlamalarıyla hedef alınmıştır. T. Omarbekov'a göre bu dönemin karakteristiği, Sovyet yapısının halktan çok yukarıdan gelen talimatlara itaat eden bir sistem kurmasıdır. Bu nedenle dönemin Kazak aydınlarını doğrudan suçlamak yerine, onların içinde bulundukları yapısal koşulları göz önünde bulundurmak gerekir (Omarbekov, 1997, ss. 9-47).

T. Omarbekov'un araştırma yöntemi, bu dönemi yalnızca kültürel gelişmeler ve altyapı yatırımlarıyla sınırlı bir ilerleme dönemi olarak görmeyi reddeder. Ona göre 1918-1938 yılları arasındaki süreç, Kazak halkı için bir felaket dönemi olarak ele alınmalı ve bu dönem, tarih biliminde yalnızca siyasi gelişmeler değil, aynı zamanda halkın yaşadığı büyük kayıplar ve travmalarla da değerlendirilmelidir. Kazakistan bu süreçte üç kez alfabe değişikliğine zorlanmış, halk kendi tarihsel ve kültürel kimliğinden uzaklaştırılmış ve asimilasyon politikalarının hedefi haline getirilmiştir. T. Omarbekov bu süreci "*Bolşevik terörü*" olarak nitelendirir ve bu dönemin sıradan bir devrim değil, sistematik bir ulusal yok ediş politikası olduğunu savunur. Ona göre, diğer ülkeler bu tür bir yıkımı yaşamış olsaydı, komünist ideolojilere karşı çok daha erken ve kararlı yasaklamalar getirilirdi (Omarbekov, 1997, ss. 58-61).

T. Omarbekov'un yaklaşımı, özellikle 1930'lardaki zorunlu kolhozlaştırma politikalarının Kazak halkı üzerindeki yıkıcı etkilerine dikkat çeker. Bu politikalardan dolayı Kazakların neredeyse yarısı hayatını kaybetmiş, kıtlık felaketi yaygınlaşmış ve geleneksel yaşam biçimleri bozulmuştur. Ona göre, Kazakistan halkının bu büyük felaketini unutmamak ve genç nesillere aktarmak bir görevdir. Türkiye'yi örnek vererek, orada halkın birliğini sağlayan milli bilinç ve sembollerin Kazakistan'da da yaygınlaştırılması gerektiğini savunur. Kazak halkının yaşadığı bu eşsiz felaket, dünya tarihinde yalnızca Amerika'daki Kızılderililerin başına gelenlerle kıyaslanabilecek ölçüdedir. Bu nedenle T. Omarbekov, milli felaketin anısını yaşatmak için özel bir gün ilan edilmesini ve bugünün "*milletin yas günü*" olarak tanınmasını önermektedir (Omarbekov, 2019). Böylece tarihsel bilincin güçlenmesi ve halkın yaşadığı ağır kayıpların unutulmaması sağlanacaktır.

4. Talas Omarbekov'un Görüşleri Ekseninde Kazak Tarihinin Ortak Türk Tarihi Çerçevesinde Değerlendirilmesi

Talas Omarbekov'un tarih yazımı konusundaki teori ve metodolojisi, Kazak tarihinin bağımsızlık sonrası dönemde yeniden değerlendirilmesi açısından önemli bir yaklaşımı temsil eder. Onun düşüncesine göre, Sovyet döneminden miras kalan tarihsel anlayış hâlâ eylemde etkisini sürdürmektedir. Bu anlayış, Batı merkezli bakış açılarının etkisiyle şekillenmiş, Kazak halkının

Kamenev ile birlikte Stalin'e karşı birleşik muhalefet içinde yer almış, ancak bu hizipçilik Parti disiplinine aykırı görülerek tasfiye edilmiştir. Zinovyevizm, ideolojik olarak bağımsız ve sistematik bir doktrin haline gelmemiştir ancak Sovyet siyasi tarihinde alternatif bir Bolşevik çizgi olarak değerlendirilmiş, özellikle 1930'larda Stalin yönetimi tarafından muhalefeti bastırmak amacıyla kullanılan bir suçlama çerçevesine dönüşmüştür.

⁸ Buharinci (Buharinizm), adını Sovyetler Birliği'nin önde gelen Bolşevik liderlerinden Nikolay Buharin'den alan, özellikle 1920'li yılların ikinci yarısında Komünist Parti içinde ortaya çıkan siyasi ve ideolojik eğilimi ifade eder. Buharin, Yeni Ekonomik Politika'nın savunucusu olarak köylülüğün desteklenmesini, piyasa unsurlarının sınırlı şekilde kullanılmasını ve sosyalizmin aşamalı olarak inşa edilmesini savunmuştur. Buharincilik bu bağlamda, zorla kolektivizasyona ve hızlı sanayileşmeye karşı daha ılımlı, evrimsel bir geçiş modelini benimseyen bir çizgi olarak görülür. Ancak 1930'lu yıllarda Stalin'in zorlayıcı politikalarının öne çıkmasıyla birlikte Buharin ve onu destekleyenler "sağ sapma" ile suçlanmış, Buharincilik Parti içi muhalefet olarak damgalanmış ve Buharin 1938'de gerçekleştirilen gösteri mahkemelerinde yargılanarak idam edilmiştir. Buharincilik, Marksizm içinde piyasa mekanizmalarına yer veren pragmatik bir yorum olarak tarihte yerini almıştır.

geçmişine dair birçok meseleyi ya görmezden gelmiş ya da tek yönlü yorumlamıştır. T. Omarbekov, özellikle eski ve orta çağlara ait yazılı kaynakların yetersizliği nedeniyle, geçmişin yorumlanmasında spekülatif ve yüzeysel değerlendirmelerin arttığını belirtir. Bu bağlamda o, tarihsel araştırmaların sadece ideolojik değil, aynı zamanda kaynak temelli bilimsel yöntemlerle yapılması gerektiğini vurgular. Bu yaklaşım, tarihî olayların yorumlanmasında millî bilinç ve eleştirel düşüncenin birlikte yürütülmesini esas alır.

T. Omarbekov'un tarih yazımındaki yaklaşımı, Kazak tarihinin yalnızca millî sınırlar içinde değil, aynı zamanda bütün Türk halklarının ortak tarihsel bağlamı içinde ele alınması gerektiğini vurgular. Özellikle genç yaşta vefat eden büyük oğlu tarihçi Şiñgis Omarbekov ile birlikte kaleme aldığı *“Kazakistan Tarihine ve Tarihyazımına Milli Bakış”* başlıklı kapsamlı çalışmaları, uzun yıllara yayılan özgün bilimsel birikimin ürünüdür (Omarbekov, 2012). 2005 yılı, Talas Omarbekov'un hem manevi yaşamında hem de akademik kariyerinde yeni bir dönüm noktası olmuştur. Aynı yıl içerisinde hac farzasını yerine getirmenin yanı sıra, Kazak halkının etnik yapısına dair özgün araştırmalar yapmayı amaçlayan *“Alaş”* Tarihî Araştırmalar Merkezi'ni, Kazakistan'ın ilk millî parası olan tengeyi hazırlayanlardan biri olan Hayrolla Gabcalilov'un maddi desteği ve teşvikiyle kurmuştur. Bu merkez, kurulduğu ilk günden itibaren arşivlerdeki nadir belgeleri ve elyazmalarını toplayarak, Kazak boy ve aşiretlerinin tarihini konu alan özgün ve monografik çalışmalara odaklanmıştır. Diğer araştırma enstitülerinden farklı olarak yalnızca mevcut metinleri yayımlamakla yetinmemiş, doğrudan bilimsel içerikli çalışmalar üretmiştir. Bu merkezin çabalarıyla Kazak boylarına dair on dokuz ciltlik kapsamlı tarihî yayın dizisi hazırlanmıştır (Omarbekov, 2017). Ayrıca yine Hayrolla Gabcalilov'un destekleriyle *“Alaş”* adlı bilimsel derginin çıkarılması sağlanmış, bu derginin bilimsel içeriğinin oluşturulmasında baş editör olarak Talas Omarbekov'un yoğun emeği olmuştur. Her iki ayda bir yayımlanan bu dergide Talas Omarbekov'un söyleşileri, bilimsel makaleleri ve eleştirel yazıları düzenli olarak yer almakta, böylece çağdaş Kazak tarihçiliğine yön veren önemli bir entelektüel platform işlevi görmektedir.

Talas Omarbekov, aynı zamanda bu merkezin bilimsel yöneticisi olarak, araştırmalarını Kazak halkının kökenlerinden başlayarak, çeşitli tarihi dönemlere kadar genişletmiştir. 2007 yılında *“Yılın En İyi Bilimsel Araştırma Merkezi”* ödülünü kazanan bu merkez, Kazakistan'daki saygın araştırma kurumlarından biri haline gelmiştir. T. Omarbekov'un öğretmenlik yıllarındaki ilk bilimsel denemeleri de dâhil olmak üzere birçok çalışması, kısa süre önce yayımlanan kapsamlı *“Tarihle Yoğrulmuş Kader”* adlı derleme kitapta bir araya getirilmiş ve böylece bugüne dek okuyucuların dikkatinden uzak kalmış birçok yazısı gün yüzüne çıkarılmıştır (Omarbekov, Omarbekov, 2004). Kazakistan'ın *“Kültürel Miras”* fonu, bu özgün yapıya sahip kurumu, klasik akademik enstitülerden farklı kılan, bağımsız araştırma kültürüyle donatılmış bir merkez olarak değerlendirmekte ve kütüphanesinde Petersburg, Moskova, Kazan ve Taşkent gibi şehirlerden getirilen yaklaşık 3000 nadir eserin bulunduğunu göz önünde bulundurarak sürekli desteklenmesini gündeme getirmiştir. Kazak tarihini ve onu oluşturan etnik boyların tarihini çok ciltli eserlerle sistematik biçimde ele alan bu merkezin bilimsel geleceği konusunda hiçbir şüphe bulunmamaktadır.

Talas Omarbekov, tarihçilerin kişisel önyargılardan, kabilecilikten ve duygusal yaklaşımlardan uzak durmaları gerektiğini savunur. Ona göre, Kazak halkının ortak tarihini yazmak isteyen bir araştırmacı, kalbini hem şahsi menfaatten hem de başkalarına yönelik düşmanlıktan arındırmak zorundadır. Belirli bir kabile ya da boyu öne çıkarıp diğerlerini küçümsemek, akademik etikle bağdaşmaz. Bu yüzden, halkın bütünlüğünü ve tarihî kimliğini merkeze alan bir yazım dili tercih edilmelidir. Ayrıca, Talas Omarbekov'a göre bazı yabancı tarihçilerin Kazak etnogeneziine dair öne sürdükleri temelsiz iddialar, özellikle V.V. Bartold gibi isimlerin görüşleri, Kazak tarihini eksik veya hatalı yansıtmıştır. Nitekim Talas Omarbekov, bu tür görüşlerin etkisinde kalmadan, N. Aristov gibi Kazak halkının değerini anlayan tarihçilerin dengeli yaklaşımlarının örnek alınması gerektiğini savunur.

Talas Omarbekov'un metodolojisi, tarihî verilerin değerlendirilmesinde sadece Batılı ya da Rus kaynaklarına bağlı kalınmasının tarihsel gerçeği yansıtmadığını ortaya koyar. Ona göre, geleneksel Kazak anlatıları, Çin yıllıkları ve Orhun Yazıtları gibi özgün ve yerli kaynaklar, Kazak tarihinin inşasında mutlaka dikkate alınmalıdır. Ne yazık ki bazı çağdaş araştırmacılar bu kaynakları ikincil planda tutarak, Sovyet dönemi kalıplarına sadık kalmaya devam etmektedirler. Bu durum,

tarihsel bilginin millî ruhla bağ kurmasını engellemekte ve halkın tarih bilincinin zayıflamasına neden olmaktadır. Talas Omarbekov'a göre, tarihsel bilginin sadece bilimsel değil, aynı zamanda toplumsal sorumluluk taşıyan bir faaliyet olarak görülmesi gerekir. Gerçek tarih anlayışı, halkın hafızasını canlandırmalı ve milli kimliğini yeniden kurmasına yardımcı olmalıdır. Onun tarih yazımı konusundaki teorisi ve yöntemi, milli kimliğe saygılı, eleştirel düşünen ve çok kaynaklı bir araştırma sistemine dayanır. O, tarihçiliğin bilimsel titizlikle yapılması gerektiğini savunurken, aynı zamanda tarihçinin ahlaki sorumluluğunu da ön plana çıkarır. Onun yaklaşımı, tarihî olayların sadece anlatılması değil, halkın geleceğine yön verecek bilinçli bir bakış açısıyla değerlendirilmesi gerektiğini ortaya koyar. Özellikle Kazak halkının etnogenezine dair çalışmalarda, millî tarih anlatısının yeniden kurgulanması gerektiğini ve bunun da ancak geniş kaynak taraması, eleştirel yöntem ve bilimsel tutarlılık temelinde mümkün olacağını ileri sürer (Omarbekov, 2014, s. 396).

Günümüz Kazak tarih yazımında etnogenez ve tarihî süreklilik konularını yeniden değerlendirme yönündeki çabalar belirgin bir şekilde artmaktadır. Bu bağlamda, Talas Omarbekov'un çalışmaları özel bir yere sahiptir. Talas Omarbekov'un tarih anlayışı, Sovyet döneminde yerleşmiş dogmatik yöntemlerden uzaklaşarak, milli düşünce ve etnik köklere dayalı özgün yaklaşımlar sunmasıyla dikkat çeker. Araştırmacıya göre, Kazak halkının oluşumu tesadüfî değil, bir dizi tarihî dönem ve etno-siyasal birlikteliklerin birbirine bağlı gelişimi sonucunda meydana gelen tarihî bir zorunluluktur. Talas Omarbekov, eski dönemlerde yaşamış Ari kavimleri, Sakalar, Üysinler, Kanglılar gibi Demir Çağı'nda Orta Asya ve Kazak bozkırlarında kurulan devlet oluşumları; daha sonra sahneye çıkan Göktürkler, Oğuzlar ve Kıpçaklar gibi Orta Çağ devletleriyle birlikte tarihî bir bütünlük içinde değerlendirilerek bunları Kazak halkının tarihsel öncülleri olarak incelemeyi önerir (Omarbekov, 2015, s. 192).

Bu doğrultuda, Talas Omarbekov tarih araştırmalarının sistematik hâle getirilmesi için başlıca tarihî evreler ile etnik topluluklar arasındaki sürekliliğin açık bir şekilde sınıflandırılmasını gerekli görür. Ona göre bu tarihî süreçler beş ana döneme ayrılabilir: 1) Proto-Türk dönemi (M.Ö. 2. binyıldan M.S. 6. yüzyıla kadar), 2) Türk dönem (6. yüzyılın ortasından 9. yüzyılın ortalarına kadar), 3) Proto-Kazak dönemi (9. yüzyılın ortasından 13. yüzyılın başlarına kadar), 4) Alaş topluluğunun oluşum süreci (13. yüzyıl ortalarından 15. yüzyılın sonlarına kadar) ve 5) Kazak topluluğunun teşekkül dönemi (15. yüzyıl ortalarından 18. yüzyıl başlarına kadar) (Omarbekov, 2013, s. 330).

Talas Omarbekov'un metodolojisi, bu dönemler arasındaki etno-kültürel ilişkileri ortaya koymaya yöneliktir. Kuramsal temeli ise halk oluşum sürecini yalnızca siyasî olaylar üzerinden değil; kültürel, dilsel, dinî ve etnografik faktörler aracılığıyla anlamaya dayanmaktadır. Bu bakış açısı, bağımsız Kazakistan'ın manevi ve bilimsel ihtiyaçlarına uygun olarak, çağdaş tarih biliminin beklentilerine cevap vermektedir. Böylece, Talas Omarbekov'un bilimsel konsepti, Kazak halkının kökenine dair tarihî gerçekliğe dayalı, sistemli ve bütüncül bir bakış açısının gelişmesine zemin hazırlamaktadır.

Demir Çağı'ndaki devlet oluşumlarını ve Kazak halkının etnogenez sürecini açıklarken, sadece tarih değil, birçok bilim dalının birlikte değerlendirilmesi gerektiğini söyleyen tarihçi Talas Omarbekov'un görüşleri günümüzde büyük önem taşımaktadır. Ona göre Kazak etnogenezi, sadece tarih bilimiyle değil; arkeoloji, etnoloji, filoloji, kültür çalışmaları, antropoloji ve özellikle şecere çalışmaları gibi çeşitli bilim alanlarının katkısıyla daha gerçekçi sonuçlara ulaşılabilir. Ancak bugüne kadar yapılan araştırmalarda bu bilim dalları çoğunlukla birbirinden ayrı tutulmuş ve tek bir perspektifle bakılmıştır. Özellikle Sovyet dönemi boyunca gelişemeyen genealoji (soyağacı bilimi), Kazak halkının kökeni hakkında çok önemli bilgiler sunmaktadır. Kazakların sözlü geleneğinde yer alan şecere kayıtları bu anlamda güvenilir bir kaynak olarak öne çıkmakta ve atalarını yanlış aktarmamaya özen gösteren Kazak toplumunun hafızasını yansıtmaktadır.

Kazak şecereleri sadece aile soylarını değil, aynı zamanda tarihî şahsiyetleri ve devlet adamlarını da belirlemede çok değerlidir. Kazak Hanlığı döneminden önce yazıya geçirilmiş olan şecereler, antik ve Orta Çağ'da yaşamış kişilere dair doğru bilgiler içermektedir. Ancak bu bilgilerin tarihçiler tarafından yazılı kaynaklarla karşılaştırılarak analiz edilmesi gerektiğini vurgulayan Talas Omarbekov, bu yöntemin hâlâ yeterince uygulanmadığını belirtmektedir. Bugünkü tarihçilerin çoğu bu sözlü tarih verilerine yeterince değer vermemekte, oysa ki bu veriler Avrupa-merkezli tarih

anlayışının ötesine geçilmesini sağlayabilir. Mesela, şecere verileri, Çin kaynaklarında geçen bazı Üysün beyleri ya da Turgış Kağanlığı dönemine ait liderlerle uyum göstermektedir. Bu durum, şecere bilgilerinin tarihî gerçeklikle büyük ölçüde örtüşüğünü ortaya koymaktadır.

Bugün elimizde bulunan Kazak şecerelerinin büyük bir bölümü, Kazak Hanlığı'nın erken döneminde, özellikle XVI. yüzyılda yürürlüğe giren "*Kasımhan'ın Kaska Joly*" adıyla bilinen hukukî ve kültürel reform sürecinde yeniden düzenlenmiştir. Bu reform sürecinde şecere verileri sistemli hâle getirilmiş, birçok bilgi yazılı kaynaklarla desteklenmiştir. Talas Omarbekov'a göre, bu şecerelerin Çin yıllıklarıyla karşılaştırılması tarihî şahsiyetlerin kimliklerini belirlemeye yardımcı olabilir. Örneğin, Üysünlerin başında bulunan Eljau Bi (Çin kaynaklarında Yelsao) ve onun soyundan gelen hükümdarların isimleri hem Çin kaynaklarında hem Kazak şecerelerinde benzer şekillerde yer almaktadır. Bu da Kazak halkının tarihî hafızasının çok eski dönemlere uzandığını ve bu hafızanın bilimsel yöntemlerle daha derinlemesine incelenmesi gerektiğini göstermektedir (Omarbekov, 2015, s. 380).

Tarihçi Talas Omarbekov'un yaklaşımına göre Kazak devlet geleneği, yalnızca 1991 yılında elde edilen bağımsızlıkla sınırlı görülmemelidir. Aksine, bu bağımsızlık tarihsel açıdan çok daha eski ve köklü bir sürecin devamıdır. M.Ö. 5. yüzyıldan itibaren Orta Asya ve Kazak bozkırlarında Üysün, Kanglı, Hun gibi prototürk toplulukları kendi siyasi yapılarını oluşturarak bağımsızlık fikrini hayata geçirmeye başlamışlardır. Bu süreçte Büyük Göktürk Devleti, Batı Türk Kağanlığı, Tırgeş, Karluk ve Karahanlılar gibi çeşitli siyasi yapılar gelişmiş; özellikle Tırgeş Kağanlığı, "Sarı-Üysünler" olarak da anılarak "Alaş" topluluğunu kurma yönünde ilk siyasi teşebbüslerden biri olmuştur. Tırgeşler bünyesinde kurulan "*Beş Türk Tırgeş-Alaş Birliği*" adlı yapının varlığı, Alaş kavramının kökeninin bu döneme dayandığını göstermektedir. IX-XI. yüzyıllarda ise Nayman, Kıpçak, Dulat gibi etnik unsurlar tarih sahnesine çıkarak Kazak halkının etnik temelini oluşturmaya başlamışlardır. Bu gelişmeler, Cengiz Han'ın istilasına rağmen kesintiye uğramamış, çünkü onun devlet yapılanması büyük ölçüde Türk boylarının katkısıyla şekillenmiştir. Altın Orda devleti, ardından Ak Orda gibi siyasi yapılar, Kazak devlet anlayışının evriminde belirleyici olmuş; Ak Orda'dan itibaren Cuci Han'ın büyük oğlu Orda Ecen'in soyundan gelen hanlar vasıtasıyla Kazak Hanlığı'nın temelleri atılmıştır. Bu hanlık, "*Altı Alaş*" topluluğunu tek bir siyasi yapı altında birleştirerek, bugünkü Kazak kimliğinin tarihsel temelini oluşturmuştur. "*Alaş*" kavramı, bu süreçte yalnızca bir birlik ismi değil, aynı zamanda bağımsızlık fikrinin sembolü haline gelmiştir (Omarbekov, Habizhanova, Nogaybayeva, 2016, s. 100).

Talas Omarbekov, "*Kazak*" adının kökenine dair tarih literatüründe 150'den fazla farklı görüşün bulunduğunu belirtir. Bu durum, konunun sadece tarihçilerin değil, edebi ve kültürel aydınların da ilgisini çeken çok yönlü bir mesele olduğunu ortaya koymaktadır. "*Kazak*" adı, tarih boyunca tıpkı "*Alaş*" gibi farklı anlamlarla yorumlanmış; fakat tarihsel belgeler bu adın XV-XVI. yüzyıllarda etnik bir halk olarak Kazakların oluşum sürecinde ortaya çıktığını göstermektedir. Bu dönemden önce söz konusu halk, kendisini "*Üç Alaş*", "*Alaş Mını*" veya "*Altı Alaş*" gibi adlandırmalarla ifade etmekteydi. Özellikle XV. yüzyılda Kerey ve Janibek sultanlarının, merkezi otorite olan Abulhayır Hanlığı'na karşı çıkarak bağımsız bir siyasi yapı kurma yönündeki teşebbüsleri, bu yeni kimliğin doğuşuna zemin hazırlamıştır. Bu hareket etrafında toplanan topluluklar, bağımsızlık arzusunu ve merkezi otoriteye başkaldırıyı temsil eden bir anlamla "*Kazak*" olarak adlandırılmıştır. Nitekim bu ad, kendilerini boyunduruk altına alamayan dış siyasi güçler tarafından verilmiştir. Rusya'daki "*kazak*" (kazachestvo) oluşumunda da benzer bir durum söz konusudur; burada da merkezi monarşiye karşı çıkan bağımsız bireyler için bu terim kullanılmıştır. Dolayısıyla "*Kazak*" ismi, sadece etnik bir kimliği değil, tarih boyunca süregelen özgürlük ve bağımsızlık arayışının ifadesi olarak anlam kazanmaktadır. Bugünkü Kazak ulusunun tarihi, bu uzun ve zorlu sürecin bir devamı olarak değerlendirilmelidir (Habizhanova, Omarbekov, Nogaybayeva, 2017, s. 264).

Talas Omarbekov'un görüşüne göre, Türk tarihini uzun yıllar başkaları tarafından yazıldı. Mesela akademik çevrelerde çok saygı gören Rus tarihçi V. Bartold gibi bilim insanlarının kaleme aldığı eserler, hâlâ Türk tarih anlayışımıza yön vermekte. Bunun bir sebebi de, Türk halkların eski çağlardan beri yazılı tarihin olmamasıdır. Bu Türk halkların arasında Kazak halkının tarihi çoğunlukla ağızdan ağıza anlatılan, daha çok sözlü gelenekle şekillenen bir tarih. Bu anlatımlarda kahramanların

olağanüstü güce sahip olması, suya batsalar da boğulmaması, ateşe atılsalar da yanmaması gibi efsanevi öğeler de yer alıyor. Ancak bu anlatıların özünde gerçek tarihî şahsiyetler var. Eğer atalarımız her yıl, her ay yaşadıklarını yazılı hâle getirmiş olsaydı, Kazak tarihimiz de çok daha farklı ve sağlam olurdu. Bu, bizim büyük bir eksikliğimizdir. Örneğin Ruslar, tarih sahnesine Türk halklardan sonra çıkmalarına rağmen, yazılı belge toplamaya erken başlamışlardır. Cengiz Han'ın kurduğu Altın Orda devleti sayesinde güçlenen Rus beyleri, Batu Han'ın önderliğinde birleşmiş ve o tarihten itibaren ortak bir yönetime geçebilmişlerdir. Onların asıl avantajı, geçmişlerini yazıya dökmeleri olmuştur. Bu yüzden, zamanla Kazak tarihini de onların kalemıyla yazıldı. Üstelik bu tarih, çoğu zaman Avrupa merkezli bir bakış açısıyla kaleme alınmış, göçebe halklar bilgisiz ve geri kalmış, yerleşik toplumlar ise kültürlü ve üstün gösterilmiştir. Bu anlayış zamanla yayılmış ve hâlâ etkisini sürdürüyor.

Bir başka önemli konu da, Sovyet döneminde Kazak halkının içinden çıkan, milletine sadık ve millî düşüncüyü benimseyen aydınların kaybedilmesidir. Mirjaqıp Dulatov, Alikhan Bökeyhanov, Ahmet Baytursinov gibi halkına bağlı aydınlar bastırıldı, onların yerine ise Moskova'da veya Leningrad'da eğitim almış ama düşünce olarak Ruslaşmış bir yeni aydın kesimi geldi. Bu yeni nesil de çok yetenekliydi elbette, ancak çoğu, tarih konusunda Moskova'da yazılanlara tamamen bağlı kaldı. Bugün bile bu çevre için V. Bartold'un sözleri adeta değişmez bir hakikat gibi kabul ediliyor. Oysa V. Bartold'un çalışmalarında da pek çok hata ve eksiklik var. Bu durum, Kazak halkının tarihine dair bakış açısının dışarıdan şekillendiğini ve milli tarihe kendi gözümüzle bakmayı henüz tam anlamıyla başaramadığımızı gösteriyor. Talas Omarbekov'a göre artık kendi yazılı tarihimizi oluşturmak, kendi bakış açımızla geçmişimizi anlatmak zamanı gelmiştir (Omarbekov, 2011).

Talas Omarbekov'un tarih yazımındaki yaklaşımı, Kazak halkının geçmişini yalnızca yerel sınırlar içinde değil, geniş Avrasya bağlamında ve özellikle Türk halklarının ortak tarihi çerçevesinde değerlendirme ihtiyacına dayanmaktadır. Ona göre Kazak halkının tarihi, Türk halklarının tarihsel evriminden ayrı düşünülemez. Türk toplulukları tarih boyunca Avrasya'nın geniş bozkırlarında yaşamış, göçebe düzen içerisinde farklı coğrafyalara yerleşerek siyasi ve kültürel yapılar oluşturmuştur. Bu hareketlilik yalnızca coğrafi değil, aynı zamanda etnik ve kültürel düzeyde iç içe geçen tarihsel bir örüntü meydana getirmiştir. Bu nedenle Türk halklarının tarihi organik bir bütünlük arz eder.

Fakat Rus tarihçiliğinde bu tarihsel bütünlük uzun bir süre boyunca bilinçli olarak göz ardı edilmiştir. Hem Çarlık Rusyası döneminde hem de Sovyetler Birliği döneminde tarih yazımı, Türk halklarını birbirinden bağımsız ve izole topluluklar şeklinde ele almış, ortak kültürel ve siyasi hafızayı parçalı bir yapıya indirgemıştır. Bu yaklaşım, sömürgeci ideolojinin temel ilkesi olan "tarihi egemen güçler yazar" düşüncesinin sonucudur. Türk halklarının tarihinin farklılaştırılması, onları ortak kimlik ve bilinçten uzaklaştırmayı hedeflemiştir. Bu metodolojik hata, günümüzde bile bazı tarihsel anlatımların temelinde yer almaktadır. Talas Omarbekov, bu nedenle Kazak tarihinin Türk halklarının bütünsel tarihsel çerçevesi içinde yeniden inşa edilmesi gerektiğini ileri sürmektedir. Ona göre tarihsel hafızanın restorasyonu, yalnızca bilimsel bir görev değil, aynı zamanda kültürel ve siyasi bir sorumluluktur (Omarbekov, Habizhanova, 2015, ss. 6-10).

Yirminci yüzyılın başlarında Türk halkları arasında ortaya çıkan birleşme fikri, spontane gelişen bir ideolojik hareketten ziyade derin tarihsel bağların ve ortak kültürel kimliğin doğal bir tezahürü olarak değerlendirilmelidir. Ceditçilik ve Türkçülük hareketleri bu zeminde doğmuştur. Bu hareketler, Rusya'nın uyguladığı kültürel asimilasyon politikalarına karşı entelektüel düzeyde bir karşı duruş niteliği taşımıştır. Ceditçiler eğitim yoluyla modernleşmeyi hedeflemiş, Türkçüler ise tarihsel ve kültürel bütünlüğü yeniden kurmayı amaçlamıştır. Bu bağlamda Ceditçilik ve Türkçülük, Pan-Slavizm veya Pan-Germenizm gibi yayılmacı ve hegemonik ideolojilerle kıyaslanamaz. Çünkü bu iki düşünsel yönelim, sömürgeci baskıya karşı kültürel ve zihinsel direniş hareketi olarak doğmuştur. Bu nedenle, Türk halklarının modern tarih yazımında bu iki entelektüel akımın taşıdığı tarihsel rol, yalnızca ideolojik bir kategoriyle değil, aynı zamanda anti-sömürgeci mücadele bağlamında incelenmelidir.

Sonuç

Tarih biliminin ideolojik kısıtlamalardan arındırılması ve tarihsel gerçekliğe ulaşılması süreci, özellikle post-totaliter toplumlarda ciddi zorluklar içermektedir. Bu bağlamda Kazakistan gibi uzun

yıllar Sovyetler Birliğinin resmî ideolojik çizgisi doğrultusunda tarih yazımı yapılan ülkelerde, akademik tarihçiliğin gelişim süreci hem bireysel hem kurumsal mücadelelerle şekillenmiştir. Bu sürecin öncülerinden biri olan Prof.Dr. Talas Omarbekov, bağımsız Kazakistan'da tarih biliminin yeniden yapılandırılmasına öncülük eden önemli bir figür olarak öne çıkmaktadır. Onun hayatı ve akademik kariyeri, yalnızca bir bilim insanının yükselişi değil, aynı zamanda Kazak halkının tarihsel hafızasının yeniden inşası sürecine yapılan katkının somut bir örneğidir. Bu sonuca ulaşırken, çalışmada ele alınan dört temel alt başlık aracılığıyla Talas Omarbekov'un akademik mirası çok yönlü olarak analiz edilmiştir.

Talas Omarbekov'un hayatı ve akademik kariyerinin temel aşamaları, Sovyet sonrası tarihçiliğin yönünü tayin eden önemli bir çerçeve sunmaktadır. Onun akademik yolculuğu, sadece bir üniversite hocası olarak bilgi üretmekle sınırlı kalmamış, aynı zamanda genç araştırmacılara rehberlik eden, kurumları şekillendiren ve milli tarih yazımına yön veren bir süreç olarak gelişmiştir. Üniversite yıllarında tarihsel kimliğin inşasına dair duyarlılığı, daha sonra yazdığı eserlerde bilimsel yöntemle buluşmuş, bu yaklaşım sayesinde farklı tarihî dönemlerin nesnel analizine imkân tanınmıştır. Talas Omarbekov, Kazak halkının tarihi boyunca yaşamış olduğu büyük dönüşümleri, yalnızca siyasî olaylar üzerinden değil; kültürel, sosyal ve zihinsel dönüşüm süreçleri üzerinden de açıklamaya çalışmış, böylece tarih bilimine çok boyutlu bir katkı sunmuştur.

Totaliter dönemde tarih yazımı, belirli ideolojik kodlar çerçevesinde şekillendirilmiş ve halkların tarihî gerçekliğine ciddi müdahalelerde bulunulmuştur. Bu bağlamda Sovyetler Birliğinin milli tarih politikaları, Kazak halkının tarihini sınırlı ve çoğu zaman çarpıtılmış bir şekilde ele almıştır. Kazak direniş hareketleri, sömürgecilik karşıtı mücadeleler ve dinî-kültürel miras gibi konular, ya görmezden gelinmiş ya da farklı şekillerde yorumlanmıştır. Talas Omarbekov'un tarihçiliği ise bu tek boyutlu yaklaşıma karşı geliştirilen bilimsel bir duruşu temsil eder. Özellikle Sovyet döneminde bastırılan tarihî olayların belgeler aracılığıyla yeniden gündeme getirilmesi, onun akademik cesaretinin ve ilkeli yaklaşımının bir göstergesidir. Baskılara rağmen tarihî gerçeklikten sapmadan bilimsel üretimini sürdüren Talas Omarbekov, totaliter dönemin tarih yazımı anlayışına karşı durabilen nadir akademisyenlerden biri olarak öne çıkmaktadır.

Tarihsel gerçekliğin savunucusu olarak Talas Omarbekov'un akademik katkıları, Kazak tarihçiliğinde paradigmatic bir değişimin işaretlerini taşır. Onun çalışmaları, millî tarihin yalnızca kahramanlık anlatılarıyla değil, aynı zamanda sosyo-politik bağlamda analiz edilmesi gerektiğini ortaya koymuştur. Başta 1916 Kazak halkının milli ayaklanması olmak üzere, Sovyet baskı dönemlerinde yaşanan kitlesel sürgünler, kıtlık felaketleri ve kültürel yıkım süreçleri, onun titiz araştırmaları sayesinde akademik literatüre kazandırılmıştır. Bununla birlikte, Talas Omarbekov'un tarihçiliği sadece geçmişe dair olayları tespit etmekle sınırlı kalmamış, aynı zamanda tarihsel hafızanın günümüz Kazak kimliğinin oluşumundaki rolünü de ortaya koymuştur. Bu yönüyle, onun akademik katkısı arşiv belgelerine dayanmakla kalmamış, aynı zamanda halkın tarihî bilincini uyandırmaya yönelik bir entelektüel çaba olarak da değerlendirilebilir.

Talas Omarbekov'un görüşleri ekseninde Kazak tarihinin ortak Türk tarihi çerçevesinde değerlendirilmesi, onun tarihçilik anlayışının en önemli boyutlarından birini oluşturur. Ona göre Kazak halkının tarihi, diğer Türk halklarının tarihiyle iç içe geçmiş bir yapı arz eder. Göçebe yaşam tarzı, siyasî birliklerin oluşumu ve dağılması, kültürel etkileşimler ve ortak efsanevi hafıza, tüm Türk halklarını birbirine bağlayan temel unsurlardır. Ancak Rusya İmparatorluğu ve Sovyetler Birliği dönemlerinde uygulanan tarih politikaları, bu bütünlüğü parçalamaya yönelikti. Türk halklarının birbirinden kopuk, izole ve farklı uygarlıkların uzantısı gibi gösterilmesi, bu politikaların temelini oluşturmuştur. Bu yaklaşım, Talas Omarbekov tarafından tarihsel ve metodolojik bir hata olarak değerlendirilmiştir. Ona göre, tarihin sömürgeci merkezler tarafından yazılması ve yerli halkların tarihî bağamlarından koparılması, yalnızca tarih bilimine değil, aynı zamanda halkların ortak kimlik bilincine de zarar vermektedir.

Bu noktada, XIX. yüzyılın sonu ile XX. yüzyılın başlarında ortaya çıkan Türkçülük ve Cedidcilik hareketlerinin tarihî anlamı yeniden gündeme gelmektedir. Talas Omarbekov, bu hareketlerin, Türk halklarının tarihî birliği ve kültürel dayanışması temelinde şekillendiğini belirtmiş, bu fikirlerin herhangi bir saldırganlığa değil; asimilasyona karşı entelektüel direnişe dayandığını

savunmuştur. Türkçülük ve Ceditcilik, pan-Slavizm ya da pan-Germenizm gibi yayılmacı ideolojilerin aksine, halkların kendi öz kültürlerine dönüş hareketi olarak doğmuş, özellikle eğitim, dil ve tarih bilinci üzerinden inşa edilmiştir. Bu yönüyle Ceditcilik ve Türkçülük, Kazak tarih yazımında hâlen araştırılması gereken entelektüel damarlar olarak önemini korumaktadır. Talas Omarbekov'un bu konulardaki değerlendirmeleri, yalnızca tarihçiliğe değil, aynı zamanda çağdaş Kazak aydınlarının fiktörel yönelimlerine de ışık tutmaktadır.

Sonuç olarak, Prof.Dr. Talas Omarbekov'un akademik mirası, tarih biliminin ideolojik kalıplardan arındırılması yönünde atılan önemli bir adımı temsil etmektedir. Onun bilimsel üretimi, Kazakistan'da millî tarih bilincinin kurumsallaşması sürecine doğrudan katkı sağlamış, aynı zamanda tarih biliminin metodolojik derinliğine önemli açılımlar getirmiştir. Totaliter ideolojilerin tarih üzerindeki baskılarına rağmen, arşiv belgeleri, sözlü tarih çalışmaları ve halk hafızasını birleştiren bütüncül yaklaşımı sayesinde, Talas Omarbekov hem yerel hem uluslararası düzeyde saygın bir akademik figür hâline gelmiştir. Kazak tarihinin Türk dünyasının ortak mirası içerisinde değerlendirilmesi yönündeki ısrarlı tavrı, gelecek nesil araştırmacılar için güçlü bir metodolojik temel sunmaktadır. Onun akademik mücadelesi, sadece geçmişin doğru anlaşılması için değil, aynı zamanda Kazakistan'ın entelektüel bağımsızlığının inşasında da temel taşlardan biri olmuştur.

2021 yılında Talas Omarbekov'un vefatıyla birlikte Türk dünyası, önemli bir tarihçiyi kaybetti. Ancak onun ardında bıraktığı zengin ilmî miras hâlâ yaşamaya devam etmektedir. Talas Omarbekov, özellikle Kazak tarihine ve genel anlamda Türk halklarının ortak geçmişine dair birçok temel meseleyi derinlemesine ele almış bir ilim insanıydı. Erken Orta Çağ Türk devletlerinin tarihî gelişimi, devlet yapıları ve kültürel süreklilikleri gibi konulara yönelik araştırmaları, alanında önemli kaynaklar arasında yer almaktadır. Talas Omarbekov'un kaleme aldığı yedi monografi ve kitap, Kazakistan tarih yazımında özgün bakış açısı sunarken, bu eserler yalnızca akademik çevreler için değil, geniş okur kitlesi için de yol gösterici olmuştur. Ayrıca, 200'ü aşkın bilimsel makalesiyle tarih ilmine kalıcı katkılar sağlamış; Türk halklarının tarihinin bütüncül şekilde değerlendirilmesi gerektiğini her zaman savunmuştur. Gerçeklere dayalı, ideolojik etkilerden uzak, bağımsız bir tarih anlayışı geliştirmek onun temel akademik hedeflerinden biri olmuştur. Bu yönüyle Talas Omarbekov'un bıraktığı ilmî miras, Kazakistan için değil, bütün Türk dünyası için büyük bir değerdir.

Kaynakça

- Burkit, N. (2021). *Talas Omarbekov: Toçnoye koliçstvo jertv goloda eşço ne ustanovleno*. <https://e-history.kz/ru/news/show/32423>
- Habizhanova, G. B., Omarbekov, T., & Nogaybayeva, M. S. (2017). *Türkî-Slav dünyası: etno-tarihî ve sosyokültürel diyalogun bir modeli olarak: toplu monografi*. Almatı: “Kazak universiteti”.
- Mahat, D. (2018). *Tarih ғылымның тарланı*. <https://e-history.kz/kz/news/show/673>
- Omarbekov, T. (1990). *Golosçekin genosidi*. Qazaq ädebieti, 20 Temmuz.
- Omarbekov, T. (1990). *Ğasırdañ bastı oqıǵası*. Qazaqstan äielderi, (11).
- Omarbekov, T. (1991). *Talaipayǵa tüsken tarih*. Egemen Qazaqstan, 27 Qırküyek.
- Omarbekov, T. (1991). *Halıq qaharı. 1. Sozaq köterilisi*. Juldız, (9), 115–137.
- Omarbekov, T. (1992). *Qıtaydaǵı qazaq bosqındarı*. Aqıqat, (9), 38–43.
- Omarbekov, T. (1993). *Menşik iekeri qalay joyıldı? Auqatty şarualarǵa kelgen apat*. Aqıqat, (9), 62–68.
- Omarbekov, T. (1994). *Zobalañ: Küştep ujımdastırǵa qarsılıq. 1929-1931 jıldarı bolǵan halıq narazılıǵı*. Almatı: Sanat.
- Omarbekov, T. (1994). *Ob arhivnih istočnikah 20–30-h godov. Rasşirenıe istočnikovedsçeskoj bazy istoričeskih nauk na osnove liberalizatsii dopuska k dokumentam bivşih arhivov Kompartii Kazahstana*. Almatı: Materialy respublikanskogo seminara, 1-9.
- Omarbekov, T. (2005). *Qazaq tarihi: ol qalay jazılu kerek?* Döñgelek üstölden bas qosuwı. Alaş, (2), 3-13.
- Omarbekov, T. (2008). *Biobibliografiyalıq körsetkiş*. Kurastırǵan: B. Q. Rahimbekova, E. D. Teleuova, Z. Maydanalı, Z. S. Maxambetova; jauaptı redaktor: N. O. Omashev; redaktorlar: J.K.-Taymaǵambetov, D. T. Nurǵalieva. Almatı: Qazaq Universiteti.
- Omarbekov, T. (2011). *Aşarşılıq aqıqatı*. <https://abai.kz/post/7311>
- Omarbekov, T. (2011). *Golodomor v Kazahstane: prichiny, masştaby i itogi (1930-1933 gg.)*: Hrestomatiya. Almatı: Qazaq Universiteti.
- Omarbekov, T. (2011). *Tarih jazu üşin adaldıq kerek*. <https://abai.kz/post/9687>
- Omarbekov, T. (2012). *Otan tarihın qalay oqıtamız?!* <https://abai.kz/post/15209>
- Omarbekov, T. (2013). *Qazaq türikteriniñ etnikalıq tarihi (b.z.b. I mıñjıldıq – b.z. IX ǵasırı)*. Oqu Quralı. Almatı: Qazaq Universiteti.
- Omarbekov, T. (2014). *Qazaq türikteriniñ şıǵu tegi (IX–XV ǵasırlar)*. Oqu Quralı. Almatı: Qazaq Universiteti.
- Omarbekov, T. (2015). *Qazaq türikteriniñ memlekettiligı: qaǵanattar, ulıstar men handıqlar bayanı*. Monografiya. Almatı: Qazaq Universiteti.
- Omarbekov, T. (2015). *Ortalıq Aziya köşpelileri: etnoterritoriyası men memlekettiliginiñ мәseleleri*. Almatı: Qazaq Universiteti.
- Omarbekov, T. (2017). *Qazaq memleketi: qaǵanattar, ulıstar men handıqlar bayanı*. Almatı: Alan.
- Omarbekov, T. (2019). *Jep betinde Qazaq siyaqtı qasiret körgen halık joq* <https://egemen.kz/article/201443-talas-omarbekov-zher-betinde-qazaq-siyaqty-qasiret-korgen-khalyq-dgoq>
- Omarbekov, T. (2019). *Qazaqty qayıǵırǵa da üyretu kerek...* https://kaz.inform.kz/news/talas-omarbekov-kazakty-kaygyruqa-da-uyretu-kerek_a3532567/

Omarbekov, T., & Habizhanova, G.B. (2015). *Qazaq etnogeneziniñ özekti мәseleleri*. Qazaq tarihi, (7, 138), 6-10.

Omarbekov, T., Omarbekov, Ş. (2004). *Qazaqstan tarihına jäne tarihnamasına ulttıq közqaras*. Almatı: Qazaq Universiteti.

Omarbekov, T., Habizhanova, G. B., Nogaybayeva, M.S. (2016). *Ejelgi Qazaqstan tarihi päni boyınşa seminar sabaqtarına arnalğan oqw-ädistemelik nwsqaw*. Almatı: Qazaq Universiteti.

Omarbekov, T. (2023). *Ğibrattı ğwmır*. Almatı: Qazaq Universiteti.

Taymağambetov, J.K. (2003). *Täwelsizdik tarihşısı*. Qazaq ädebieti, 26 Qırküyek.

Vankulu Sosyal Araştırmalar Dergisi/Vankulu Journal of Social Studies**e-ISSN: 2822 – 4000****Yıl / Year: 2025 - Sayı / Issue: 15****Prof. Dr. Mustafa Öztürk: Bir Akademik Mirasın İzinde**

Prof. Dr. Mustafa Öztürk: In Pursuit of an Academic Legacy

Sevda Özkaya Sofu

Doç. Dr., Kastamonu Üniversitesi. İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi

Orcid: 0000-0003-4542-0917

ROR ID: <https://ror.org/015scty35>sozkaya@kastamonu.edu.tr**Işıl Işık Bostancı**

Dr. Öğr. Üyesi., Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi., Fen Edebiyat Fakültesi

Orcid: 0000-0003-1518-7237

ROR ID: <https://ror.org/056hcg41>iibostanci@mkcu.edu.tr**Article Information/Makale Bilgisi****Cite as/Atıf:** Sofu, Ö.S./ Bostancı, I. I. (2025), Prof. Dr. Mustafa Öztürk: In Pursuit of an Academic Legacy, *Vankulu Journal of Social Studies* 15, 21-29. DOI: 10.55089/yyuvasad.1701930Sofu, Ö.S./ Bostancı, I. I. (2025). Prof. Dr. Mustafa Öztürk: Bir Akademik Mirasın İzinde, *Vankulu Sosyal Araştırmalar Dergisi* 15, 21-29. DOI: 10.55089/yyuvasad.1701930**Article Types / Makale Türü:** Research Article/Araştırma Makalesi**Received/Geliş Tarihi:** May 19, 2024/19 Mayıs 2025**Accepted/Kabul Tarihi:** June 24, 2025/24 Haziran 2025**Published/Yayın Tarihi:** June 30, 2025/ 30 Haziran 2025**Pub Date Season/Yayın Sezonu:** June/Haziran**Issue/Sayı:** 15 Pages/Sayfa: 21-29.**Plagiarism/İntihal:** This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software./ Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi.**Published by/Yayıncı:** Van Yüzüncü Yıl University / Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi.**Ethical Statement/Etik Beyan:** This study does not require ethical committee approval as it is based on data obtained from the literature/published sources. It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited/ Bu çalışma etik kurul izni gerektirmeyen nitelikte olup, kullanılan veriler literatür/yayınlanmış kaynaklar üzerinden elde edilmiştir. Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur. (S.Ö. Sofu/ I.I. Bostancı).**Conflict of Interest/Çıkar Beyanı:** There are no conflicts of interest. / Bu çalışma kapsamında herhangi bir kurum, kuruluş, kişi ile çıkar çatışması yoktur.**Declaration of Authors' Contribution/Yazarların Katkı Oran Beyanı:** This article is co-authored, with both authors contributed equally. / Bu makale çift yazarlıdır ve yazarların katkı oranları eşittir.**Yapay Zeka Kullanımı:** Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde yapay zeka tabanlı herhangi bir araç ve uygulama kullanılmamıştır/ No artificial intelligence tools or applications were used during the preparation of this work.**Telif Hakkı ve Lisans/Copyright & License:** Yazarlar dergide yayımlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmaları CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır/ Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0.

Prof. Dr. Mustafa Öztürk: Bir Akademik Mirasın İzinde

Prof. Dr. Mustafa Öztürk: In Pursuit of an Academic Legacy

Öz

Prof. Dr. Mustafa Öztürk (1953-2024), Türkiye'de Annales Okulu'nun sosyo-ekonomik tarih anlayışına en yakın temsilcilerden biridir. Öztürk'ün bilimsel yaklaşımı, belge merkezli tarihçilik anlayışına dayanmış, özellikle Osmanlı şehir ve iktisat tarihi konularındaki özgün katkılarıyla dikkat çekmiştir. Ayrıca, tarih felsefesine olan ilgisi ve çok disiplinli yaklaşımı, tarihçiliğin kuramsal ve metodolojik boyutlarında önemli etkiler yaratmıştır. Orta Doğu bölgesi ile kurduğu akademik bağlantılar sayesinde, Türk ve Arap akademik çevreleri arasında bilgi alışverişinin önünü açmıştır. Bu makalede, Prof. Dr. Mustafa Öztürk'ün tarih yazımına katkılarının analiz edilmesi ve akademik mirasını değerlendirmesi amaçlanmıştır. Yetiştirdiği kuşaklar, kurduğu akademik gelenek ve kurumsal katkılarına da odaklanılarak Öztürk'ün Türk akademik tarihçiliğine olan etkileri incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Prof. Dr. Mustafa Öztürk, Belge Merkezli Tarihçilik, Tarih Felsefesi, Osmanlı Sosyal ve İktisat Tarihi.

Abstract

Prof. Dr. Mustafa Öztürk (1953-2024) was one of the closest representatives of the socio-economic history approach of the Annales School in Turkey. Öztürk's scientific approach was based on a document-centred approach to historiography, and he attracted attention especially with his original contributions to Ottoman urban and economic history. In addition, his interest in the philosophy of history and his multidisciplinary approach had a significant impact on the theoretical and methodological dimensions of historiography. Through his academic connections with the Middle East region, he paved the way for the exchange of knowledge between Turkish and Arab academic circles. This article aims to analyse Prof. Dr. Mustafa Öztürk's contributions to historiography and evaluate his academic legacy. By focusing on the generations he trained, the academic tradition he established and his institutional contributions, Öztürk's impact on Turkish academic historiography is analysed.

Keywords: Prof. Dr. Mustafa Öztürk, Document-Centred Historiography, Philosophy of History, Ottoman Social and Economic History.

Giriş

Tarih yazıcılığı, yalnızca geçmişteki olayların kronolojik olarak sıralanmasından ibaret bir uğraş olmayıp bu olayların hangi yöntemlerle seçildiği, nasıl yorumlandığı ve ne şekilde aktarıldığını inceleyen disiplinler arası bir alandır. Modern anlamda tarih yazıcılığı, özellikle 19. yüzyılda Leopold von Ranke'nin öncülüğünü yaptığı pozitivist yaklaşım doğrultusunda şekillenmiş, “geçmiş olduğu gibi anlatma” iddiası çerçevesinde belge merkezli ve nesnellik ilkesine dayanan bir yöntem benimsenmiştir. Ancak bu yaklaşım, 20. yüzyılın ortalarından itibaren Annales Okulu'nun etkisiyle sorgulanmaya başlanmıştır. Ekonomik, toplumsal ve kültürel yapıların uzun süreli etkilerini vurgulayan, istatistik ve sosyal bilimlerin yöntemlerinden faydalanan çok boyutlu bir tarih anlayışı gelişmiştir (Iggers, 1997, ss. 25-30; Öztürk, 2021, ss. 48-53). Ardından postmodern tarih yazıcılığı, tarihin nesnel bir şekilde yazılabileceği fikrine karşı çıkarak tarih metninin her zaman belli bir bakış açısının ürünü olduğunu ileri sürmüştür; anlatı, temsil ve dil gibi unsurların tarihin inşasında merkezi bir rol oynadığını savunmuştur. Bu doğrultuda, tarih yazıcılığı artık yalnızca “ne olduğu”na değil, “nasıl anlatıldığı”na ve “kimin tarafından anlatıldığı”na da odaklanan eleştirel bir uğraş alanına dönüşmüştür (Yılmaz, 2013, ss. 199-205).

Türkiye’de tarih yazıcılığı, hem siyasal rejimlerin ideolojik ihtiyaçları hem de akademik alanın kendi iç dinamikleri doğrultusunda dönüşüm geçiren bir entelektüel uğraş alanı olarak değerlendirilebilir. Osmanlı döneminde tarih yazımı, özellikle saray çevresinde şekillenen vakanüvislik geleneği ile karakterize olurken bu yazım türü genellikle devlet merkezli, olay temelli ve kronolojik bir yapı arz etmiştir. Osmanlı tarihçiliği, devleti merkeze alan ve çoğu zaman eleştirel bir perspektiften yoksun bir anlatı tarzına sahip olmuştur. 19. yüzyılda Tanzimat ve özellikle II. Meşrutiyet döneminde tarih yazıcılığı, Osmanlılık, İslamcılık ve Türkçülük gibi ideolojik akımların etkisiyle çeşitlenmiştir. Cumhuriyetin ilanı ile birlikte tarih yazıcılığı, ulus-devlet inşası sürecinin bir parçası hâline gelmiş, bu bağlamda resmî tarih tezleri özellikle Türk Tarih Tezi ve Güneş-Dil Teorisi gibi ideolojik çerçeveler aracılığıyla kurumsallaştırılmıştır. 1931’de Türk Tarih Kurumu’nun kurulması ve 1932’deki I. Türk Tarih Kongresi, bu yeni tarih anlayışının kurumsal temelini oluşturmuştur. Bu dönemde tarih, Türk ulusunun Orta Asya’dan başlayan köklü ve medeni geçmişini ispat etmeye yönelik bir araç olarak işlevselleştirilmiştir. Osmanlı geçmişi büyük ölçüde görmezden gelinmiş ya da eleştirel bir dille değerlendirilmiştir (Demir, 2010, ss. 387-388).

Türkiye’de modern anlamda tarih yazıcılığının öncülerinden biri olarak Ahmed Cevdet Paşa (1822–1895) zikredilmelidir. Tanzimat dönemi Osmanlı entelektüelinin tipik bir örneği olan Cevdet Paşa, tarih yazımında klasik İslam tarihçiliği ile modern belgesel yöntem arasında bir sentez kurmaya çalışmıştır. Onun kaleme aldığı *Tarih-i Cevdet*, hem Osmanlı siyasi tarihine dair zengin bir anlatı sunmakta hem de dönemin reform tartışmalarını yansıtan bir fikir eseri olarak değerlendirilmektedir. Devlet aklını ve merkezi otoriteyi yüceltmekle birlikte, dil ve üslup açısından güçlü ve süreklilik arz eden bir Osmanlı tarih yazımı geleneği kurmuştur (Uzundal, 2013, ss. 111-115). Cumhuriyet döneminde ise tarih yazıcılığı büyük ölçüde ulus-devlet inşası sürecinin bir parçası hâline gelmiştir. Bu çerçevede Fuat Köprülü (1890–1966), hem Osmanlı hem de Türk tarihçiliği açısından kurucu bir figür olarak öne çıkmıştır. Köprülü, tarihsel olayları yalnızca siyasal gelişmelerle açıklamaktan ziyade, toplumsal yapıları, kültürel öğeleri ve dini kurumları da dikkate alan bir yaklaşım benimsemiş ve bu yönüyle Annales Okulu’nun öncülerine benzer şekilde disiplinler arası tarihçiliğin Türkiye’deki erken temsilcilerinden biri olmuştur (Yetim-Söylemiş, 2023, ss. 93-95).

1960’lardan itibaren, Türkiye’de tarihçiliğin akademik alanda çeşitlendiği gözlemlenmiştir. Bu dönemde Halil İnalçık (1916–2016), Osmanlı tarih yazımında yaptığı katkılarla uluslararası düzeyde tanınmış bir kişi hâline gelmiştir. İnalçık’ın Osmanlı klasik dönemi üzerine yaptığı çalışmalar, arşiv belgeleri, tapu tahrir defterleri ve kadı sicilleri gibi birincil kaynaklara dayalıdır ve sosyo-ekonomik yapıların tarihsel dönüşümünü ele alması bakımından önem taşımaktadır. İnalçık’ın bütün eserleri sosyal ve iktisat tarihi merkezli olup, bir problemi çözmeye, geçmişi daha iyi tanıma ve tahlile yöneliktir. Çünkü geçmişi iyi tanımadan geleceğe sağlıklı bir şekilde yön vermek mümkün değildir. İnalçık bütüncül-küllî bir tarihçidir. İnsanı ilgilendiren ve insanın ilgilendiği her şey, tarihin konusudur (Öztürk, 2015, ss. 145-153). Son dönem tarihçileri arasında, özellikle Osmanlı sosyal ve iktisat tarihine dair yaptığı çalışmalarla Türkiye tarih yazıcılığı alanında öne çıkan isimlerden biri de Mustafa

Öztürk olmuştur. Öztürk, akademik çalışmalarında Osmanlı Devleti'nin mali yapısından Arap vilayetlerindeki idari dönüşümlere, tahrir defterlerinden nüfus kayıtlarına kadar çok çeşitli kaynaklar kullanmış, her seferinde arşiv belgelerinden hareketle yeni yorumlar geliştirmiştir.

Bu makalede, 25 Ağustos 2024 tarihinde aramızdan ayrılan Prof. Dr. Mustafa Öztürk'ün hayatı, akademik kariyeri, bilimsel katkıları ve tarih yazımına olan etkileri bütüncül bir şekilde incelenecektir. Öztürk'ün ardında bıraktığı eserler ve yetiştirdiği kuşaklar onun yalnızca geçmişin izlerini süren bir tarihçi değil, geleceğe yön veren bir bilim insanı olduğunun kanıtıdır.

1. Çocukluk, Eğitim ve Meslek Hayatı

Prof. Dr. Mustafa Öztürk, 1 Şubat 1953 tarihinde Kilis'in Suriye sınırındaki Çalkaya (Cukanlı) köyünde dünyaya gelmiştir. Babasının değirmencilik yaparak geçimini sağladığı bu küçük köy, Öztürk'ün hayatında daima mütevazı köklerini hatırlatan bir yer olmuştur. 1960 yılında ailesinin ekonomik zorluklar nedeniyle İslahiye'ye göç etmesi, onun eğitim hayatı açısından dönüm noktası teşkil etmiştir. Burada Cevdet Paşa İlkokulu'na başlayan Öztürk, kısa sürede öğretmenlerinin dikkatini çekmiş ve özellikle Kemal Sezer'in teşvikiyle Devlet Parasız Yatılı Okul sınavlarına girerek Gaziantep İmam Hatip Lisesi'nde öğrenim görmeye hak kazanmıştır. Yedi yıllık yatılı okul süreci, onun karakterinde derin izler bırakmış; çalışkanlık, dayanıklılık ve azim gibi değerlerin içselleştirilmesini sağlamıştır. Öztürk, bu dönemde edindiği disiplini hayatı boyunca korumuş ve Devlet Parasız Yatılılık sisteminin kendi kuşağı açısından taşıdığı hayati önemi her fırsatta vurgulamıştır.

1972 yılında İmam Hatip Lisesi'nden mezun olduktan sonra, dönemin uygulamaları gereği yalnızca Yüksek İslam Enstitüsü'ne devam etme hakkı olması üzerine, lise diploması almak için İslahiye Lisesi'ne kaydolmuştur. 1973 yılında bu okuldan mezun olduktan sonra, üniversite sınavlarında Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yakınçağ Tarihi Kürsüsü'ne girme hakkı kazanmıştır. Böylece lise yıllarındaki tarihçi olma düşüncesine yönelik ilk adımını da atmıştır (Işık Bostancı, vd. 2021, s. 15).

Ankara Üniversitesi'ndeki lisans öğrenimi sırasında, dönemin etkili tarihçilerinden Prof. Dr. Şerafettin Turan'ın öğrencisi olmuştur. 1977 yılında fakülteden iyi bir dereceyle mezun olan Öztürk, aynı yılın güz döneminde yüksek lisans programına kabul edilmiştir. Yüksek lisans tezini 243 numaralı Ankara Şer'iyye Sicili üzerine hazırlayan Öztürk, böylece Osmanlı mahkeme kayıtları üzerinden toplum yapısına ışık tutmayı hedefleyen bilimsel yaklaşımının da temellerini atmıştır. Bu çalışma, Türkiye'de şer'iyye sicilleri üzerine yapılan ilk yüksek lisans tezlerinden biri olması bakımından da ayrı bir öneme sahiptir.

1980 yılında Ankara Üniversitesi'nde Prof. Dr. Şerafettin Turan danışmanlığında başladığı doktora çalışmasında, "Orta Anadolu'da Fiyatlar 1785-1860" konusunu ele almıştır. Bu çalışma, Osmanlı iktisat tarihi açısından özgün bir inceleme olarak bilim dünyasında dikkat çekmiştir. 1985 yılında, Prof. Dr. Şerafettin Turan, Prof. Dr. Muzaffer Arkan, Prof. Dr. Rifat Önsoy, Prof. Dr. Ali İhsan Bağış ve Prof. Dr. Mahmut Tezcan'dan oluşan jüri önünde tezini başarıyla savunarak doktor unvanını almıştır.

Öztürk'ün kamu hizmeti, henüz üniversite öğrencisiyken 25 Mayıs 1977'de İçişleri Bakanlığı'nda başlamıştır. 1979 yılında, hocası Şerafettin Turan'ın Kültür Bakanlığı Müsteşarlığı görevine atanmasının ardından, Kültür Bakanlığı'na bağlı Kurtuluş Savaşı ve Cumhuriyet Müzeleri Müdürlüğü'ne geçiş yapmıştır. Burada müze asistanı olarak çalışmaya başlayan Öztürk, müze çalışmaları ve arşiv belgeleriyle olan doğrudan temasını da bu dönemde derinleştirmiştir.

1983 yılında Fırat Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Araştırma Görevliliği sınavını kazanan Öztürk, 1985 yılında bu görevine naklen atanmıştır. 1985-1988 yılları arasında Öğretim Görevlisi olarak çalışan Öztürk, 1988 yılında Yardımcı Doçent, 1992 yılında Doçent ve 1998 yılında Profesör unvanını almıştır. Fırat Üniversitesi'nde Yakınçağ Tarihi Anabilim Dalı Başkanlığı ve Tarih Bölüm Başkanlığı gibi idari görevlerde bulunmuş, 2004-2008 yılları arasında da aynı üniversitede İlahiyat Fakültesi Dekanlığı yapmıştır. Mustafa Öztürk'ün akademik hayatı yalnızca ders vermek ve araştırma yapmakla sınırlı kalmamıştır. 1993 yılında kendi öncülüğünde üniversite bünyesinde kurulan Orta Doğu Araştırmaları Merkezi, onun bilimsel ve kurumsal vizyonunun somut bir yansımasıdır. Bu merkez aracılığıyla uluslararası seminerler düzenlenmiş, Şam ve Halep

üniversiteleriyle işbirliği protokolleri imzalanarak Türk-Arap akademik ilişkilerine yeni bir boyut kazandırılmıştır. 2018 yılında Fırat Üniversitesi'nden İzmir Demokrasi Üniversitesi'ne geçen Öztürk, burada da Tarih Bölüm Başkanlığı ve Fen-Edebiyat Fakültesi Dekan Vekilliği görevlerini üstlenmiştir. Emeklilik yaşına ulaşmasına rağmen akademik faaliyetlerini sürdürmüş, sözleşmeli öğretim üyesi olarak ders vermeye devam etmiştir (Işık Bostancı, vd. 2021, ss. 16-17).

2. Akademik Katkıları ve Bilimsel Mirası

Prof. Dr. Mustafa Öztürk'ün akademik kariyeri, yalnızca üretken bir bilim insanının eserler listesiyle değil, aynı zamanda Türkiye'de sosyal ve ekonomik tarih alanlarında oluşturduğu kalıcı etkilerle de tanımlanmalıdır. Onun çalışmalarında dikkat çeken temel özellik, belgelerden hareketle tarih yazımı yapması ve teorik yaklaşımları ihmal etmeden geçmişten elde ettiği verilerle sentezler oluşturmasıdır. Öztürk'ün ilk bilimsel çalışmaları Osmanlı fiyat tarihi, tarım ekonomisi ve taşra yönetimi gibi alanlara yoğunlaşmıştır. Yüksek lisans tezinde Ankara Şer'iyne Sicilleri'ni, doktora tezinde ise Orta Anadolu'da fiyatlar ve iktisadi yapıyı incelemesi, onun tarih metodolojisinde belgelerin merkezî bir yer tuttuğunu göstermektedir. Bu yaklaşım, daha sonra yürüttüğü araştırmaların da temelini oluşturmuştur.

Bilimsel üretimi oldukça geniş bir alana yayılan Öztürk, çok sayıda makalenin yanında hem bağımsız kitaplar hem de ortak editörlük çalışmaları yoluyla Osmanlı iktisat ve sosyal tarihine ciddi katkılar sunmuştur. Osmanlı para ve fiyat tarihi üzerine yaptığı çalışmalar dikkat çekicidir. Önemli eserlerinden bazıları arasında *Tarih Felsefesi* (1999, 2010, 2014, 2020 baskıları), *16. Yüzyılda Kilis Urfa Adıyaman ve Çevresinde Cemaatler Oymaklar* (2005, 2018 baskıları) ve *Piyade Mirlivası Rüştü, Akabe Meselesi* (1998) gibi kitaplar yer almaktadır. Özellikle *Tarih Felsefesi*, yalnızca tarihçiliğin teknik bir uğraş olmadığını, aynı zamanda düşünsel bir faaliyet olarak ele alınması gerektiğini vurgulayan önemli bir çalışmadır. Öztürk bu eserinde, Türkiye'deki tarih felsefesi alanında özgün bir yaklaşım sunarak tarihsel olayların felsefi bir bakış açısıyla değerlendirilmesini amaçlamıştır. Tarih felsefesini sadece Batılı düşünürlerin görüşlerinin tekrarı olarak görmeyip bu alanda kendi fikirlerini ortaya koyarak tarihsel olayların anlamını, unsurlarını ve toplum hayatındaki yerini derinlemesine analiz etmiştir. Öztürk, tarih felsefesine dair yaklaşımında, tarihin sadece geçmişin bir anlatımı olmadığını, aynı zamanda geleceğe dair çıkarımlar yapabilmenin bir aracı olduğunu vurgulamıştır. Bu bağlamda, tarihsel olayların analizinde, sadece olayların kendisiyle sınırlı kalınmaması, bu olayların günümüz ve gelecek üzerindeki etkilerinin de dikkate alınması gerektiği üzerinde durmuştur. Tarihsel olayları değerlendirirken insanın temel ihtiyaçları ve içgüdülerinin değişmezliğini göz önünde bulundurarak tarihin döngüsel bir yapıya sahip olduğunu savunmuştur. Bu yaklaşım, tarihsel olayların tekrarlanabilirliğini ve bu tekrarların nedenlerini anlamaya yönelik bir metodoloji sunmaktadır. Tarihin sadece bir olaylar silsilesi olmadığını, aynı zamanda bu olayların arkasındaki düşünsel süreçlerin de analiz edilmesi gerektiğini dile getirmiştir. Bu yaklaşım, tarih yazıcılığında olayların nedenlerini ve sonuçlarını daha derinlemesine anlamayı mümkün kılmaktadır.

Öztürk, tarih felsefesinin görevini “tarih ilminin bir düşünce sistemine kavuşması” olarak görmüştür. Ona göre, düşünsel boyuttan mahrum kalan hiçbir bilim dalı gerçek bir ilerleme gösteremez. Bu bakış açısıyla Öztürk, tarih disiplininin sadece olayların nakledildiği bir kronik olmaktan çıkarılarak neden, niçin, nasıl gibi soruların sorulduğu kuramsal bir temele oturtulmasını savunmuştur. Temel varsayımlarından biri de tarihte deterministlik bir yasa arayışından çok, insan doğası ve toplum yapısından kaynaklanan eğilimlerin tespit edilmesidir. Bu nedenle eserinde sıkça vurguladığı üzere tarih ne bütünüyle tesadüfî ne de tamamen ilahî bir planın ürünüdür. Aksine, insan toplumlarının tabiatından gelen sürekli dürtülerin ve ihtiyaçların yön verdiği, insan eylemleriyle inşa edilen bir süreçtir. Öztürk, tarihin akışını etkileyen faktörleri incelerken fiziksel çevreden kültürel dinamiklere kadar uzanan geniş bir çerçeve kurarak olayların tekil açıklamalarının ötesine geçen kapsamlı bir kavramsal model önermiştir. Bu modelde “umumî kanunlar” kavramı merkezi bir yer tutmuştur. Öztürk, tarihsel gelişmelerde tekrar eden ve evrensel nitelik taşıyan coğrafi şartlar, insani güdüler ve inanç sistemlerinin bir tür yasa benzeri genel ilkeler oluşturduğunu öne sürmüştür. Bu ilkelerin anlaşılması, tarihsel olayların ardındaki derin dinamiklerin kavranmasını sağlayacaktır. Böylelikle Öztürk tarih felsefesini, soyut spekülasyonlardan ibaret görmek yerine tarih araştırmalarına yön veren temel varsayımları ve kavramları ortaya koyan bilimsel bir düşünce alanı olarak

tanımlamıştır. Öztürk, tarih metodolojisinin esaslarını ise “Her olayı dönemin siyasi, iktisadi ve sosyo-ekonomik şartları, dünya görüşü göz önüne alınarak incelemek ve değerlendirmek, mensubu olunan dinî, siyasi ve ideolojik anlayışla ve peşin hükümlerle tarihçilik yapmamak, kendi doğru ve değerlerini tarihte aramamak, kısacası tarihi meşrulaştırma aracı olarak kullanmamak, belge ve bilgiler arasında seçme (selection) yapmamak, tarihi bir bütün olarak kabul etmek, doğru belge ve bilgileri yerinde ve usulüne uygun olarak kullanmak, tarihî olay, dönem veya şahsiyetlere taraf olmamaktır” şeklinde belirtmiştir (Öztürk, 2014). Öztürk’ün Tarih Felsefesi isimli eseri; içerdği kavramsal çerçeve, eleştirel tutum ve sentezci yaklaşım ile Türk tarih yazım geleneğinde düşünsel derinliği artıran özgün bir eser olarak değerlendirilebilir.

16. *Yüzyılda Kilis Urfa Adıyaman ve Çevresinde Cemaatler Oymaklar* adlı eserinde ise Öztürk, Osmanlı döneminde Güneydoğu Anadolu Bölgesi’nde yaşayan cemaat ve oymakların sosyo-kültürel yapısını derinlemesine incelemiştir. Cemaatlerin ve oymakların demografik dağılımını, yerleşim coğrafyalarını ve idari yapılarını Osmanlı arşiv belgeleri ışığında analiz etmiştir. Özellikle Ekrad (Kürt) cemaatlerinin boy teşkilatlarını, nüfuslarını ve ekonomik kapasitelerini ortaya koymayı hedeflemiştir. Tarihsel olayların günümüzü şekillendirdiğini ve tarihin ideolojiler tarafından nasıl istismar edilebileceğini vurgulayarak objektif bir tarih anlayışının önemine dikkat çekmiştir. Öztürk, tarihî konuların ideolojik bakış açılarıyla değil, belge ve bilgilerle araştırılması gerektiğini savunmuştur (Öztürk, 2018).

Öztürk’ün bilimsel çalışmalarında Osmanlı taşrasında sosyal ve ekonomik hayatın dinamiklerini anlamaya dönük özel bir ilgi görülür. Tahrir defterleri, avarız defterleri ve şer‘iyye sicilleri gibi arşiv belgelerine dayanarak yaptığı araştırmalar, 16. yüzyıldan 19. yüzyıla kadar Anadolu ve Ortadoğu şehirlerinde nüfus yapısını, meslek örgütlenmesini, fiyat hareketlerini ve idari dönüşümleri ortaya koymuştur. Bu bağlamda, örneğin 1616 tarihli Halep Avarız Hâne Defteri ve 1844 tarihli Halep Nüfus Defteri gibi kaynaklar üzerinde yaptığı çalışmalar, bölgesel tarihe özgün katkılar sağlamıştır.

Öztürk’ün tarih yazımı anlayışı, Fırat Üniversitesi Tarih Bölümü’nde oluşturduğu akademik geleneğe açıkça gözlemlenmektedir. Burada, öğrencilerine ağırlıklı olarak Osmanlı şehir tarihi, nüfus tarihi ve iktisat tarihi alanlarında çalışmaları teşvik etmiş, arşiv belgelerine dayalı titiz araştırmaları esas almıştır. Bu metodolojik yaklaşım, onu Türkiye’de Annales Okulu’nun sosyo-ekonomik tarih anlayışına en yakın isimlerden biri haline getirmiştir (Öztürk, 2021, ss. 54-58).

Bununla birlikte, Öztürk’ün etkisi sadece bireysel çalışmalarıyla sınırlı kalmamıştır. 1993 yılında Öztürk’ün girişimleriyle Fırat Üniversitesi bünyesinde kurulan Orta Doğu Araştırmaları Merkezi, akademik üretimin kurumsal bir çatı altında disipline edilmesine hizmet etmiştir. Bu merkez, yıllık düzenlenen seminerler ve yayımlanan Orta Doğu Araştırmaları Dergisi ile hem ulusal hem de uluslararası akademik camiada ses getirmiştir. Derginin 2003-2016 yılları arasında düzenli olarak yayımlanan 24 sayısı, bölge tarihi çalışmalarında önemli bir boşluğu doldurmuştur. Öztürk, aynı zamanda Orta Doğu bölgesi ile kurduğu akademik bağlantılar sayesinde, uluslararası iş birliğine dayalı projeler gerçekleştirmiştir. Öztürk’ün girişimleriyle Fırat Üniversitesi ile Şam ve Halep Üniversiteleri arasında imzalanan protokoller sayesinde, Türk ve Arap akademik çevreleri arasında bilgi alışverişinin ve karşılıklı projelerin önü açılmıştır (Aşan, 2021). Bu girişimler, sadece Türkiye’de değil, bölgesel ölçekte de tarih çalışmalarına yeni perspektifler kazandırmıştır.

Öztürk’ün uluslararası tanınırlığı, akademik çalışmalarından bazılarının diğer dillere çevrilmesine olanak sağlamıştır. “Genel Hatlarıyla Osmanlı Para Tarihi” isimli makalesinin özeti 2002 yılında İngilizceye, makalenin tamamı ise 2003 yılında Arapçaya çevrilmiştir. Arapçaya çevrilen bir diğer eseri, “1675-1676 Tarihli Şam Avarız Hane Defteri” isimli çalışmasıdır. Makale 2016 yılda Katar’da Ostur dergisinde yayımlanmıştır. “Osmanlı Lehistan ve Moskova Arasındaki Antlaşmalarda Kazak Meselesi (16-17. Yüzyıllar) başlıklı eseri 2015 yılında Ukraynacaya ve “19. Yüzyılın Sonları ile 20. Yüzyılın Başlarında Beyrut” isimli makalesi de 2021 yılında İngilizceye çevrilmiştir (Işık Bostancı, vd. 2021, s. 33).

Prof. Dr. Mustafa Öztürk’ün bilimsel katkıları yalnızca yayımladığı eserlerle değil, uluslararası girişimler, geliştirdiği metodolojik yaklaşımlar ve yetiştirdiği öğrenciler aracılığıyla da

kalıcı olmuştur. Öztürk, Türkiye'de tarihçiliğin belgeye dayalı, sosyo-ekonomik temelli ve disiplinler arası yaklaşımla ilerlemesi gerektiğini savunan ve bunu pratiğe geçiren öncü bir isimdir.

3. Tarih Yazımına ve Yetiştirdiği Kuşaklara Etkisi

Prof. Dr. Mustafa Öztürk'ün tarih yazımı anlayışı, hem bireysel üretimleriyle hem de bir akademik kültür inşa etmesiyle kendisini göstermiştir. Onun tarihçiliği, belgelerden hareketle uzun dönemli yapıları anlamaya yönelik bir yaklaşımı esas almış, böylece Türkiye'de sosyal ve ekonomik tarih çalışmalarında önemli bir metodolojik dönüşümün taşıyıcısı olmuştur.

Öztürk'ün Fırat Üniversitesi Tarih Bölümü'nde başlattığı akademik gelenek, özellikle tahrir defterleri ve şer'iyye sicilleri olmak üzere temelde Osmanlı belgelerinin titizlikle kullanılması üzerine kurulmuştur. Öğrencilerine, yüksek lisans aşamasında paleografi, diplomatika ve metin çözümleme konularında derin bir yetkinlik kazandırmayı hedeflemiş, doktora aşamasında ise bu teknik yeterlilikleri kullanarak özgün araştırmalar üretmelerini sağlamıştır. Bu sistemli yaklaşım, Fırat Üniversitesi'ni Türkiye'de şehir tarihi ve iktisat tarihi alanlarında öne çıkan kurumlardan biri haline getirmiştir. Öztürk'ün oluşturduğu bu akademik gelenek, bireysel çalışmalardan ziyade kurumsal bir tarihçilik ekolü oluşturmayı amaçlamış ve büyük ölçüde başarılı olmuştur. Onun yetiştirdiği akademisyenler arasında şehir tarihi, iktisat tarihi ve sosyal tarih konularında önemli eserler vermiş olan pek çok isim bulunmaktadır. Örneğin İbrahim Yılmazçelik'in Diyarbakır (Yılmazçelik, 1991) Orhan Kılıç'ın Van (Kılıç, 1994), Enver Çakar'ın Halep (Çakar, 1998), Yücel Öztürk'ün Kefe (Öztürk, 1999) üzerine yaptığı çalışmalar bu kuşağın ürünlerindendir.

Öztürk'ün tarih anlayışı, Annales Okulu'nun temel prensipleriyle örtüşmektedir. Şehir tarihi, sosyo-ekonomik yapı, demografik hareketlilik gibi uzun süreli yapısal değişimlere odaklanması, onu geleneksel siyasi ve olay merkezli tarih yazımından farklı bir çizgiye yerleştirmiştir. Nitekim Fırat Üniversitesi'nde 1990-2000 yılları arasında yapılan doktora tezlerinin tamamının sosyal ve ekonomik tarihe yönelmiş olması, bu metodolojik yönelimin kurumsallaştığının somut bir göstergesidir.

Öztürk'ün tarih yazımına olan katkısının önemli bir boyutu da disiplinler arası yaklaşımıdır. O, tarihçilerin mutlaka sosyoloji, hukuk, iktisat ve felsefe gibi alanlardan da beslenmesi gerektiğini savunmuş; bu anlayışı lisansüstü eğitim müfredatına da yansıtmıştır. Özellikle tarih felsefesi alanındaki ilgisi, öğrencilerine tarihsel olguları sadece belgelerle açıklamanın ötesine geçerek bunların arka planındaki düşünsel süreçleri de sorgulama alışkanlığı kazandırmıştır.

Fırat Üniversitesi'nde oluşturduğu bilimsel ortam, öğrencilerini yalnızca mikro tarihî alanlarda çalışmaya teşvik etmekle kalmamış, onları makro tarihî perspektiflere özellikle de Orta Doğu tarihi ve Osmanlı Arap eyaletlerinin sosyal yapıları gibi konulara yönlendirmiştir. Işıl Işık Bostancı'nın XIX. Yüzyılda Filistin (İdari ve Sosyo-Ekonomik Vaziyet) (Işık Bostancı, 2006), Sevda Özkaya'nın Osmanlı Devleti idaresinde Mısır (1839-1882) (Özkaya, 2007), Fatih Özçelik'in "İngiliz İşgalinden Lozan'a Mısır (1882-1923) (Özçelik 2021) başlıklı doktora tezleri bu yönlendirmenin eserleridir. Öztürk'ün rehberliğinde yapılan araştırmalar, Anadolu şehirleri ile Arap vilayetleri arasında tarihsel süreklilik ve dönüşüm bağlarını ortaya çıkarmayı hedeflemiş, böylece Türkiye tarihçiliğinin Ortadoğu perspektifini güçlendirmiştir.

Öztürk'ün tarih yazımı ve eğitim anlayışı, yalnızca kendi döneminde değil, kendisinden sonraki kuşaklarda da etkisini sürdürmüştür. Fırat Üniversitesi merkezli tarihçilik yaklaşımı, günümüzde hâlâ sosyal ve ekonomik tarih odaklı araştırmalarla varlığını devam ettirmektedir. Prof. Dr. Mustafa Öztürk, bu yönüyle, bireysel bir bilim insanı olmanın çok ötesinde, bir akademik geleneğin kurucusu ve taşıyıcısı olmuştur.

4. Son Dönemi ve Vefatı

Prof. Dr. Mustafa Öztürk, akademik kariyerinin son döneminde de bilime ve eğitim hayatına aktif katkı sağlamaya devam etmiştir. 2020 yılında yaş haddinden dolayı emekli olmaya hak kazanmasına rağmen bilimsel çalışmalarından ve eğitim faaliyetlerinden kopmamış, sözleşmeli öğretim üyesi olarak görevine devam etmiştir (Işık Bostancı vd. 2021, s. 17). Bu süreçte de akademik üretkenliğini sürdürmüş, makale ve bildiriler yayımlamış, ulusal ve uluslararası bilimsel toplantılarda sunumlar

yapmıştır. Emeklilik sonrası dönemi, onun akademiye olan sarsılmaz bağlılığının ve bilime adanmış yaşam anlayışının açık bir göstergesidir.

Prof. Dr. Mustafa Öztürk, uzun ve üretken bir akademik hayatın ardından 25 Ağustos 2024 tarihinde vefat etmiştir. Ölümü, hem onu yakından tanıyan öğrencileri ve meslektaşları hem de Türk akademik camiası için büyük bir kayıp olarak karşılanmıştır. Öztürk, ardında yalnızca kitaplar ve makaleler değil bir düşünce sistemi, bir tarihçilik anlayışı ve güçlü bir akademik miras bırakmıştır. Bugün Prof. Dr. Mustafa Öztürk'ün eserleri, öğrencileri ve bıraktığı akademik miras, Türkiye'de sosyal ve ekonomik tarih çalışmalarının önemli yapı taşlarından biri olmayı sürdürmektedir. Onun tarih yazımına getirdiği belge temelli yaklaşım, uzun dönemli yapıları ön plana çıkaran bakış açısı ve disiplinler arası yöntem anlayışı, sadece kendi kuşağı için değil, gelecek nesil tarihçiler için de ilham verici bir örnek teşkil etmektedir.

Sonuç

Prof. Dr. Mustafa Öztürk, Türkiye'de akademik tarihçiliğin son elli yılına damga vuran, bilimsel üretimi, kurumsal çalışmaları ve yetiştirdiği öğrencilerle köklü bir miras bırakan bir bilim insanıdır. Onun hayatı, Anadolu'nun küçük bir köyünden çıkarak ulusal ve uluslararası düzeyde etkili bir akademik figür haline gelmenin mümkün olduğunu gösteren bir başarı hikâyesidir.

Öztürk'ün akademik kişiliği, belgelerden hareketle sosyal ve ekonomik yapıları anlamaya yönelik bilimsel titizlik ve tarih felsefesine duyduğu entelektüel ilgi olmak üzere temelde iki ana eksende şekillenmiştir. Şer'iyye sicilleri, tahrir defterleri ve mali belgeler üzerinden yürüttüğü araştırmalar, Osmanlı iktisat tarihi ve şehir tarihi gibi alanlara özgün katkılar sunmuştur. Bunun yanında tarih felsefesini, tarih bilimini düşünsel bir derinliğe kavuşturan, onu sadece olayların aktarımı olmaktan çıkarıp neden-sonuç ilişkileri içinde açıklayan bilimsel bir disiplin olarak görmüştür. Bu alanındaki çalışmalarında, tarihi sadece olayların değil insan ve toplum yapısının çok yönlü bir analizi olduğunu vurgulamıştır.

Öztürk'ün tarihçilik anlayışı, gerek bireysel eserlerinde gerekse Fırat Üniversitesi'nde kurduğu akademik gelenekte kendini göstermiştir. Öğrencilerine arşiv belgeleriyle çalışma disiplini aşılamış; sosyal, ekonomik ve kurumsal tarihe yönelmelerini teşvik etmiştir. Bu yaklaşım, onu Türkiye'de Annales Okulu'nun sosyo-ekonomik tarih anlayışına en yakın temsilcilerden biri haline getirmiştir.

Fırat Üniversitesi bünyesinde Orta Doğu Araştırmaları Merkezi'nin kurulması ve yürüttüğü uluslararası iş birlikleri de, onun bilime ve akademik kurumsallaşmaya verdiği önemin göstergesidir. Şam ve Halep üniversiteleriyle imzalanan protokoller gibi girişimler, bölgesel akademik ilişkilerin geliştirilmesinde öncü adımlar olmuştur.

Prof. Dr. Mustafa Öztürk'ün bilim hayatı, disiplinler arası bakış açısını esas alan, belge merkezli, uzun dönemli yapıları analiz eden bir tarihçilik anlayışının Türkiye'deki en özgün ve güçlü örneklerinden birini temsil etmektedir. Onun bilimsel yaklaşımı ve akademik mirası, yalnızca geçmişin anlaşılmasına değil, gelecekte nasıl bir bilim insanı olunması gerektiğine de ışık tutmaktadır.

25 Ağustos 2024 tarihinde vefat eden Mustafa Öztürk, ardında büyük bir bilimsel ve insani miras bırakmıştır. Onun eserleri, tarih yazımı anlayışı ve akademik etiğe verdiği önem, hem kendi öğrencilerini hem de tüm Türkiye tarihçiliğini etkilemeye devam etmektedir. Öztürk, tarihe bir olaylar dizisi olarak değil, insanlık deneyiminin çok yönlü bir ifadesi olarak bakan bir bilim insanı kimliğiyle hatırlanacak ve anılacaktır.

Kaynakça

- Aşan, M. B. (2021). Prof. Dr. Mustafa Öztürk'ün Fırat Üniversitesi Ortadoğu Araştırma Merkezi Çalışmaları, Işık Bostancı, I., Hüseyinliklioğlu, A.G., Değerli A., Kılıç, O. (Ed.). Prof. Dr. Mustafa Öztürk Onuruna Tarih Yazıları I içinde (s. 69-91). İstanbul: İdeal Kültür Yayınları.
- Çakar, E. (1998). *16. Yüzyılda Halep Sancağı (1516-1566)*. (Doktora Tezi). Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elazığ.
- Demir, G. K. (2010) Türk Tarih Tezi İle Türk Dil Tezinin Kavşağında Güneş Dil Teorisi. *U.Ü. Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 19 (2), 385-396
- Iggers, G. G. (1997). *Historiography in the Twentieth Century: From Scientific Objectivity to the Postmodern Challenge*. Wesleyan University Press.
- Işık Bostancı, I. (2006). *XIX. Yüzyılda Filistin (İdari ve Sosyo-Ekonomik Vaziyet)*. (Doktora Tezi). Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elazığ.
- Işık Bostancı, I., Hüseyinliklioğlu, A.G., Değerli A., Kılıç, O. (Ed.). (2021). *Prof. Dr. Mustafa Öztürk Onuruna Tarih Yazıları I*. İstanbul: İdeal Kültür Yayınları.
- Kılıç, O. (1994). *Van Sancağı*. (Doktora Tezi). Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elazığ.
- Özçelik, F. (2021). *İngiliz İşgalinden Lozan'a Mısır (1882-1923)*. (Doktora Tezi). Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elazığ.
- Özkaya, S. (2007). *Osmanlı Devleti İdaresinde Mısır (1839-1882)*. (Doktora Tezi). Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elazığ.
- Öztürk, M. (2014). *Tarih Felsefesi*, Ankara: Akçağ Yayınları.
- Öztürk, M. (2015). Prof. Dr. Halil İnalcık'ın Tarih Felsefesi, Yusuf Oğuzoğlu, Selçuk Kırılı (Ed.). *Her Yıl Bir Büyük Türk Bilgi Şölenleri 2 Tam Metin İçinde* (s. 145-152). Bursa: Özsan Matbaacılık.
- Öztürk, M. (2018). *16. Yüzyılda Kilis Urfa Adıyaman ve Çevresinde Cemaatler Oymaklar*, 2. Baskı, Ankara: Berikan Yayınları.
- Öztürk, Y. (1999). *Osmanlı Hâkimiyetinde Kefe (1475-1600)*. (Doktora Tezi). Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elazığ.
- Öztürk Y. (2021). Fırat Üniversitesi Merkezinde Tarih Yazımına Bakış, Işık Bostancı, I., Hüseyinliklioğlu, A.G., Değerli A., Kılıç, O. (Ed.). *Prof. Dr. Mustafa Öztürk Onuruna Tarih Yazıları I* içinde (s. 39-67). İstanbul: İdeal Kültür Yayınları.
- Uzundal, E. (2013). 19. Yüzyıl Tarih Yazıcılığı ve Ahmed Cevdet Paşa. *Turkish History Education Journal*, 2(2), 108-128.
- Yetim, F. Söylemiş, A. (2023). Türkiyat Mecmuasına Göre Mehmet Fuat Köprülü'nün Tarih Anlayışı. *ESOGÜ Tarih Dergisi*, 6 (2), 60-97
- Yılmaz, K. (2013). Postmodernist Tarih Yaklaşımı: Postmodernizmin Tarih Eğitimi İçin Doğurguları. *Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 34 (2), 197-209.
- Yılmazçelik, İ. (1991). *XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Diyarbakır (1790-1840) (Fiziki, İdari ve Sosyo-Ekonomik Yapı)*. (Doktora Tezi). Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elazığ.

Vankulu Sosyal Araştırmalar Dergisi/Vankulu Journal of Social Studies**e-ISSN: 2822 – 4000****Yıl / Year: 2025- Sayı / Issue: 15****Biyografi Yazarı ve Biyografik Özne: Edebî ve Tarihsel Bir İlişkinin Derinlikleri****The Biographer and the Biographical Subject: Exploring the Depths of a Literary and Historical Relationship****İsmail Alperen Biçer**

Dr., Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Rektörlük

Orcid: 0000-0002-2207-1083.

ROR ID: <https://ror.org/01dzjez04>iabicer@ogu.edu.tr**Article Information/Makale Bilgisi**

Cite as/Atıf: Biçer, A. B. (2025), The Biographer and the Biographical Subject: Exploring the Depths of a Literary and Historical Relationship, *Vankulu Journal of Social Studies*, 15, 30-40. DOI: 10.55089/yyuvasad.1689541

Biçer, A.B. (2025)., Biyografi Yazarı ve Biyografik Özne: Edebî ve Tarihsel Bir İlişkinin Derinlikleri, *Vankulu Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 15, 30-40. DOI: 10.55089/yyuvasad.1689541

Article Types / Makale Türü: Research Article/Araştırma Makalesi**Received/Geliş Tarihi:** May 2, 2025/2 Mayıs 2025**Accepted/Kabul Tarihi:** June 20, 2025/20 Haziran 2025**Published/Yayın Tarihi:** June 30, 2025/ 30 Haziran 2025**Pub Date Season/Yayın Sezonu:** June/Haziran**Issue/Sayı:** 15 Pages/Sayfa: 30-40.

Plagiarism/İntihal: This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software./ Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi.

Published by/Yayıncı: Van Yüzüncü Yıl University / Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi.

Ethical Statement/Etik Beyan: This study does not require ethical committee approval as it is based on data obtained from the literature/published sources. It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited/ Bu çalışma etik kurul izni gerektirmeyen nitelikte olup, kullanılan veriler literatür/yayınlanmış kaynaklar üzerinden elde edilmiştir. Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur. (İ.A. Biçer).

Conflict of Interest/Çıkar Beyanı: There are no conflicts of interest. / Bu çalışma kapsamında herhangi bir kurum, kuruluş, kişi ile çıkar çatışması yoktur.

Declaration of Authors' Contribution/Yazarların Katkı Oran Beyanı: This article has one author and the contribution rate of the author is 100 % / Bu makale tek yazarlıdır ve yazarın katkı oranı yüzde 100'dür.

Yapay Zeka Kullanımı: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde yapay zeka tabanlı herhangi bir araç ve uygulama kullanılmamıştır/ No artificial intelligence tools or applications were used during the preparation of this work.

Telif Hakkı ve Lisans/Copyright & License: Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmaları CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır. / Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0.

Biyografi Yazarı ve Biyografik Özne: Edebî ve Tarihsel Bir İlişkinin Derinlikleri

The Biographer and the Biographical Subject: Exploring the Depths of a Literary and Historical Relationship

Öz

Bu makale, biyografi türünün temel unsurlarından biyografi yazarı ile biyografik özne arasındaki çok boyutlu ilişkiyi incelemektedir. Biyografi, bir kişinin yaşamını anlatmanın ötesinde tarih, edebiyat, sosyoloji ve psikoloji disiplinlerinin kesiştiği çok katmanlı bir anlatı biçimidir. Makalede biyografinin tarihsel gelişimi ele alınarak Antik Yunan ve Roma'dan günümüze biyografinin nasıl evrildiği açıklanmaktadır. Plutarkhos'un *Paralel Hayatlar*'ından başlayarak Orta Çağ'da dinî figürlerin yaşamlarını anlatan hagiografilerle devam eden biyografi türü, Rönesans döneminde daha seküler ve bireysel başarıları ön plana çıkaran biçimler kazanmıştır. Türk edebiyatında ise biyografi, XV. yüzyılda Ali Şir Nevâî'nin *Mecâlisü'n-Nefâis* adlı tezkiresiyle temellenmiş, Tanzimat döneminde Batı etkisiyle daha nesnel ve eleştirel bir nitelik kazanmış, Cumhuriyet döneminde ise sistematik ve akademik bir boyut kazanarak modern dönemde psikolojik ve sosyolojik analizlerle zenginleşmiştir. Makalede ayrıca, biyografi yazarının özne seçiminde etkili olan kriterler detaylı olarak ele alınmaktadır. Toplumsal önem, dramatik yaşam öyküsü, kaynaklara erişilebilirlik ve yazarın ideolojik bakış açısı gibi faktörlerin belirleyici olduğu vurgulanmaktadır. Biyografi yazarının özneye yaklaşımı hayranlık, düşmanlık veya tarafsızlık şeklinde olabilir ve bu yaklaşım eserin karakterini doğrudan etkiler. İdeal biyografi yazarlığında ise saygı, dürüstlük, nesnellik ve kapsamlı araştırma ön plandadır. Yazar, öznenin yaşamını hem bireysel hem de yaşadığı dönemin sosyal ve kültürel bağlamı içinde değerlendirerek dengeli ve güvenilir bir portre sunmalıdır. Makale, Türk ve dünya edebiyatından örneklerle zenginleştirilerek biyografi yazarlığının teorik ve pratik yönlerini ele almakta ve yazar-özne ilişkisinin biyografinin edebî ve tarihsel değerine nasıl yön verdiğini ortaya koymaktadır.

Anahtar Kelimeler: Tarih, Edebiyat, Biyografi, Özne, Kriter, Yaklaşım.

Abstract

This article examines the multifaceted relationship between the biographer and the biographical subject, a fundamental element of the biography genre. Biography, as a literary and historical genre, transcends the mere narration of an individual's life; it represents a complex narrative form situated at the intersection of history, literature, sociology, and psychology. The article explores the historical development of biography, tracing its evolution from Ancient Greece and Rome to the present day. Beginning with Plutarch's *Parallel Lives*, the genre progressed through the Middle Ages with hagiographies focusing on religious figures, evolved into more secular forms during the Renaissance emphasizing individual achievements, and in Turkish literature, it was rooted in the 15th century with Ali Şir Nevâî's *Mecâlisü'n-Nefâis*. Subsequently, during the Tanzimat period, biography adopted a more objective and critical character under Western influence, and in the Republican era, it gained a systematic and academic dimension, further enriched in the modern period by psychological and sociological analyses. The article also discusses in detail the criteria influencing the biographer's choice of subject, emphasizing factors such as societal significance, dramatic life events, availability of sources, and the author's ideological standpoint. The biographer's attitude toward the subject—whether admiration, hostility, or neutrality—directly shapes the character of the work. Ideal biographical writing prioritizes respect, honesty, objectivity, and thorough research. The biographer should present a balanced and reliable portrait by situating the subject's life within both personal and broader social and cultural contexts. Enriched with examples from Turkish and world literature, the article analyzes both theoretical and practical aspects of biographical writing, demonstrating how the biographer-subject relationship influences the literary and historical value of biographies. Ultimately, biography emerges not merely as an individual life story but as a rich narrative form intersecting history, culture, and literature.

Keywords: History, Literature, Biography, Subject, Criteria, Approach.

Giriş

Biyografi; bir kişinin yaşamını, kişisel deneyimlerini, başarılarını, zorluklarını ve yaşadığı dönemin sosyal, kültürel ve politik atmosferini yansıtan edebî ve tarihsel bir tür şeklinde tanımlanabilir. İnsanlık tarihi boyunca bireylerin hayat hikâyeleri yalnızca kişisel anlatılar değil, aynı zamanda toplumların *kolektif hafızasının* da temel yapı taşları arasında kabul edilmiştir (Halbwachs, 2017, s. 20). Bu yönüyle biyografi; tarih, edebiyat, sosyoloji ve psikoloji gibi birçok disiplinin kesişim kümesinde yer alan çok katmanlı bir anlatı biçimi olmuştur. Biyografi türü, yalnızca bir hayat hikâyesi sunmakla kalmaz; aynı zamanda dönemin kültürel değerlerini, toplumsal normlarını ve zihniyet dünyasını da anlamaya katkı sağlar. Bununla birlikte, biyografi bir kişinin yaşam hikâyesini ve eserlerini ortaya koymasının yanı sıra, dönemin tarihsel bağlamını aktarma işleviyle tarih yazımının da önemli bir parçasıdır (de Haan, 2024). Bu yönüyle biyografi, hem bireysel hem de toplumsal tarihin izlerini süren anlatılar üretir. Bu türün temel yapı taşlarından biri, hiç kuşkusuz biyografi yazarı ile biyografik özne arasındaki ilişkidir. Bu ilişki, eserin hem edebî niteliği hem de tarihsel güvenilirliği açısından belirleyicidir. Yazarın öznesine karşı duyduğu hayranlık, eleştirel mesafe ya da ideolojik yakınlık gibi tutumlar; biyografinin tarafsızlık derecesini etkilerken, eserde sunulan portreyi de yönlendirmektedir. Yazarın özne seçimini belirleyen kıstaslar ise, biyografinin kapsamını ve okuyucuya sunduğu perspektifi doğrudan etkiler.

Biyografi türünün tarihsel gelişimi, bu ilişki biçiminin nasıl evrildiğini ve dönemin düşünsel kodlarıyla nasıl iç içe geçtiğini göstermesi bakımından önemlidir. Dünya edebiyatında biyografinin kökeni Antik Yunan ve Roma dönemlerine kadar uzanır. Bu ilk biyografik metinler, çoğunlukla kahramanlık ve erdem temalarına odaklanan anlatılardır. Plutarkhos'un *Paralel Hayatlar* adlı eseri, türün ilk önemli örneklerinden biri kabul edilir. Plutarkhos, Yunan ve Roma'nın önemli figürlerini karşılaştırmalı biçimde sunarak yalnızca tarihî bilgi sunmakla kalmaz, aynı zamanda bir ahlaki ve felsefî değerlendirme zemini de oluşturur (Caine, 2019, s. 10). Orta Çağ'da ise biyografik anlatılar daha çok hagiografi biçimini almış; dinî şahsiyetlerin hayatlarını anlatmak ve ahlaki öğretiyi yaymak amacıyla kullanılmıştır. Aziz Augustinus'un (2023) hayatı ve düşünceleri, bu dönemin önemli biyografik malzemeleri arasında yer alır.

Rönesans ile biyografi, bireysel başarıları ve insan doğasının karmaşıklığını merkeze alan seküler ve estetik bir boyut kazanmıştır. Giorgio Vasari'nin *Sanatçıların Hayat Hikâyeleri* (2024) adlı eseri, sanatçı biyografilerinin klasikleşmiş örneklerinden biri olarak anılır. Vasari, sanatçıların yaşam öykülerini eserleriyle ilişkilendirerek biyografi türünün hem anlatı hem de eleştiri boyutunu zenginleştirir. XVIII. ve XIX. yüzyıllarda ise biyografi, tarihî gerçeklik ile edebî yorumun iç içe geçtiği bir yapı kazanır. Samuel Johnson'un *Şairlerin Hayatları* adlı eseri, biyografi ile edebî eleştiriye birleştiren öncül örneklerden biridir. XX. yüzyıla gelindiğinde ise biyografiler daha çok psikolojik çözümlemeler ve sosyolojik bağlamlar eşliğinde kaleme alınmaya başlanmış; nesnellik ve eleştirel yaklaşım ön plana çıkmıştır. Richard Ellmann'ın *James Joyce* (2012) biyografisi, bireyin özel yaşamı ile edebî üretimi arasında kurduğu derin ilişkiyle dikkat çeker.

Türk edebiyatında biyografi türü, özellikle tezkireler aracılığıyla şekillenmiş ve tarihsel süreç içerisinde farklı biçimler almıştır. Türk-İslam geleneğinde menâkıbnâmeler ve siyerler, dinî şahsiyetlerin yaşam öykülerini aktarmak suretiyle biyografi türünün ilk örneklerini oluşturur. XV. yüzyılda Ali Şîr Nevâyî'nin *Mecâlisü'n-Nefâis* adlı eseri, Çağatay Türkçesiyle kaleme alınmış ilk tezkire kabul edilir. Şairlerin hayatlarına ve şiirlerine yer veren bu eser, türün temel taşlarından biridir. XVI. yüzyılda Anadolu sahasında Sehi Bey'in *Heşt Behişt*, Ahdî'nin *Gülşenü's-şu'arâ* ve Âşık Çelebi'nin *Meşâ'irü's-şu'arâ* adlı eserleri, klasik tezkire geleneğinin olgunlaşma sürecini yansıtır. Latifi'nin *Tezkiretü's-şuarâ'sı*, türün adını doğrudan kullanan ilk eser olması bakımından dikkat çeker (Tolasa, 2002). Tezkirelerin sadece biyografik bilgi sunmakla kalmayıp aynı zamanda edebî üretimi belgeleme ve tasnif etme gibi işlevleri de vardır. Bu metinler; hem tanınmış hem de arka planda kalmış şairlerin yaşam öykülerine yer vermekle dönemin edebî ortamını anlamamıza katkı sağlar. Tezkire yazarları, bilgilerini yalnızca yazılı kaynaklardan değil, sözlü kültürden ve şifâhî rivayetlerden de elde etmiş; bu da tarihsel gerçeklik ile anlatı unsurlarının zaman zaman iç içe geçmesine neden olmuştur. Benzer şekilde menâkıbnâmeler ve siyerler de sözlü gelenekteki anlatıların yazılı kültüre aktarılmasını sağlayarak biyografi türünün kültürel bellek üzerindeki işlevini pekiştirmiştir.

XVII. yüzyılda ise şair-nâmeler aracılığıyla sürdürülen biyografik anlatılar, özellikle âşık edebiyatında etkili olmuştur. Tanzimat döneminde Batı etkisiyle birlikte biyografi türü daha nesnel ve kaynaklara dayalı bir biçim kazanmış; yalnızca şairleri değil, farklı alanlardan bireyleri de konu edinmeye başlamıştır. Bireyin ön plana çıktığı bu dönemde, biyografi türü geleneksel tezkire anlayışından uzaklaşarak modern anlatım biçimlerine evrilmiştir. Ancak bu dönemde dahi doğrudan biyografi niteliğindeki eserler yerine, biyografik unsurlar taşıyan önsöz, deneme ve makaleler aracılığıyla bireysel portrelerin çizildiği görülmektedir.

Cumhuriyet döneminde ise biyografi yazımı hem kurumsallaşmış hem de ideolojik bir nitelik kazanmıştır. Atatürk biyografileri başta olmak üzere, bireysel yaşam öyküleri ulusal tarih anlatısıyla iç içe geçmiştir. Yakup Kadri Karaosmanoğlu'nun *Atatürk* adlı eseri, bu bakımdan paradigmatic bir örnektir. Aynı zamanda Bursalı Mehmet Tahir'in *Osmanlı Müellifleri*, Mehmet Süreyya'nın *Sicill-i Osmanî* ve İbnülemin Mahmut Kemal İnal'ın *Son Asır Türk Şairleri* adlı eseri, klasik tezkire geleneği ile modern biyografi anlayışını sentezleyen önemli çalışmalardır. Behçet Necatigil'in *Edebiyatımızda İsimler Sözlüğü* (2004) gibi eserler ise XX. yüzyılda biyografi türünün akademik gereksinimlere cevap verecek şekilde sistematik hâle geldiğini gösterir.

Bütün bu tarihsel ve kuramsal arka plan çerçevesinde, bu çalışmanın amacı biyografi yazarı ile biyografik özne arasındaki ilişkiyi çok yönlü biçimde analiz etmektir. Çalışmada, yazarın özne seçimini etkileyen kriterler, özneye bakış biçimleri, ideal ve sorunlu ilişki modelleri hem kuramsal çerçevede hem de örnek metinler üzerinden ele alınacaktır. Ayrıca, Türk edebiyatında klasik tezkirelerden modern biyografilere uzanan süreçte özne seçimlerinin hangi ideolojik, kültürel ve estetik kaygılarla şekillendiği karşılaştırmalı biçimde değerlendirilecektir. Bu sayede, biyografinin hem edebî hem tarihî açıdan nasıl biçimlendiği ve yazar-özne ilişkisinin bu biçimleniş üzerindeki etkisi ortaya konmaya çalışılacaktır. Araştırma kapsamında hem klasik hem çağdaş biyografik eserler incelenecek; akademik makaleler, kuramsal kitaplar ve özgün biyografi metinleri kaynak olarak kullanılacaktır.

1. Biyografi Yazarının Biyografik Özne Seçimi: Kriterler ve Örnekler

Biyografi yazarı, eserin temelini oluşturan biyografik özneyi seçerken çeşitli ölçütlere dikkat eder. Öncelikle seçilen kişinin toplumsal ve tarihsel açıdan önemli bir figür olması gerekir; liderler, sanatçılar, bilim insanları ve düşünürler gibi kişiler, yaşadıkları dönemde veya sonrasında toplum üzerinde etkili oldukları için biyografik özne olarak tercih edilirler. Böylece onlar, bireysel yaşamları aracılığıyla daha geniş toplumsal ve tarihsel süreçler yansıtılabilir. Söz gelimi Falih Rıfkı Atay'ın *Çankaya* adlı eseri, Mustafa Kemal Atatürk'ü biyografik özne seçerken onun Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşundaki önemi ve liderlik vasıflarına odaklanmıştır. Atay, Atatürk'ün hayatını sadece bir liderin biyografisi değil, aynı zamanda modern Türkiye'nin tarihsel dönüşümünün bir yansıması ele almıştır (Atay, 1965). Benzer bir durum ve yaklaşım Şevket Süreyya Aydemir'in *Tek Adam* (2020), *İkinci Adam* (2009) ve *Enver Paşa* (2022) başlıklı eserlerinde de gözlemlenir.

Ayrıca biyografi okuyucusunun ilgisini çekebilmesi için öznenin hayatında dramatik, öğretici ya da sıra dışı olayların bulunması önem taşır; zorluklarla mücadele eden, başarı kazanan veya trajik sonlarla karşılaşan hayatlar biyografi için zengin malzeme sunar. Bu bağlamda Stefan Zweig'in *Marie Antoinette* biyografisi bir örnek olabilir. Zweig, Fransız Devrimi'nin önemli figürlerinden Marie Antoinette'in trajik hayatını seçerek okuyucusuna, hem tarihsel olayların hem de bireysel trajedinin iç içe geçtiği bir anlatı sunar. Zweig'in bu seçimi, dramatik ve psikolojik derinliği olan bir özneye yöneldiğini gösterir (Zweig, 2019).

Yazar için bir diğer kritik unsur ise seçilen kişinin yaşamı hakkında yeterli ve güvenilir bilgiye ulaşabilmektir; arşiv belgeleri, mektuplar, günlükler, röportajlar ve diğer kaynaklar biyografinin doğruluğunu ve derinliğini sağlar. Walter Isaacson'ın *Steve Jobs* (2011) biyografisi de biyografik özne seçiminde yukarıdaki kriterlerin başarılı bir örneği kabul edilebilir. Isaacson, Jobs'u teknoloji dünyasında devrim yaratan bir figür olarak seçmiştir. Jobs'un karmaşık kişiliği, yaratıcı dehası ve özel hayatındaki iniş çıkışlar, biyografi için zengin bir anlatı zemini oluşturur. Ayrıca Jobs'un hayatı hakkında geniş bir kaynak yelpazesi bulunması, Isaacson'ın kapsamlı ve detaylı bir biyografi yazmasına imkân sağlamıştır (Isaacson, 2011).

Bunların yanı sıra biyografi, yazarının kendi ideolojik, kültürel ve estetik değerleri de özne seçiminde etkili olabilir; bazı yazarlar kendi dünya görüşlerine yakın kişileri seçerken, bazıları zıt görüşteki figürleri ele alarak eleştirel biyografiler kaleme alabilir. Öznenin kişilik yapısı, iç dünyası ve psikolojik karmaşıklığı da biyografi yazarı için önemli bir çekim noktasıdır; karmaşık karakterler ve içsel çatışmalar biyografinin edebî değerini artırır. Bu ölçütler doğrultusunda biyografi yazarı, hem tarihsel gerçekliği hem de edebî niteliği gözeterak okuyucunun ilgisini çekecek ve dönemin ruhunu yansıtacak bir biyografik özne seçimini gerçekleştirir (Lee, 2009, ss. 39-53; Caine, 2019).

2.Biyografi Yazarının Biyografik Özneye Bakışı

Biyografi yazarının biyografik özneye bakışı, eserin niteliğini ve okuyucuda uyandıracak algıyı doğrudan etkileyen temel bir unsurdur. Bu bakış açısı; genellikle hayranlık, düşmanlık, tarafsızlık veya ideolojik yakınlık-karşıtlık gibi farklı tutumlar şeklinde belirir. Hayranlıkla yaklaşan biyografi yazarları, öznenin başarılarını, erdemlerini ve olumlu yönlerini ön plana çıkararak birer kahramanlık anlatıları oluşturur. Bu tür biyografilerde doğal olarak eleştirel mesafe azalır, özne idealize edilir ve okuyucuda hayranlık duygusu uyandırılması amaçlanır. Buna mukabil bazı biyografi yazarları özneye eleştirel veya olumsuz bir bakış açısıyla yaklaşır; bu durumda biyografi, öznenin hatalarını, zaafalarını ve olumsuz yönlerini vurgulayarak eleştirel bir portre çizer. Bu düşmanlıkla yazılan biyografiler, özellikle politik figürler veya ‘tartışmalı’ kişilikler hakkında kaleme alınan eserlerde görülür. Örneğin bazı tarihçiler tarafından yazılan Napolyon biyografileri, onun hırsları ve savaş politikaları üzerine eleştirel bir dille kaleme alınmıştır (Roberts, 2023; Saraç, 2023, s. 935). Bu tür eserlerde yazar, ideolojik karşıtlığını esere yansıtarak öznenin olumsuz yanlarını ön plana çıkarabilir.

Modern biyografi anlayışında ise tarafsızlık yahut nesnellik en ideal yaklaşım kabul edilir. Bu yaklaşımda biyografi yazarı, öznenin hem olumlu hem olumsuz yönlerini dengeli ve objektif biçimde sunar. Böylece biyografinin hem edebî değeri artar hem de tarihsel gerçeklik daha doğru yansıtılır. Richard Ellmann’ın James Joyce biyografisi, bu tarafsızlık anlayışının başarılı bir örneği kabul edilebilir; Ellmann, Joyce’un karmaşık kişiliğini, başarılarını ve zaafalarını dengeli bir şekilde aktarır. Türk edebiyatında da ise tarafsız ve nesnel bir tutumla hazırlanan biyografiler arasında Ali Akyıldız (2017) ve Abdülhamit Kırmızı’nın (2014) eserlerini anabiliriz. Bu isimlerin biyografi çalışmaları; Osmanlı bürokrasisi ve entelektüel çevrelerine dair tarihsel figürleri ele alırken kaynaklara dayalı, nesnel ve analitik bir yaklaşım sergilemeleri bakımından dikkate değerdir. Akyıldız ve Kırmızı’nın çalışmaları, biyografik verileri geniş arşiv taramalarıyla destekleyerek yorumdan çok belgeye dayalı bir anlatı kurar. Her iki yazar da öznel yargılardan kaçınarak tarihsel kişilikleri ait oldukları siyasal, toplumsal ve kültürel bağlam içinde değerlendirmekte; bu yönleriyle biyografi yazımında bilimsel tarafsızlığın örneklerini sunmaktadır.

Biyografi yazarının özneye yönelik bakışı, yazarın ideolojik tutumlarıyla da şekillenir. İdeolojik yakınlık, biyografinin olumlu ve destekleyici bir anlatı olmasına yol açarken ideolojik karşıtlık, eleştirel hatta düşmanca bir anlatımı beraberinde getirebilir. Bu durum, biyografinin tarafsızlık ilkesini zedeleyerek okuyucunun gerçek bilgiye ulaşmasını zorlaştırabilir. Örneğin Sovyetler Birliği döneminde yazılan biyografilerde Lenin veya Stalin, ideolojik yakınlık nedeniyle yüceltilirken Batılı yazarların eserlerinde daha eleştirel bir perspektif hâkimdir. Bu farklılıklar, biyografinin tarihsel ve kültürel bağlamdan bağımsız düşünölemeyeceğini açıkça ortaya koyar (Service, 2014). Biyografi yazarı, öznenin yaşamını anlatırken kendi bakış açısını, ideolojik ve kültürel değerlerini metne yansıtır; bu nedenle biyografi, sadece öznenin yaşam öyküsü değil, aynı zamanda yazarın da kendini inşa ettiğı bir anlatı biçimidir (Lässig, 2013, s. 56). Özne, yaşadığı tarihsel ve sosyal bağlamdan bağımsız değildir; biyografi yazarı, öznenin kişiliğini ve yaşantısını bu bağlam içinde değerlendirerek daha kapsamlı ve anlamlı bir portre oluşturur. Bu süreçte biyografi, kültürel belleğin aktarılmasına ve kimliğin kuşaklar arası korunmasına hizmet eder. Ayrıca biyografik anlatılar öznenin psikolojik derinliklerini, içsel çatışmalarını ve yaratıcı süreçlerini de yansıtabilir; bu da biyografinin edebî değerini artırır ve okuyucuya daha zengin bir deneyim sunar.

Sonuç olarak biyografi yazarının biyografik özneye bakışı, eserin karakterini ve tarihsel gerçeklik ile edebî nitelik arasındaki dengeyi belirler. Hayranlıkla yaklaşım özneyi yüceltirken düşmanlıkla yaklaşım eleştirel bir portre çizer; tarafsızlık ise bu iki uç arasında dengeli bir anlatım

sağlar. İdeolojik tutumlar ise bu bakış açılarını şekillendirir ve biyografinin tarihsel-kültürel bağlamla ilişkisini derinleştirir. Böylece biyografi, sadece bireysel bir yaşam öyküsü olmaktan çıkarak tarih, kültür ve edebiyatın kesiştiği çok katmanlı bir anlatı formuna dönüşür.

3.Biyografi Yazarı ve Biyografik Özne Arasındaki ‘İdeal’ İlişki

Biyografi yazarı ile biyografik özne arasındaki ideal ilişki, saygı ve dürüstlük temelinde şekillenir. Yazar, öznenin hayatını doğru, kapsamlı ve dengeli bir biçimde aktarmakla yükümlüdür; bu sorumluluk, hem öznenin kişisel haklarına saygı göstermeyi hem de okuyucuya gerçeğe uygun, güvenilir bir portre sunmayı gerektirir. Bu bağlamda, biyografi yazarı abartıdan, yanıltıcı bilgilerden ve manipülasyondan kaçınmalı, öznenin özel hayatına ilişkin hassas bilgileri etik sınırlar içinde ele almalıdır. Böylelikle biyografi, sadece bir yaşam öyküsünün aktarımı değil, aynı zamanda tarihsel ve kültürel bağlamda anlamlandırılan bir anlatı hâline gelir.

Yazarlık sürecinde nesnellik ve eleştirel mesafe de şüphesiz büyük önem taşır. Biyografi yazarı, öznenin başarılarını ve olumlu yönlerini abartmadan, hatalarını ve zaafılarını göz ardı etmeden dengeli bir şekilde sunmalıdır. Kişisel ya da ideolojik önyargılardan arınarak öznenin yaşamını kendi değer yargılarıyla değil, yaşadığı dönemin koşulları ve zihniyeti içinde değerlendirmek, biyografinin tarihsel doğruluğunu ve edebî değerini artırır. Eleştirel mesafe, yazarın özneye karşı aşırı hayranlık ya da düşmanlık duymasını engeller ve daha objektif bir analiz yapmasına olanak tanır. İdeal bir biyografi yazarı, öznenin hayatını mümkün olan en geniş kapsamda araştırmalı, arşiv belgeleri, mektuplar, günlükler, röportajlar ve diğer kaynakları titizlikle incelemelidir. Elde edilen bilgileri dikkatle değerlendirmek, kaynakları açıkça belirtmek ve iddiaları kanıtlarla desteklemek, biyografinin güvenilirliğini ve derinliğini sağlar. Bu kapsamlı araştırma süreci, okuyucuya öznenin yaşamını daha iyi anlama imkânı sunar ve biyografinin akademik niteliğini güçlendirir (Ayvazoğlu, 2014a, s. 12; Lässig, 2013, s. 44; Loriga, 2024, s. 70).

Biyografi yazarı, öznenin hayatını yalnızca bireysel bir hikâye olarak değil, aynı zamanda onun yaşadığı dönemin sosyal, kültürel, ekonomik ve politik koşulları içinde değerlendirmelidir. Öznenin kararları, eylemleri ve ilişkileri, dönemin zihniyeti ve tarihsel gelişmeleri ışığında ele alınmalı; böylece yaşam öyküsü bağlam içinde anlamlandırılmalıdır. Ancak bu bağlamsal yaklaşım, hiçbir şekilde öznenin biyografik anlatıdaki merkezi konumunu zayıflatmamalı; dönemin olay ve olguları, biyografik özneyi arka plana iterek onu gölgede bırakmamalıdır. Biyografi metni, tarihsel bir dönemin anlatımı hâline dönüşmemeli; aksine, tarihsel koşullar öznenin yaşamını daha iyi kavrayabilmek için işlevsel bir arka plan olarak değerlendirilmelidir. Bu denge gözetildiğinde, biyografi hem derinlikli bir tarihsel kavrayışa hem de özne merkezli bir anlatı yapısına ulaşır; böylece okuyucu, bireyin yaşamına daha geniş bir perspektiften bakarken onu bir tarih figürüne indirgemeksizin tanıma imkânı bulur. Öte yandan biyografi yazarı ve biyografik özne arasındaki ilişki, yazarın kendi algıları, ideolojik tutumları ve kültürel değerleriyle de şekillenir. Yazarın bu unsurları metne yansıtması kaçınılmazdır; bu nedenle biyografi, hem öznenin hem de yazarın kimlik ve dünya görüşünün bir yansımasıdır. Bu durum, biyografinin tamamen nesnel olmasını zorlaştırır da yazarın bilinçli eleştirel yaklaşımı ve kapsamlı araştırması sayesinde denge sağlanabilir.

Netice itibarıyla biyografi yazarı ile biyografik özne arasındaki ideal ilişki, saygı, dürüstlük, nesnellik, kapsamlı araştırma ve bağlamsal anlayış temelinde kurulur.⁹ Bu ilkeler doğrultusunda yazılan biyografiler, hem tarihsel gerçekliği doğru yansıtan hem de edebî açıdan zengin, okuyucuya derinlikli bir deneyim sunan eserler olarak ortaya çıkar. Böylece biyografi, bireyin yaşamını

⁹ Michael Stanford'un *Tarihin İncelenmesi İçin Bir Kılavuz* (2013) adlı eseri, tarih yazımında nesnellik ilkesine dair süregiden tartışmaları kapsamlı biçimde ele alarak bu konunun hâlâ epistemolojik bir sorun alanı olduğunu ortaya koyar. Stanford, tarihinin geçmişe ilişkin bilgiyi yalnızca tarafsız bir gözlemci gibi aktarmadığını; seçme, yorumlama ve bağlamsallaştırma süreçlerinin tarihsel anlatıyı şekillendirdiğini vurgular. Bu durum, nesnelliğin mutlak biçimde sağlanamayacağı yönündeki görüşleri güçlendirirken, tarihçilerin öznellikten tamamen arınmasının da mümkün olmadığını düşündürür. Zira kaynakların seçimi, kullanılan dil, dönemin ideolojik atmosferi ve tarihinin dünya görüşü gibi unsurlar, tarih yazımında kaçınılmaz olarak belirleyici olmaktadır. Stanford'un da işaret ettiği gibi, tarihi bilgi ile tarih anlatısı arasındaki ayrım, nesnellığe ulaşmanın önünde teorik bir engel oluşturmaktadır. Bu nedenle tarihte nesnellik ideali, hâlen farklı yaklaşımlar arasında uzlaşıya varılamamış, çok katmanlı ve dinamik bir mesele olarak gündemdeki yerini korumaktadır.

anlamlandırmanın ötesinde, kültürel belleğin aktarılması ve tarihsel sürecin yorumlanması açısından da önemli bir araç hâline gelir.

4. Biyografi Yazarı ve Biyografik Özne Arasındaki Kaçınılması Gereken İlişki Biçimi

Biyografi yazarı ile biyografik özne arasındaki ilişki, eserin tarafsızlığı ve güvenilirliği açısından büyük önem taşır ve bu ilişki, aşırı yakınlık ya da duygusallık içermemelidir. Yazar, özneye hayranlık duyabilir veya onunla empati kurabilir; ancak bu duyguların eserin nesnelliğini zedelemesine izin vermemelidir (Lässig, 2013, s. 55). Aşırı yakınlık, yazarın öznenin hatalarını görmezden gelmesine veya olumsuz yönlerini örtbas etmesine yol açarak biyografinin gerçeklikten uzaklaşmasına neden olur. Böyle bir yaklaşım, okuyucuyu yanıltabilir ve biyografinin tarihsel değerini zayıflatır. Öte yandan, biyografi yazarı özneye karşı düşmanca bir tutum da sergilememelidir. İdeolojik veya kişisel önyargılardan arınarak, öznenin hayatını adil ve dengeli bir şekilde değerlendirilmesi gerekir. Düşmanlık ve önyargı, yazarın öznenin başarılarını küçümsemesine, hatalarını abartmasına ve olumsuz yönlerini ön plana çıkarmasına neden olarak biyografinin manipülatif ve propagandist bir niteliğe bürünmesine yol açar. Bu tür yaklaşımlar, tabiatıyla biyografiyi bir ideolojinin tutsağı hâline getirdiği gibi onun etik ve akademik değerini de zedeler (Koorts, 2024, s. 264).

Biyografi yazarı, özneye veya onun yakınlarıyla kişisel çıkar ilişkisi içinde de olmamalıdır. Maddi ya da manevi çıkar amacıyla yazılan biyografiler, yazarın bağımsızlığını ve tarafsızlığını zedeler; bu durum etik açıdan sorunlu sonuçlar doğurur ve eserin güvenilirliğini sarsar. Ayrıca biyografi yazarı öznenin özel hayatına saygı göstermeli, gizlilik haklarını ihlal etmemelidir. Özel bilgilerin veya sırların öznenin izni olmadan ifşa edilmesi, hem etik açıdan kabul edilemez hem de yasal sorunlara yol açabilir. Yazar, ayrıca öznenin itibarını zedeleyecek, onurunu kırarak ifadelerden de kaçınmalıdır. Bu tür tutumlar, biyografinin hem etik hem de hukuki açıdan sorunlu hâle gelmesine neden olur.

Biyografi yazımında yazarın özneye karşı duyduğu yakınlık ya da mesafe, eserin niteliğini belirleyen önemli bir faktördür. Yazar, öznenin yaşamını anlatırken kendi duygularını ve ideolojik eğilimlerini tamamen gizleyemeyebilir; ancak bu duyguların eserin nesnelliğini ve doğruluğunu gölgelememesi gerekir. Nesnellik, biyografinin hem tarihsel gerçekliği doğru yansıtmasını sağlar hem de okuyucunun güvenini kazanır. Bu nedenle biyografi yazarı, özneye karşı ne aşırı bir hayranlık ne de düşmanlık beslemeli, dengeli ve eleştirel bir mesafe içinde olmalıdır. Biyografi yazarı ile biyografik özne arasındaki ilişki, aşırı duygusallıktan ve önyargılardan uzak, saygı, dürüstlük ve etik sorumluluk temelinde kurulmalıdır. Yazar, kapsamlı araştırmalar yaparak, güvenilir kaynaklara dayanarak ve öznenin özel hayatına saygı göstererek gerçekçi, dengeli ve tarafsız bir biyografi ortaya koymalıdır. Bu yaklaşım, biyografinin hem edebî hem de tarihsel değerini artırır ve okuyucuya güvenilir bir yaşam öyküsü sunar (Lässig, 2013, s. 48).

5. Biyografik Eserlerin Öznelerinin Sınıflandırılması

Türk edebiyatında biyografik eserlerin özneleri, tarih boyunca toplumun değer verdiği; kültürel, siyasi, dinî ve sosyal yapısını yansıtan önemli figürler doğrultusunda şekillenmiştir. Bu özneler, genellikle toplumun kimlik ve tarih bilincini oluşturan, dönemin sosyopolitik koşulları ve yazarın kişisel, ideolojik tercihlerine bağlı çeşitlenen edebî ve tarihî kişiliklerdir. Biyografik eserlerde konu edilen özneler, başlıca dört ana kategoride toplanabilir. Birinci grup, devlet adamları ve liderlerden oluşur; Osmanlı padişahları, Mustafa Kemal Atatürk ve önemli siyasi figürler bu kategoride yer alır. II. Abdülhamid, Mustafa Kemal Atatürk, İsmet İnönü gibi isimler, millî tarih ve kimlik inşasında oynadıkları rollerle biyografik eserlerin temel konularını oluşturur. İkinci grup, sanatçılar ve edebiyatçılardır. Türk edebiyatında pek çok şair, yazar ve sanatçı, biyografik anlatılarda sıkça ele alınmış; onlar hem bireysel yaratıcılıkları hem de içinde bulundukları dönemin kültürel atmosferini yansıtmaya açısından öne çıkmıştır. Üçüncü kategori ise dinî ve manevi figürlerden oluşur. Mevlana Celaleddin Rumî, Hacı Bektaş Veli, Yunus Emre gibi tasavvuf ve dinî düşünce dünyasının önemli temsilcileri, manevi değerlerin aktarımı ve kültürel kimliğin korunması bakımından biyografik eserlerde önemli yer tutar (Gölpınarlı, 1994; Ayvazoğlu, 2014b). Modern dönemde popüler kültür figürleri de biyografik özne olarak seçilmeye başlanmıştır; sporcular, sanatçılar ve günümüzün popüler

ikonları, biyografinin geniş kitlelere ulaşma ve farklı alanlardaki bireylerin yaşamlarını belgeleyerek çeşitlenme işlevini artırmıştır.

Biyografik özne seçimi, sadece bireyin kendi özelliklerine değil, aynı zamanda dönemin sosyopolitik koşullarına ve yazarın ideolojik eğilimlerine bağlı şekillenir. Yazarlar, kimi zaman millî tarih ve kimlik inşasında önemli figürleri ön plana çıkarırken, kimi zaman da kültürel ve manevi değerlerin temsilcilerini seçerler. Bu seçim, biyografinin amacını, okuyucu kitlesini ve eserin anlatım biçimini de belirler. Örneğin Atatürk biyografileri ulusal bir kahramanlık anlatısı olarak tarih ve siyasetle iç içe bir anlatı sunarken edebiyatçı biyografileri daha çok sanatın ve bireysel yaratıcılığın derinliklerine inmeyi hedefler. Dinî figürlerin biyografileri ise genellikle manevi ve ahlaki öğretilerin aktarımı üzerine yoğunlaşır.

Türk edebiyatında biyografik eserler, tarih boyunca değişen toplumsal değerler ve kültürel ihtiyaçlar doğrultusunda farklı biçimlerde ortaya çıkmıştır. Tezkireler, siyerler ve menakıpnameler gibi geleneksel türlerde şairler, devlet adamları veya dinî şahsiyetler biyografik özne olarak işlenirken modern dönemde biyografik romanlar ve monografiler aracılığıyla daha geniş bir yelpazede figürler ele alınmıştır. Ayrıca biyografi türü, sadece bireysel yaşam öykülerini anlatmakla kalmayıp, aynı zamanda dönemin sosyal, kültürel ve politik atmosferini yansıtan önemli bir edebî ve tarihsel kaynak işlevi görmüştür. Bu nedenle biyografik eserlerin özneleri, hem bireysel hem de toplumsal tarih açısından değerlendirilerek seçilmiş ve sınıflandırılmıştır. O hâlde Türk edebiyatında biyografik eserlerin özneleri, devlet adamları ve liderler, sanatçılar ve edebiyatçılar, dini ve manevi figürler ile modern dönemin popüler figürleri olmak üzere başlıca dört ana grupta toplanabilir. Bu sınıflandırma, biyografik özne seçiminde etkili olan toplumsal değerler, tarihsel bağlam ve yazarın ideolojik tercihleriyle birlikte ele alındığında, biyografik eserlerin çeşitliliği ve işlevi daha iyi anlaşılabilir. Böylece biyografi, hem bireysel yaşamların hem de toplumların tarihsel ve kültürel kimliklerinin aktarılmasında vazgeçilmez bir edebî tür olarak Türk edebiyatındaki yerini korumaktadır.

6.Özne Seçiminde Kriterler ve Karşılaştırmalar

Türk biyografisinde özne seçimi, tarihsel ve toplumsal etkisi yüksek figürler üzerinden şekillenir; özellikle devlet adamları ve liderler, biyografi türünün en çok tercih edilen özne grubunu oluşturur. Atatürk biyografileri, Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşu ve modernleşme sürecini anlamak açısından önemli örneklerdendir; Falih Rıfkı Atay'ın *Çankaya* adlı eseri, Atatürk'ün liderlik özellikleri ve tarihsel bağlamıyla ele alınması bakımından dikkat çeker. Sanatçı ve edebiyatçı biyografileri ise daha çok kültürel ve estetik değerlere odaklanır; söz gelimi Beşir Ayvazoğlu'nun biyografileri, edebî kişiliklerin iç dünyalarını ve eserlerini derinlemesine analiz eder. Biyografi yazarı, öznenin yaşamı hakkında yeterli belge ve bilgiye ulaşabilmelidir; tarihî figürler için arşiv belgeleri, resmi kayıtlar ve çağdaş tanıklıklar temel kaynaklardır. Osmanlı padişahları biyografilerinde devlet arşivleri ve vakayinameler, sanatçı ve yazar biyografilerinde ise mektuplar, günlükler, eleştiriler ve eserler kaynak zenginliği sağlar. Yazarların ideolojik ve kültürel eğilimleri de özne seçiminde belirleyici rol oynar; Cumhuriyet dönemi yazarları Millî Mücadele ve modernleşme sürecini destekleyen figürleri tercih ederken, farklı siyasi görüşlere sahip yazarlar eleştirel veya alternatif biyografiler kaleme alabilir. Dinî figürlerin biyografileri ise genellikle manevi ve kültürel değerlerin aktarımına odaklanır; Mevlana biyografileri onun tasavvufi felsefesini ve insan sevgisini ön plana çıkarır. Sanatçı ve yazar biyografilerinde ise öznenin kişilik yapısı, psikolojik çatışmaları ve yaratıcı süreçleri ön plandadır; bu tür biyografiler sadece yaşam öyküsünü anlatmakla kalmaz, aynı zamanda öznenin eserleriyle bağlantılı bir biçimde iç dünyasını da analiz eder. Bu bağlamda, biyografi yazarı tarihsel ve toplumsal önemi, kaynakların zenginliği, ideolojik yakınlık ve edebî-psikolojik derinlik gibi kriterleri göz önünde bulundurarak özne seçimini yapar ve böylece hem tarihî gerçekliği hem de edebî değeri yüksek biyografiler ortaya koyar.

Dünya edebiyatlarında biyografi türünde özne seçimi, genellikle tarihsel, entelektüel ve kültürel etkisi yüksek figürler üzerinden şekillenir; özellikle krallar, devrimciler, bilim insanları, yazarlar ve sanatçılar biyografik anlatının merkezinde yer alır. Örneğin Walter Isaacson'un *Steve Jobs* biyografisi, yalnızca bir girişimcinin yaşamını değil, aynı zamanda dijital çağın kültürel dönüşümünü anlamak açısından da önemli bir metindir. Tarihî figürler üzerine yazılan biyografilerde mektuplar, resmi belgeler, tanıklıklar ve dönemsel basın kayıtları temel kaynaklar arasında sayılırken, edebî ve

sanatsal kişiliklere dair biyografilerde daha çok günlükler, anılar, yaratım sürecine dair metinler ve eser çözümlemeleri ön plandadır. Fransız edebiyatında Stefan Zweig gibi yazarlar, biyografik özne seçiminde karakterin trajik boyutuna ve içsel çatışmalarına önem verirken, Anglo-Amerikan biyografi geleneğinde daha analitik ve belgeselci bir yaklaşım hâkimdir. Yazarların ideolojik, estetik ve kültürel eğilimleri de özne tercihinin belirler; örneğin 20. yüzyıl biyografi yazarları arasında sosyalist düşünceye yakın olanlar Karl Marx gibi figürlere yönelirken, liberal düşünce çevrelerinde Churchill veya Roosevelt gibi liderlerin biyografileri öne çıkar. Dinî şahsiyetlerin biyografileri Batı geleneğinde daha çok tarihsel-eleştirel yöntemlerle ele alınırken, tasavvufi ya da metafizik yönü ağır basan doğu figürleri için farklı anlatı teknikleri benimsenir. Sanatçı ve yazar biyografileri ise sıklıkla yaratıcı kişiliğin iç dünyasını, estetik tercihlerinin arka planını ve dönemiyle kurduğu ilişkiyi anlamaya çalışır. Dolayısıyla dünya biyografi geleneğinde özne seçimi; tarihsel etki, kültürel temsil gücü, kaynaklara erişim imkânı, yazarın ideolojik konumu ve anlatılacak yaşamın estetik veya dramatik potansiyeli gibi ölçütlere göre biçimlenir (Lee, 2009).

Görülüyor ki Türk ve dünya biyografi gelenekleri, özne seçimi açısından benzer temeller üzerine kurulsa da, kültürel, ideolojik ve tarihî bağlamlar doğrultusunda farklı yönelimler sergiler. Her iki gelenekte de tarihsel etkisi yüksek figürlerin –liderlerin, sanatçıların, düşünürlerin– biyografik özne olarak tercih edilmesi ortak bir tutumdur; ancak Türk biyografi geleneği, özellikle devlet adamları ve millî kahramanlar etrafında yoğunlaşarak daha belirgin bir tarihî ve ideolojik yönelime sahiptir. Cumhuriyet dönemi yazarlarının Atatürk ve Millî Mücadele figürlerine odaklanması, bu yaklaşımın tipik bir örneğini sunar. Buna karşın dünya biyografi yazımında özne seçimi, çoğu zaman bireyin dramatik, psikolojik veya entelektüel derinliği üzerinden yapılır; bu da özellikle Batı'da bireyin iç dünyasını merkeze alan biyografik anlatıların gelişmesine olanak tanımıştır. Türk biyografisinde kaynak temelli tarihsel meşruiyet ön plandayken, dünya biyografilerinde kurmaca ile belgeselin sınırlarında dolaşan estetik biçimler daha esneklik kazanmıştır. Ayrıca Batı geleneğinde ideolojik çeşitlilik, çok daha geniş bir yelpazeye yayılarak biyografik özne yelpazesini zenginleştirirken; Türk biyografisinde ideolojik eğilimler çoğu zaman özne seçimini yönlendiren temel faktör olmuştur. Bu açıdan bakıldığında, Türk biyografi yazımı daha çok tarihsel aidiyet ve kolektif kimlik inşasına hizmet ederken, dünya biyografi yazımı bireysel kimlik, zihinsel evren ve kültürel çoğulluk gibi temaları ön plana çıkarma eğilimindedir.

Sonuç

Biyografi yazarı ile biyografik özne arasındaki ilişki, yalnızca bireysel bir yaşam öyküsünün aktarımını değil, aynı zamanda kültürel hafızanın, tarihsel bilincin ve edebî temsilin inşasını da mümkün kılan çok katmanlı bir yapı arz eder. Bu çalışma, biyografinin tarihsel gelişim sürecini, yazarın özne seçiminde dikkate aldığı kriterleri, yazar-özne etkileşiminin anlatı üzerindeki etkilerini ve ideal biyografik ilişki biçimlerini hem Türk hem de dünya edebiyatı örnekleri ışığında ele alarak bu ilişkinin niteliğini bütüncül bir yaklaşımla analiz etmiştir. Makale boyunca ortaya konduğu üzere, biyografi türü tarihsel açıdan dinî, siyasi ve kültürel bağlamların yön verdiği biçimlerde evrilmiş; bireyin anlatımı zamanla yalnızca kahramanlık anlatılarından ibaret olmaktan çıkarak psikolojik, sosyolojik ve estetik boyutlar kazanmıştır. Bu dönüşümde en belirleyici etkenlerden biri, hiç kuşkusuz biyografi yazarının öznesine karşı takındığı tutumdur. Yazarın öznesine duyduğu hayranlık ya da eleştirel yaklaşım, yalnızca anlatının tonu ve biçimi üzerinde değil, aynı zamanda biyografinin tarihsel güvenilirliği ve edebî derinliği üzerinde de belirleyici bir rol oynar. Dolayısıyla ideal biyografi yazımı; nesnellik, etik sorumluluk, tarihsel bağlam bilgisi ve estetik duyarlılık temelinde şekillenmelidir.

Özne seçimi, biyografi yazımının merkezî stratejik kararlarından biridir. Tarihsel önem, dramatik yaşantı, kaynaklara erişilebilirlik ve yazarın ideolojik konumu gibi etkenler bu seçim üzerinde doğrudan etkilidir. Türk biyografi geleneğinde bu tercihler çoğunlukla kolektif kimlik inşasına hizmet eden figürler etrafında şekillenirken, Batı biyografi geleneği bireyin iç dünyası, entelektüel özgünlüğü ve trajik kaderi üzerinden kurulan anlatılara daha yatkındır. Bu farklılıklar, biyografinin yalnızca birey anlatısı değil, aynı zamanda dönemin düşünsel ve kültürel atmosferinin de bir yansıması olduğunu gösterir. Biyografi yazarının öznesiyle kurduğu ilişkinin niteliği, yalnızca etik ya da anlatımsal değil, aynı zamanda epistemolojik bir meseledir. Biyografi yazarı, öznenin yaşamını değerlendirirken hem geçmişî anlamlandırır hem de bugüne dair anlam haritaları kurar. Bu nedenle

biyografi, bireyin yaşamını kronolojik olarak aktaran bir tür olmanın ötesinde, tarihyazımı ile edebiyatın kesişiminde konumlanan bir anlatı formudur. Bu açıdan bakıldığında biyografi; yalnızca geçmiş anlatmaz, aynı zamanda bugünü biçimlendirir ve geleceğe dair bir kültürel iz bırakır.

Tüm bu anlatımlardan sonra eklemek gerekir ki biyografi yazarı ile biyografik özne arasındaki ilişki; bilginin üretimi, kimliğin temsil biçimleri ve kolektif hafızanın inşası açısından son derece kritik bir role sahiptir. Bu ilişkinin sağlıklı ve dengeli biçimde kurulması, hem tarihsel doğruluğu hem de edebî derinliği yüksek biyografik eserlerin ortaya çıkmasını mümkün kılar. Biyografi, bu yönüyle yalnızca bir yaşamın hikâyesi değil, aynı zamanda kültürün, düşüncenin ve tarihsel varoluşun edebî bir temsili olarak değerlendirilmeli; yazarı ile öznesi arasındaki ilişkinin epistemolojik, etik ve estetik boyutları daima sorgulanmalıdır.

Kaynakça

- Akyıldız, A. (2017). *Haremin Padişahı Valide Sultan: Harem’de Hayat ve Teşkilat*. İstanbul: Timaş Yayınları.
- Atay, F. R. (2023). *Çankaya*. İstanbul: Pozitif Yayınları.
- Aydemir, Ş. S. (2009). *İkinci Adam*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Aydemir, Ş. S. (2020). *Tek Adam*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Aydemir, Ş. S. (2022). *Enver Paşa*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Ayvazoğlu, B. (2014a). *He’nin İki Gözü İki Çeşme*. İstanbul: Kapı Yayınları.
- Ayvazoğlu, B. (2014b). *Yunus Ne Hoş Demişsin*. İstanbul: Kapı Yayınları.
- Aziz Augustinus. (2023). *İtirafılar* (Ç. Dürüşken, Çev.). İstanbul: Alfa Yayınları.
- Caine, B. (2019). *Biyografi ve Tarih* (M. Sözen, Çev.). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- de Haan, B. (2024). Kişiselleştirilmiş Tarih: Biyokurgu, Kaynak Eleştirisi ve Biyografinin Eleştirel Değeri Üzerine. H. Renders, B. de Haan, J. Harsma (Haz.), *Biyografik Dönemeç* içinde (ss. 103). İstanbul: Vakıfbank Kültür Yayınları.
- Ellmann, R. (2012). *James Joyce Hayatı ve Eserleri* (Z. Afşar, Çev.). İstanbul: Kabalcı Yayınları.
- Gölpınarlı, A. (2010). *Mevlana Celaleddin-Hayatı, Eserleri, Felsefesi*. İstanbul: İnkılap Yayınları.
- Halbwaschs, M. (2017). *Kolektif Hafıza* (B. Barış, Çev.). Ankara: Heretik Yayıncılık.
- Isaacson, W. (2018). *Steve Jobs* (D. Körpe, Çev.). İstanbul: Domingo Yayınları.
- Kırmızı, A. (2014). *Avlonyalı Ferid Paşa: Bir Ömür Devlet*. İstanbul: Klasik Yayınları.
- Koorts, L. (2024). Sevilen ve Seilmeyen Liderler: Apartheid ve Apartheid Sonrası Afrikaner Biyografisi. H. Renders, B. de Haan, J. Harsma (Haz.), *Biyografik Dönemeç* içinde (ss. 255-281). İstanbul: Vakıfbank Kültür Yayınları.
- Lässig, S. (2013). Modern Tarihte Biyografi-Biyografide Modern Tarihyazımı. A. Kırmızı (Ed.), *Otur Baştan Yaz Beni: Oto/Biyografiye Taze Bakışlar* içinde (ss. 29-58). İstanbul: Küre Yayınları.
- Lee, H. (2009). *Biography: A Very Short Introduction*. Oxford University Press.
- Loriga, S. (2024). Geçmişin Çoğulluğu: Tarihsel Zaman ve Biyografinin Yeniden Keşfi. H. Renders, B. de Haan, J. Harsma (Haz.), *Biyografik Dönemeç* içinde (ss. 63-82). İstanbul: Vakıfbank Kültür Yayınları.
- Necatigil, B. (2004). *Edebiyatımızda İsimler Sözlüğü*. İstanbul: Varlık Yayınları.
- Roberts, A. (2023). *Napoleon Hayatı* (B. Uzunköprü, Çev.). İstanbul: Kronik İstanbul.
- Saraç, Z. (2024). Kitap Tanıtımı/Book Review: Napoleon-Hayatı, Çev: Barbaros Uzunköprü, Kronik Yayınları, İstanbul 2023. *Vakıfbank-Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, 9 (1), 932-937.
- Service, R. (2014). *Lenin* (S. Kaya, Çev.). Ankara: Abis Yayınları.
- Stalin, J. (1968). *Lenin*. (S. Çağan, Çev.). İstanbul: Habora Kitabevi.
- Stanford, M. (2013). *Tarihin İncelenmesi İçin Bir Kılavuz* (C. Cemgil, Çev.). İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Tolasa, H. (2002). *Sehî, Latîfî ve Âşık Çelebi Tezkirelerine Göre 16. Yüzyılda Edebiyat Araştırma ve Eleştirisi*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Vasari, G. (2024). *Sanatçıların Hayat Hikâyeleri* (E. Gökteke, Çev.). İstanbul: Sel Yayıncılık.
- Zweig, S. (2019). *Marie Antoinette* (T. Turan, Çev.). İstanbul: Can Yayınları.

Vankulu Sosyal Araştırmalar Dergisi/Vankulu Journal of Social Studies**e-ISSN: 2822 – 4000****Yıl / Year: 2025 - Sayı / Issue: 15****Cihan Harbi Anılarıyla Yaşayan Bir Asker: Kurmay Binbaşı Vecihi Bey****A Soldier Living With World War I Memories: Staff Major Vecihi Bey****Halil Ölmez**

Öğr. Gör., Kütahya Sağlık Bilimleri Üniversitesi, Rektörlük

Orcid: 0000-0002-5427-2760

ROR ID: <https://ror.org/01fxqs415>mukantr@gmail.com**Article Information/Makale Bilgisi****Cite as/Atıf:** Ölmez, H. (2025). A Soldier Living with World War I. Memories: Staff Major Vecihi Bey, *Vankulu Journal of Social Studies*, 15, 41-62. DOI: 10.55089/yyuvasad.1689296Ölmez, H. (2025), Cihan Harbi Anılarıyla Yaşayan Bir Asker: Kurmay Binbaşı Vecihi Bey, *Vankulu Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 15, 41-62. DOI: 10.55089/yyuvasad.1689296**Article Types / Makale Türü:** Research Article/Araştırma Makalesi**Received/Geliş Tarihi:** May 2, 2025/2 Mayıs 2025**Accepted/Kabul Tarihi:** June 5, 2025/5 Haziran 2025**Published/Yayın Tarihi:** June 30, 2025/ 30 Haziran 2025**Pub Date Season/Yayın Sezonu:** June/Haziran**Issue/Sayı:** 15 Pages/Sayfa: 40-62.**Plagiarism/İntihal:** This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software./ Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi.**Published by/Yayıncı:** Van Yüzüncü Yıl University /Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi.**Ethical Statement/Etik Beyan** This study does not require ethical committee approval as it is based on data obtained from the literature/published sources. It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited/ Bu çalışma etik kurul izni gerektirmeyen nitelikte olup, kullanılan veriler literatür/yayınlanmış kaynaklar üzerinden elde edilmiştir. Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur. (H. Ölmez).**Conflict of Interest/Çıkar Beyanı:** There are no conflicts of interest. / Bu çalışma kapsamında herhangi bir kurum, kuruluş, kişi ile çıkar çatışması yoktur.**Declaration of Authors' Contribution/Yazarların Katkı Oran Beyanı:** This article has one author and the contribution rate of the author is 100 % / Bu makale tek yazarlıdır ve yazarın katkı oranı yüzde 100'dür.**Yapay Zeka Kullanımı:** Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde yapay zeka tabanlı herhangi bir araç ve uygulama kullanılmamıştır/ No artificial intelligence tools or applications were used during the preparation of this work.**Telif Hakkı ve Lisans/Copyright & License:** Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmaları CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır/ Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0.

Cihan Harbi Anılarıyla Yaşayan Bir Asker: Kurmay Binbaşı Vecihi Bey

A Soldier Living with World War I Memories: Staff Major Vecihi Bey

Öz

Parlak bir kurmay subay olarak öne çıkan Kütahyalı Vecihi Bey, önce 1909 Havran Dürzi İsyanları sırasında mutasarrıflık verilecek kadar ön plana çıkmıştır. Balkan Savaşı'nda Yanya'da kurmay başkanı olduğu tümenin, kendi taktik hatasıyla kayıplar vererek mevzilerini kaybetmesi kariyerini zedelememiş; Cihan Harbinde 15. Fırka Kurmay Başkanlığı ile Çanakkale'de, ardından 15. Kolordu Harekât Şube Müdürlüğü ile Galiçya'da ve nihayet Filistin'de esir düşünceye dek mücadelesini sürdürmüştür. Esaretten dönünce 1919'da Kütahya'dan mebus adayı olmuş fakat seçilememiştir. Milli Mücadele'ye katılmasa da anılarında bu mücadeleye yer vererek kumandanlarını övgüyle anmıştır. Cihan Harbi hatıralarını sıcaklığına kaleme alarak gelecek nesillere ibret vesikaları bırakmayı amaçlamıştır. Henüz kırk iki yaşında hayatını kaybeden Vecihi Bey, ömrünü savaşlarda memleketine hizmete adanmış bir isim olarak öne çıkmaktadır. Hatıralarında olumsuzlukları eleştirerek gerçekçi bir bakış sunmuş, ancak Türk askerinin fedakârlığını da vurgulamıştır. Özellikle Filistin hatıralarıyla tanınan Vecihi Bey'in biyografisi, bu çalışma ile ilk kez belgeler ışığında kapsamlı bir şekilde ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Cihan Harbi, Çanakkale Cephesi, Galiçya Cephesi, Filistin Cephesi, Binbaşı Vecihi Bey.

Abstract

Distinguished as an outstanding staff officer, Kütahyalı Vecihi Bey first came to prominence during the 1909 Havran Dürzi Rebellions, being put forward to the extent that governorship was offered. During the Balkan War, although the divisional he served in as chief of staff at Ioannina suffered losses and lost its positions due to his tactical mistake, his career was not derailed. In World War I, he continued his service as Chief of Staff of the 15th Division at Çanakkale, then as Head of Operations for the 15th Corps in Galicia, and finally in Palestine until he was captured. After returning from captivity, he ran as a parliamentary candidate from Kütahya in 1919 but was not elected. Though he did not actively participate in the National Struggle, he praised the movement and its commanders in his memoirs. By writing his World War I memories promptly, he aimed to leave valuable lessons for future generations. Passing away at the young age of forty-two, Vecihi Bey is remembered as one who devoted his life to war and public service. His memoirs offer a realistic view by criticizing failures while highlighting the sacrifices of Turkish soldiers. Particularly renowned for his Palestine memoirs, Vecihi Bey's biography is, for the first time, comprehensively documented in this study.

Keywords: World War I, Çanakkale Front, Galicia Front, Palestine Front, Staff Major Vecihi Bey.

Giriş

Osmanlı Devleti için 1911 Eylül’ünde Trablusgarp Savaşı ile başlayan, 1912-1913 Balkan Savaşları ile devam eden yıpratıcı süreç, akabinde 1914’te başlayıp 30 Ekim 1918’de Mondros Mütarekesi ile nihayete eren Cihan Harbinde felaketle neticelendi. Balkan Savaşında ciddi bir bozguna uğrayan Osmanlı Ordusu, sonradan yapılan ve kimilerince övülüp kimilerince ise eleştirilen düzenlemeler sayesinde¹ Cihan Harbinde pek çok cephede dört yıl boyunca dövülmüş, yine de yenilgiden kurtulamamıştır. Bu uzun savaş dönemi ardından bu kez de Milli Mücadele süreci başlamış, 30 Ağustos 1922’de Başkomutanlık Meydan Muharebesi ile Yunan kuvvetlerinin kesin yenilgisi ve 6 Ekim 1923’te de son işgal kuvvetlerinin İstanbul’dan ayrılmasıyla süreç zaferle sonlanmıştır. Hatta öyle ki, Org. İzzettin Çalışlar ve Org. Fahrettin Altay gibi bazı İstiklal Savaşı komutanları, sonradan kaleme aldıkları harp hatıraları için tercih ettikleri isimlerde, Balkan Savaşından başlayıp İstiklâl Harbi ile nihayete eren devreye bir gönderme yapmak adına “On yıl savaş” vurgusu yapmışlardır.

Hal böyle olunca, bu uzun savaş döneminde Türk Ordusu mensuplarının bazıları harp esnasında günlükler tutarak, bazıları ise harpten sonra hatıralarını kaleme alarak sonraki nesillere birer tarihi vesika bırakmışlardır. Bunlardan birisi de Erkân-ı Harb (Kurmaya) Binbaşı Kütahyalı Vecihi Bey’dir. Vecihi Bey, Balkan Harbinde Yanya’da ve Cihan Harbinde de üç farklı cephede bilfiil savaşmış, büyük harbe dair hatıralarını eleştirel biçimde kaleme alıp esaretten döndükten iki yıl sonra sıcağı sıcağına yayınlamış bir subaydır. Üç parça halinde olacağını belirttiği (Vecihi, 1337, s. 9) anılarının tespit edilebilen iki parçasını (Filistin ve Galiçya), biri matbu bir kitap ve diğerini gazetede seri şeklinde yayınlayan Vecihi Bey, Çanakkale hatıralarını ise ya yazamamış, ya da yazmışsa bile yayınlamaya fırsat bulamamıştır. Türk okuyucuları arasında özellikle Filistin Ricatı adlı eseriyle tanınmaktadır. Bu eser halen günümüz harflerine aktarılan yegâne hatıratıdır ve Arap İsyanı konusunda da sıkça ele alınan bir metindir. Buna rağmen gariptir ki zaten hakkında kendi eserlerinde doyurucu bir bilgi olmadığı gibi sonradan Filistin Ricatı adlı hatıralarının yeni harflerle yapılan yayınlarında da yayıncılar tarafından ana metne eklenmiş tam bir biyografisi bulunmamaktadır. Hâlbuki Vecihi Bey’in yapılan araştırmalarla parlak bir kariyere sahip kurmay subaylardan olduğu görülmüştür. Bu sebeple makalemizde, taranan arşivler ve diğer kaynak yayınlar üzerinden Kütahyalı Vecihi Bey’e dair daha ziyade askeri kariyerine odaklı bir biyografi metni inşa ederek ilgisine tanıtılmaya çalışılacaktır. Ayrıca Cihan Harbi anılarının hem içeriklerinin kısmen aktarılmasına, hem de öneminin vurgulanmasına gayret edilecektir.

1. Vecihi Bey ve Ailesi

Vecihi Bey, 1883 senesinde Kütahya’da doğmuştur. Babası Halil Efendi’dir (Milli Savunma Bakanlığı Arşivi (MSB), Vecihi Bey Şahsi Dosyası.; Toker ve Aslan, 2009, s. 296). Babası Halil Efendi’nin, Kütahyalı Şeyh Salih Efendi’nin² (d. 1805 – ö. 1878) neslinden olduğu ve hem şeyh, hem de hattat unvanlarını taşıdığı tespit edilmiştir (Milliyet, 18 Ocak 1977, s. 10). Halvetî-Şabanî şeyhi olan Salih Efendi üzerinden hareket ettiğimizde, Bursa’da defnedilmiş meşâyih’e ait kısa biyografik veriler sunan bir eserde Vecihi Bey’in babası olduğunu düşündüğümüz bir Şeyh Halil Efendi’den bahsedildiği tespit edilmiştir. Buna göre Halil Efendi, Şabanî Şeyhi Hacı Salih Efendi’ye intisap etmiş ve şeyhinin vefatından sonra İstanbul’a giderek “*Türbedar*” lakabıyla meşhur Tırnovalı Amiş Efendi’ye bağlanmıştır. Şeyh Halil Efendi, 21 Ocak 1915’te vefat ederek Bursa’da Zindankapı kabristanının batı kapısının sağ tarafında bulunan Süleyman Bey Baba’nın kabri civarına defnedilmiştir (Gültaş, 2020, s. 93). Bursa’da günümüzde bu isimde bir mezarlık yoksa da buranın Pınarbaşı Mezarlığı ile Alacahırka arasındaki yolun sol tarafında olduğu aktarılmaktadır (Hızlı, 1999, s. 145). Bu durum hem eldeki veriler ışığında ilgili Şeyh Halil Efendi’nin Vecihi Bey’in babası olduğunu düşündürmekte, hem de ilerleyen yıllarda emeklilik sonrası Vecihi Bey’in neden Bursa’ya yerleşip oraya defnedildiğini açıklamaya da bir nebze olanak sağlamaktadır.

¹ Vecihi Bey, bu uygulamalardan bazılarını eleştirenler arasında yer almaktadır. İlerleyen bölümlerde bu konuya değinilecektir.

² Dikkat çekici bir detay olarak Şeyh Salih Efendi’nin babasının adı da Halil’dir. Hakkında detaylı bilgi için bk. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Kütahya Şehri*, Devlet Matbaası, İstanbul 1932, s. 264.

Öte yandan Vecihi Bey'in oğlu Burhanettin Tekdağ'ın oğlu Cem Tekdağ, babasının kendisine ailenin Arnavut kökenli olduğunu söylediğini ve (muhtemelen Osmanlı Devleti topraklarının elden çıkmaya başlamasıyla) ailenin göçerek bir kısmının İstanbul'a, bir kısmının da Bursa ve Kütahya'ya yerleştiğini aktarmaktadır. Vecihi Bey, Hacer Hanım'la (ö. 1959) evlenmiş ve sırasıyla Mehmet Cemalettin (ö. 1977 öncesi), Hüseyin Muhittin (ö. 1977), Sabahattin (ö. 1979) ve Mustafa Burhanettin adlı dört oğulları olmuştur (Milliyet, 29 Ekim 1959, s. 2.; Milliyet, 18 Ocak 1977, s. 10.; Milliyet, 16 Ocak 1979, s. 14.; Cumhuriyet, 29 Ekim 1959, s. 2.; MSB, Vecihi Bey Şahsi Dosyası). Hacer Hanım, İstanbul'da Sahrayı Cedit mezarlığına defnedilmiştir. Muhittin ve Sabahattin Beyler ise yine İstanbul'da Zincirlikuyu'ya defnedilmişlerdir.

2. Tahsilinden Cihan Harbine Kadar Olan Faaliyetleri

Vecihi Bey, 14 Aralık 1900 tarihinde girdiği Mekteb-i Harbiye'den yedinci olarak 1903'te teğmen rütbesiyle mezun olmuştur. Daha sonra Erkân-ı Harbiye Mektebi'ne (Harp Akademisi) devam etmiş ve buradan da 26 Haziran 1906'da mümtaz yüzbaşı rütbesiyle mezun olmuştur. Piyade olan Vecihi Bey'in sicil numarası 1319-7'dir (MSB, Vecihi Bey Şahsi Dosyası.; Toker ve Aslan, 2009, s. 296). Vecihi Bey'in mezuniyet sonrası 3. Orduda vazifelendirildiği görülür (Salname-i Askeri, 1324, s. 1210). Yine bu orduda görevliyken, II. Meşrutiyet döneminin başlarında Metin gazetesinde memleket sorunlarına eleştiriler getirdiği³ ve kendisinin entelektüel düzeyini de ortaya koyan iki adet yazısı tespit edilmiştir (Vecihi, 7 Ağustos 1324, ss. 1-2.; Vecihi, 11 Ağustos 1324, ss. 1-2). Bu da Vecihi Bey'in yazarlık ve eleştirel yazılarının geçmişine dair önemli bir detay olarak göze çarpmaktadır.

Vecihi Bey, 10 Aralık 1908'de kolağası rütbesine yükselmiştir (Devlet Arşivleri Osmanlı Arşivi (BOA) BEO 3456/259133.; Toker ve Aslan, 2009, s. 296). 1910 senesinde Beşinci Ordu erkân-ı harbiyesinde görevli iken iktidar ve liyakatine binaen Suriye vilayetinin talebi ile bu vilayetin Kerek sancağı mutasarrıflığına getirilmek istenmiştir. Fakat Harbiye Nezareti'nin, *"ümera-yı askeriye'nin mülki memuriyetlerde istihdamının ordu tertibatını zaafa uğratacağından"*, bahisle durumu uygun görmemesinden bu tayin gerçekleşmemiştir. Bunun üzerine 7 Nisan 1910'da Kerek sancağı mutasarrıfı Zihni Bey ile Bağdat vilayetinin Divaniye sancağı mutasarrıfı Tahir Bey becayiş edilerek süreç sonlandırılmıştır. 15 Mart 1910 tarihli Suriye Valisi İsmail Fazıl Paşa'nın mektubundaki, *"Vecihi Bey'in bir kere de Kerek mutasarrıflığına tayini"*, cümlesinden vilayetin Vecihi Bey'i mutasarrıf atamak için ısrar ettiğini ve bu alanda bir tecrübesi olduğunu anlıyoruz. Suriye Valisi detaylar verdiği mektubunda, daha evvel Vecihi Bey'in mevki kumandanlığıyla Havran sancağı mutasarrıflığına getirilmesini talep ettiğini fakat rütbesinin küçüklüğü bahane edilerek bunun gerçekleşmediğini

³ Bu yazıların her ikisinde de "Üçüncü Ordu-yı Hümâyûn Mümtaz Yüzbaşılardan Vecihi" imzasını kullanmıştır. 7 Ağustos 1324 rumi (20 Ağustos 1908) tarihli ve "Ne idik, Neyi Bilelim" başlıklı olan yazıda istibdat devri konusu işlenmektedir. Toplumun şahsi hürriyetinden vazgeçerek istibdata zemin hazırlaması ve devrin uygulamalarına sessiz kalışı Vecihi Bey'in eleştirisinin temelini oluşturmaktadır. Bu durumdan nihayet kurtulan toplumun meşrutiyetin bekası için silkinip çalışması gerektiğini, hükümeti gerekirse matbuat üzerinden ihtar etmeyi öğrenmesini ve Meclis-i Mebusanın bir an evvel çalışmaya başlayarak eski izleri silmesi gerektiğini vurgulamaktadır. İttihat ve Terakki Cemiyeti'ni ise topluma önyak olarak bu devri sonlandırıp milletin gözünü açtığı gerekçesiyle övmektedir. Devamında kanun ve eşitlik gibi bazı kavramları açıklayıp daha ziyade tavsiyeler vermektedir. Eğitimin önemi üzerinde ise özellikle durmaktadır (Vecihi, 7 Ağustos 1324, ss. 1-2). 11 Ağustos 1324 rumi (24 Ağustos 1908) tarihli ve "Acı Hakikatler!" başlıklı olan yazıda ise, öncelikle gazetelerin eski devrin adamlarının suçlarına ve yeni devirde ne halde olduklarına çok yer ayırdıklarını eleştirerek başlamaktadır. Vecihi Bey, bu konunun mizah matbuatına bırakılarak gazete sütunlarında devlet ve milleti ilgilendiren ciddi ve ihtiyaç duyulan ziraat, ticaret, sanat vb. konulara yer verilmesi gerektiğini belirtir. Yazının odağında ise çiftçiler vardır. Milletin çiftçi bir millet olduğunu söyleyerek konuyu köylünün durumuna getirmektedir. Çiftçinin mahsulünden para kazanmak ümidinde olmadığından bahisle sadece kendi tüketimini karşılayacak şekilde ziraatla uğraştığını belirten Vecihi Bey, bu şekilde memleketin verimli topraklarının yüzde doksanının istifadeden uzak kaldığını yazmaktadır. Yolların olmayışı noktasında ürününü pazara çıkarmayı düşünemeyen çiftçiye ve köylünün içinde bulunduğu sosyal şartlara acı ifadelerle hak vermektedir. Fakat çiftçinin terakkisi noktasında hükümetin yanında milletin de görevlerinin olduğunu belirterek devam eder. Bu metinde de İttihat ve Terakki'den övgüyle bahsetmektedir. Artık siyaseti hükümete bırakıp ziraat, ticaret ve sanatın terakkisini millete düşündürmek gerektiğini vurgular. Örneğin özellikle çiftçiye de fayda sağlayacak tren yolları konusunda zenginlere iş düştüğünü ve bu konuda hükümete yardımcı olunabileceğini belirtir. (Vecihi, 11 Ağustos 1324, ss. 1-2).

belirtmiştir. Vali ayrıca bu durumun Harbiye Nezaretinin fikriyle değil, 5. Ordu Müşiri Osman Paşa'nın beyanının nezaretçe kabul görmesi sonucu gerçekleştiğini de yazmıştır. Vali, Vecihi Bey'i daha evvel Adana'da gördüğünü ve Vecihi Bey'in oradan Cebel-i Bereket mutasarrıflığına atandığını belirttikten sonra, *“gayret ve himmetinden vatanımızın cidden istifade edeceği bir gençtir”*, demektedir. Vecihi Bey'in tayin işinin İsmail Fazıl Paşa tarafından, *“selâmet-i millet ve vatan namına”*, talep edildiğine göre vali nezdinde intibainın çok iyi olduğu anlaşılmaktadır (BOA DH.MUİ. 79/22). Ayrıca buradan yukarıda da gönderme yapılan ilk mutasarrıflık vazifesinin Cebel-i Bereket sancağı mutasarrıflığı olduğu anlaşılmaktadır.

Her ne kadar bu son tayin isteği gerçekleşmese de Suriye vilayetinden Vecihi Bey'e dair hususi talepler devam etmiş ve Harbiye Nezareti de yukarıdaki gibi itirazını sürdürmüştür. Buna rağmen vilayetin dediği olmuş ve 9 Ağustos 1910'da Suriye vilayetinin Havran sancağı mutasarrıfı Cemal Bey'in azledilmesiyle yerine mevki kumandanlığı da uhdesinde olmak üzere Kolağası Vecihi Bey mutasarrıf vekili olarak atanmıştır. O esnada merkez ordusunda görevli olan Vecihi Bey, hâlihazırda bir isyan devam eden bölgedeki askeri faaliyetin sonuna kadar olmak üzere mutasarrıf maaşının üçte ikisine denk bir maaşla ve padişah iradesiyle mutasarrıf vekâletine getirilmiştir (BOA BEO 3791/284274; BOA DH.MUİ. 22/36; BOA İ.DH. 1483/22). Basına göre bu dönemde Havran'daki Dürziler arasında iki grup öne çıkmaktadır. Çoğunluğu oluşturan birinci grup hükümete mukavemet taraftarı asiler iken azınlıktaki ikinci grup ise sükûn ve asayişin temini ile hükümetin bütün taleplerine kabule meyilli kesimi oluşturmaktadır. Mutasarrıf Vekili Vecihi Bey, bölgedeki köyleri dolaşmış ve basına Dürzilerin hükümetin taleplerini kabule amade ve kanunsuz hareketlerin cezasını çekmeye de razı oldukları demecini vermiştir (Tanin, 25 Ağustos 1326, ss.3-4). Cihan Harbi esnasında yine bölgedeyken faydasını göreceği bu kısa mutasarrıflık vazifesinden, bahsedilen gezisinin akabinde 1910 Eylül ayı başında alındığı anlaşılmaktadır. Harbiye Nezaretinin, Dâhiliye Nezaretine gönderdiği yazıda sebep olarak şunlar sıralanmıştır; Vecihi Bey, Suriye'deki bazı Dürzilerle muhaberatla bulunmakta ve hatta Dürzi bölgesini gezerek birtakım reislerle münasebet kurmaktadır. Fakat bu durumdan bölgedeki kolorduyu haberdar etmemektedir. Bu gerekçelerle Vecihi Bey'in sergilediği tutumunun askeri harekâtı tehlikeye soktuğundan asli vazifesi olan kolordu erkân-ı harbiyesine dönmesi için yerine mutasarrıf olarak atanan Fehmi Bey'in bir an evvel vazifesine başlatılması gerektiği belirtilmiştir (BOA DH.SYS. 28/1). Mutasarrıfın kendi bölgesinde, üstelik vilayetin bilgisi dâhilinde gezmesi, Dürzi isyanlarının devam ettiği bir süreçte Harbiye Nezaretince tehlike olarak algılanmış görünmektedir. Bu duruma Vecihi Bey'in bir nevi askeri mutasarrıf oluşu, yani hem mülki hem de askeri bir kimliği olmasından dolayı iki noktaya karşı mesuliyetinin oluşunun da zemin hazırladığı anlaşılmaktadır. Zira vilayetin haberdar olduğu ziyaretlerden kolordu habersiz olmaktan şikâyetçi görünmektedir. İlgili yıllarda Osmanlı Devleti'nde özellikle sorunlu bölgelerde hem mülki hem de askeri makamları birleştiren vali ve mutasarrıf uygulamalarını sıkça görmek mümkündür.

Balkan Savaşına katıldığı askeri safahatında kayıtlı olan Kolağası Vecihi Bey (Toker ve Aslan, 2009, s. 296), bu harpte Esat (Bülkat) Paşa'nın Yanya Müstakil Kolordusuna bağlı 23. Fırkanın erkân-ı harb reisi (kurmay başkanı) olarak görünmektedir (Görgülü, 2021, s. 49). 23 Ekim 1912'de Komçiadis ve Gribova sırtlarına başlatılan taarruz sırasında Gribova'ya yapılacak harekâta Vecihi Bey'in fırkası görevlendirilmiş ve Fırka Kumandanı Binbaşı Ali Fuat (Cebesoy) Bey tarafından tebliğ edilen taarruz planını hemen ardından birliklere bizzat Vecihi Bey izah etmiştir. Fakat taarruz vaktinde başlatılmadığı gibi, taarruza komuta edecek Kaymakam (Yarbay) Necati Bey'in yerinde olmaması ve ihtiyat grubu kumandanı Mehmet Ali Bey'in ise harekâtın başlangıç noktasına henüz gelmemesi benzeri komuta kademesinde ciddi disiplinsizlikler yaşanmıştır. Bu nedenle Vecihi Bey, durumu bildirip karargâhtan teyit ederek taarruzu kendisi başlatmak zorunda kalmıştır (Nizamoğlu, 2010, s. 69). Bu taarruzla 23 Ekim 1912 akşam saatlerinde başlayan çarpışmalar sonucu Gribova sırtlarının kolayca ele geçirilmesi ve düşmanın püskürtülmesi karargâhta sevinçle karşılanmıştır. Fakat harekât bu şekilde başarıyla ilerlerken 24 Ekim sabahı, Kolordu Kurmay Başkanı Vecihi Bey'in ilerideki kuvvetlere haber vermeden ihtiyat birliklerini de taarruza çıkarıp karargâha dönmesi sürece olumsuz etki etmiştir. Durumdan haberdar olmayan ileri birlikler, arkadan gelen kuvvetleri tanımadıkları ve meseleden de haberdar olmadıkları için kuşatıldıkları zannına kapılınca Türk kuvvetleri birbirleri ile çatışmaya başlamıştır. Her ne kadar Yunan kuvvetleri durumu fark etmese de bu çatışmalar sabaha dek sürmüş ve bir panik havası oluşmuştur. Bunun neticesinde ihtiyat birliklerinin büyük kısmı geriye

doğru çekilmiş, hatta gerideki mevzilerde bile durmayarak daha da arkaya kaçmaya başlamışlardır. İlgili durum öğlen saatlerine kadar Gribova'da ele geçirilen tüm mevzilerin terk edilmesine sebep olmuştur. Böylelikle talim ve terbiyeden mahrum, emir komutasında ciddi problemler bulunan birlikler nedeniyle, kazanılan bu muharebe, hemen ardından ciddi bir zayıfla sonlanmış (Nizamoğlu, 2010, ss. 69-70). Yaşanılan zayıfla ve Yanya Kolordusunun bundan sonraki harekâtında taarruzdan ziyade toparlanmak için geri çekilme fikrinin oluşmasında Gribova'da yaşanan durumun payı büyüktür (Ertuna, 1983, ss. 78-79). Burada yaşanan hadise sebebiyle doğrudan Vecihi Bey'i itham eden herhangi bir bulguya kaynaklarda rastlanmamıştır. Aksine genel olarak sebebin askerlerin ve harekâta katılan komuta heyetinin tecrübesiz ve eğitimsiz oluşları vurgulanmaktadır.

3. Cihan Harbinde Vecihi Bey

3.1. Çanakkale Cephesi

Vecihi Bey, Cihan Harbinin öncesinde 5. Kolorduya bağlı Mehmet Şükrü (Sagun) Bey komutasındaki 15. Tümenin kurmay başkanlığına getirilmiştir (Ordu Salnamesi, 1330, s. 148). Cihan Harbi başladıktan sonra ilk olarak 1915 yılı Mayıs ayı itibarıyla Çanakkale Cephesinde Güney Grubu altında konuşlu olan aynı tümenle karşımıza çıkmaktadır (Heyet, 1997, s. 361.; Çanakkale Muharebeleri'nde Zâbitân İzlenimleri, 2017, s. 155.; Görgülü, 2021, s. 81). 3/4 Mayıs 1915 gecesi yapılan taarruza, cephe hattına yeni gelmiş ve henüz tüm unsurları toparlanmamış olmasına rağmen katılan 15. Tümen, 7. Tümenle birlikte Fransız hattını yararak Seddülbahir'e kadar ilerlemeyi başarmıştır. Fakat gündüz düşman donanmasının yoğun ateşine maruz kalarak ağır zayıfla verdiği için eski mevzilerine geri çekilmek zorunda kalmıştır. İlgili harekâtın bu denli bir zayıfla neticelenmesi üzerine Güney Grup Komutanı Alman Albay Von Sodenstern kumandadan el çektilerilerek yerine bir diğer Alman subay Mirliva Weber Paşa getirilmiştir (Görgülü, 2021, ss. 82-83). Aynı sırada yapılan düzenleme ile Güney Grubu doğrudan 5. Orduya bağlanmış ve tümen sayısı da arttırılmıştır. 15. Tümen, II. Kirte Muharebesinde (6-8 Mayıs 1915) ve III. Kirte Muharebesinde (4-6 Haziran 1915) ihtiyatta tutulmuş ve bilahare dinlenmek için geri hatta gönderilmiştir (Görgülü, 2021, ss. 84-86). 14 Haziran'da ise tümenin kurmay başkanı Vecihi Bey, erkân-ı harb binbaşısı rütbesine terfi ettirilmiştir (Toker ve Aslan, 2009, s. 296).

Dinlenme süreci sonunda tekrar cepheye dönen 15. Tümen, 10 Kasım 1915 itibarıyla bölgeden ayrılan 10. Tümenin sorumluluk bölgesini devralmıştır. Vecihi Bey'in kurmay başkanlığını yürüttüğü tümenin kumandanı bu süreçte önce Yarbey Mustafa Bey olmuştur. 1 Aralık 1915'te kumandan yaralanınca, bu kez yerini Yarbey Hasan Basri (Somel) Bey gelmiştir. 21 Ekim 1915'te Keşan'a hareket eden 13. Tümenin hattını da devralan 15. Tümen ise Çanakkale bölgesinden ancak 18 Aralık 1915'te tamamen ayrılabilmiştir (Görgülü, 2021, ss. 100-101). Bu durum Çanakkale'nin İtilaf askerlerince tahliyesi dönemine kadar Vecihi Bey'in bölgede kaldığını göstermektedir.

Çanakkale'den Keşan-Şarköy hattına çekilen 15. Tümen, burada eksiklerini tamamlamak ve eğitim manevralarıyla meşgul olmanın yanında Saroz Körfezindeki savunma hatları ile de meşgul olmuştur (Malkoç, 2015, s. 654). Bu arada Karadeniz Müstahkem Mevki Komutanı Miralay (Albay) Yakup Şevki (Subaşı) Bey, Almanlarla fikir ayrılığı yaşaması üzerine görevinden alınarak önce 31 Ağustos 1915'te Çanakkale Cephesinde görevli olan 19. Tümen komutanlığına, ardından Ekim 1915'te yine Çanakkale'de Kuzey Grubuna bağlı 3. Kolordu kumandan vekilliğine getirilmiştir. Çok kısa süre sonra da 15. Kolordu kumandanlığına tayin edilmiştir. Bu hızlı tayinleri ise muhtelif bahaneler ile sağlayan Liman von Sanders Paşa olmuştur (Yel, 2002, ss. 12-14). Başkumandan Vekili Enver Paşa, savaşın nihai sonucunun Avrupa cephelerinde alınacağı düşüncesiyle Almanlara yardım için Avrupa'ya asker göndermek niyetiyle teşkil edilen 15. Kolorduyu, 19. ve 20. Tümenlerle organize ederek hazırlamaya başlamıştı. İlk etapta Almanlardan gelen olumsuz cevaba rağmen Enver Paşa, fikrinde sebat edip bu kolorduyu hazırda tutmaya devam etmişti (Yel, 2002, ss. 15-16). Yeniden yapılanma sonrası kolordu komutanı Miralay Yakup Şevki Bey'in kurmay heyetine Binbaşı Vecihi Bey, Kolordu Harekât Şube Müdürü olarak tayin edilmiştir (Görgülü, 2021, s. 249.; Yel, 2002, s. 16). Böylece Vecihi Bey için yeni bir ordu yapılanmasıyla birlikte yeni bir cephe süreci başlamıştır.

3.2. Galiçya Cephesi

Kumandan Yakup Şevki Bey, 10 Ekim 1915'te Kocaçimen'de bulunan Kolordu karargâhını devralmış ve ardından gelen emirle birlikte karargâh merkezini Keşan'a taşıyıp uzun bir süre burada kolordusunun talim ve terbiyesi ile meşgul olmuştur. Nihayet Ruslar tarafından Avusturya – Macaristan Ordularının püskürtülmesi üzerine Alman Genelkurmayı tarafından destek olarak Türk birliklerinin de talep edilmesiyle birlikte zaten bu niyetle hazırda tutulan 15. Kolordunun Avrupa'ya gidişi de kesinleşmiştir. Haziran 1916'da bizzat Enver Paşa tarafından denetlenen kolordunun komutanı Yakup Şevki Bey'e, 10 Temmuz 1916'da Galiçya'ya hareketi ve yükleme işlemlerinin Uzunköprü'den yapılacağı emredilmiştir. İlk katile 16 Temmuz'da yola çıkarılmıştır. Kumandan da kurmay heyetiyle 4 Ağustos'ta Keşan'dan ayrılmış, 8 Ağustos'ta da Uzunköprü'den hareket ederek 11 Ağustos'ta Belgrat'a varıp kısa bir konaklama sonrası Zemlin'e (Zemun) ve 20 Ağustos'ta tekrar yola çıkarak 30 Ağustos'ta Kolordu karargâhının kurulacağı Pidvysoke'a ulaşmıştır (Yel, 2002, ss.18-20).

Fakat 15. Kolordu'nun tüm unsurları ile Galiçya Cephesine ulaşması öncesi Vecihi Bey'in bir konakçı vazifesi olmuştur. Enver Paşa'nın denetlemesi sonrası cephe hattına varmadan önce Subotica'da toplanması planlanan kolordunun kurmaylarından birisi başkanlığında her alaydan dil bilen birer subaydan müteşekkil bir konakçı müfrezesi kurularak Uzunköprü'den hareket edecek Balkan Treni ile Subotica'ya önden hareket etmeleri emredilmiştir. Amaç ise kolordunun sevki esnasında aksaklık yaşanmaması için koordinasyon sağlanmasıdır. Bunun üzerine Vecihi Bey başkanlığında on iki subay ve otuz erden müteşekkil bir heyet sekiz adet yüklü hayvanla birlikte Keşan'dan bu amaçla yola çıkmıştır (Malkoç, 2015, s. 654). Her türlü ihtiyaçlarının karşılanacağı, Bulgar ve Avusturya – Macaristan karargâhlarının vazifelerinden haberdar oldukları heyete söylenmiş olsa da, yolda durumdan kimselerin haberdar olmadığını anlamaları fazla zaman almayan Vecihi Bey ve heyeti muhtelif zorluklarla karşılaşarak Edirne, Sofya, Niş ve Belgrat üzerinden nihayet Subotica'ya varmışlardır (Malkoç, 2015, ss. 655-656). Vecihi Bey ve heyetinin bu zorlukları Türk Genel Karargâhı ve kolordu kumandanlığına yazmalarına ve görevlerinden kimsenin haberdar olmadığını iletmelerine rağmen müspet bir gelişme elde edememiş olmaları dikkat çekicidir. Geçen zaman zarfında birkaç taburun nakliyesi de tamamlanmış ve bu kuvvetler Belgrat yakınındaki Zemun'da karantinaya alınmışlardır. Vecihi Bey ve heyeti ise Avusturya karargâhından gelecek hareket emrini beklemişlerdir. 20 Temmuz 1916'da gelen emre göre harekete geçen konakçı heyeti, ilerleyen günlerde birkaç yerde dolandırılmış, en sonunda beklenen nihai emir gelmiştir. Bu emirle Türk kolordusu, Orgeneral Van Bothmer'in kumandasındaki Alman Güney Ordusuna bağlanmıştır (Malkoç, 2015, ss. 658-659.; Yel, 2002, s. 20). Görev olarak ise 22 Ağustos 1916 saat 12 itibarıyla Türk 15. Kolordusunun, I. Alman İhtiyat Tümeninin solundan General Hoffmann Kolordusuna bağlı 55. Tümenin sağ yanına kadar uzanan ve Potutory ile Lysa yerleşimleri arasındaki Zolota Lypa nehir kolunun 28 km'lik batı hattı boyunca yerleşmesi kararlaştırılmıştır (Martin, 2015, s. 638). Vecihi Bey tüm bu süreçte kolordunun toparlanması için uğraş vermiş, 19. Tümenin acil durumda geri çekilme planlarını köyleri dolaşarak ve Alman haritalarından faydalanarak hazırlamıştır. Ayrıca 19. Tümen karargâhı taşınmaya kadar General Hoffman'a bağlandıkları için bu karargâhla tümenin de iletişimini sağlamıştır (Malkoç, 2015, s. 659). 19. Tümen yukarıda belirtilen hattın Potutory - Bozhykiv hattından sorumlu olarak karargâhını Mechyshchiv'de kurmuştur (Kaplan, 2019, s. 61). Vecihi Bey, kolordunun konuşlanacağı bölgenin belirlenmesi ve burada toparlanması amacıyla öncü olarak gönderildiği Galiçya Cephesinde, harekât şube müdürü sıfatıyla tüm bu faaliyetlerin merkezinde yer almıştır.

İlerleyen süreçte Türk Kolordusu, Galiçya'daki cephe muharebelerinde oldukça zayıf vermiştir (Yel, 2002, s. 22). 15. Kolordu Kumandanı Yakup Şevki Paşa, 15 Kasım 1916'da 14. Kolordu Kumandanı Cevat (Çobanlı) Paşa ile becayiş edildikten sonra yeni kumandanın emri altında da görevine devam eden Vecihi Bey, Yakup Şevki Paşa'nın değiştirildiği dönemde bir aralık İstanbul'a gelmiştir. Galiçya Cephesindeki askeri teknoloji ve imkânların kendisinde meydana getirdiği gelişmeden ve bundan diğer subayların da istifade edebilmesi için bölgedeki subayların sık sık değiştirilmesi gerekliliğinden İstanbul'daki Miralay Osman Şevket Bey'e bahsetmiştir (Malkoç, 2015, s. 672). Nihayet 7 Haziran 1917'de 15. Kolordunun Galiçya'dan dönüşü için emir verilmiştir. 19. Tümen, 12 Haziran'da geri dönüş yoluna çıktıysa da, 20. Tümen, Rus saldırıları sebebiyle bölgede sebat etmek zorunda kalmış ve dönüşü ancak Ağustos 1917 sonlarında mümkün olabilmektedir (Arıkan,

2010, s. 182). Vecihi Bey ise Rus saldırıları bir taraftan devam ederken, Cevat Paşa ve kolordu karargâhı ile birlikte Temmuz ayı ortalarında bölgeden ayrılmıştır (Malkoç, 2015, s. 674).

3.3. Filistin-Suriye Cephesi

Vecihi Bey'in Cihan Harbinde bir sonraki durağı ise kendi deyimiyle dört bir yandan buraya sevk edilen birliklerin zorlu şartlarda ilerleyişlerini *Onbinlerin Ricatı*'na⁴ benzettiği Filistin Cephesi olmuştur. Kudüs'ün İngilizlerce zaptı Suriye'yi de tehdit altına sokmuştu. Suriye'nin işgalinin Irak ve Kafkasya'nın da tamamen kaybına zemin hazırlayacağını endişe meydana getirdiğinden bahseden Vecihi Bey, muhtelif cephelere dağıtılan kolordu ve tümenlerden bir kısmının yüzgeri edilerek yine İngilizlerce işgal edilen Bağdat'ı kurtarmak için Halep civarında toplanan Yıldırım Ordularına binbir meşakkatle katıldıklarını aktarır. Fakat Gazze'den gelen yardım talebi üzerine istikamet Filistin'e yöneldiğini belirtir (Vecihi, 1337, s. 11). Zira Filistin ve Suriye'nin düşüşü hem bütün bölgeyi riske atacak, hem de cephe çökecek olursa Bağdat'ın ileride geri alınması da mümkün olamayacaktır. Bu sebeple öncelik Bağdat yerine bu cepheden yana kullanılmıştır. Galiçya'dan sonra Yıldırım Ordularına dâhil edilen 15. Kolordu, Ali Rıza (Sedes) Paşa komutasında ve mevcut tümenleriyle 1917 Eylül ayı sonlarında Suriye'ye intikalini tamamlamıştır (Görgülü, 2021, s. 200).

Vecihi Bey⁵, Filistin Cephesinde önce 4. Ordu teşkilat yapısı içindeki 8. Kolordunun kurmay başkanlığı görevini üstlenmiştir (MSB, Vecihi Bey Şahsi Dosyası.; Görgülü, 2021, s. 214). Daha sonra kendi ifadesine göre Nablus (Megiddo) Meydan Muharebesi (19-21 Eylül 1918) akabinde gelişen ricattan bir ay evvel 3. Süvari Tümeninin komutan vekilliğine getirilmiştir (Vecihi, 1337, s. 35). 3. Süvari Tümeninin asıl kumandanı Miralay Esat Bey daha önce yaralanmış, kendisine vekâlet eden Kaymakam Mahmut Nedim Bey ise izinli ayrıldığından⁶ tümenin komutan vekilliğine Vecihi Bey getirilmiştir. Liman Paşa, böyle bir bu tayini doğru bulmamaktadır (Von Sanders, 2013, s. 346). Zira Vecihi Bey, süvari sınıfından değildir. Fakat Vecihi Bey, görevine başlar başlamaz bahsi geçen tümenin 4. Ordudan destek almasını sağlamış, eksiklerini gidermeye çalışmış, gayreti sayesinde asker maaş alabilmiş ve iâşe sıkıntısı kısmen giderilmiştir. Bu durum tümenin üzerinde hemen etkisini göstermeye başlamıştır (Güralp, 2006, s. 4).

19 Eylül 1918'de İngiliz taarruzu başladığında Vecihi Bey ve tümeni Yıldırım Ordular Grubundaki 4. Orduya bağlı bulunuyordu. İngiliz saldırısıyla 8. Ordunun dağılması, 7. Ordunun arkadan çevirilmesi tehdidini de beraberinde getirmişti. Sürecin devamında gelişen ricatta 3. Süvari Tümeni, 21 Eylül'de 4. Ordu Komutanı Mersinli Cemal Paşa tarafından bölgedeki geri çekilme hattını tutmakla görevlendirilmiştir. Aynı gün hızlıca Bet Şean'a doğru hareket eden tümen, ertesi gün buraya 15-20 km. kala 7. Ordu Komutanı Mirliva Mustafa Kemal Paşa ile karşılaşmış, kendisinden bilgi aldıkları gibi Mustafa Kemal Paşa tarafından iki tabur piyade kuvvetiyle de desteklenmiştir. Akabinde 8. Ordu bakayaları ile 7. Ordu birlikleri, Vecihi Bey kumandasındaki süvari tümeninin bölgeye ulaşmış olan düşmanın ateşini üzerlerine çekmesi sayesinde Şeria Nehri'nin karşı kıyasına geçebilmiştir (Bozkurt, 2019, s. 30.; Vecihi, 1337, ss. 46-57). Buradan geçenler arasında Vecihi Bey'in Galiçya'da 15. Kolordu Kumandanı sıfatıyla komutanı olan ve o gün 8. Ordu kumandanı olan Cevat Paşa da vardır.

24 Eylül'de İrbid - Dera hattında ricata devam eden orduların artçısı olarak kalan tümen, 7. Ordu Kumandanı Mustafa Kemal Paşa ile koordine hareket etmeye başlamıştır. Vecihi Bey ve

⁴ Ksenophon'un Anabasis adıyla da bilinen ve Pers Prensi Kyros'un ağabeyi II. Artakserkes'e karşı giriştiği harekâta katılan Yunanlı paralı askerlerinin savaş ve eve geri dönüş süreçlerini anlatan meşhur eseridir.

⁵ Bu sürecin öncesinde Ocak-Haziran 1918 tarihleri arasında 6. Ordu'ya bağlı Serköprü Süvari Müfrezesi kumandanlığında bulunan bir Binbaşı Vecihi Bey daha dikkat çekmektedir (Görgülü, 2021, s. 241). Fakat arşivde görülen başka bir vesikada 6. Ordu'nun mütareke sonrası 1 Ocak 1919 tarihli mevcut teşkilat yapısında 5. Kolordusunun 14. Tümeninin yine Binbaşı Vecihi Bey adında bir subayın kumandası altında olduğunu görünmesi, bu kişinin başka bir Vecihi Bey olduğunu göstermektedir (Milli Savunma Bakanlığı Askeri Tarih Arşivi (MSBATA), 110-9-1-10/51-0-65).

⁶ Görgülü (2021), Esat Bey'den bahsetmeksizin yaralanan Mahmut Nedim Bey'in 21 Eylül 1918'de yani bozgun sırasında komutayı Vecihi Bey'e devir ettiğini aktarmaktadır (s. 215). Fakat gerek Von Sanders'in (2013) ve gerekse bahsi geçen tümende görev almış Güralp'in (2006) eserlerinden yola çıkılarak Vecihi Bey'in aktarımının isabetli olduğu sonucuna varılmaktadır.

tümeninin o günden itibaren ordular yeniden birleşinceye kadar Mustafa Kemal Paşa'nın kumandasındaki 7. Orduya bağlı hareket etmeye başladığı görülmektedir (Bozkurt, 2019, s. 82.; Vecihi, 1337, s. 47). 26 Eylül'de Aclun kazasının merkezi İrbid'e varan tümen, bu noktadan sonra iki koldan yürüyüşe geçen ordunun Muzayrib'e hareket eden kolunun takibi ile görevlendirilmiştir. Aynı gün akşamüzeri yola çıkan tümen, Muzayrib'e vardığında, Dera'ya varmış olan 4. Ordu Kumandanı Cemal Paşa'dan telefonla Muzayrib-Şeyhsait-Neva üzerinden demiryolu hattını takip ederek ricat eden ordunun sol yanını koruma emrini almıştır. Ayrıca Vecihi Bey, şimdiye kadar ki hizmetleri sebebiyle ordu komutanı tarafından takdir ve taltif edilmiştir (Güralp, 2006, ss. 14-15.; Vecihi, 1337, ss. 63-64). Muzayrib'te bir gece dinlenen tümen, ordular burada birleştiği için yeniden 4. Ordu emrine girmiştir. Nihai hedefi 4. Ordunun karargâh kuracağı Şam'a 10 km. mesafedeki Kisve olan yürüyüş, öncü şeklinde 27 Eylül'de başlamış ve tümen kendilerini taciz eden Arap isyancılarla mücadele ederek ilerlemeye çalışmıştır. İngiliz birliklerinin de paralel ilerlemesi, süvari tümeninin koruduğu sol cenahın öneminin anlaşılması açısından önemlidir. Tafas'ta yerli asillerle yaşanan mücadele sonrası, daha evvel bu bölgede mutasarrıf vekilliği yaptığından Şeyh Meskin'deki tanıdıklarından bilgi alan Vecihi Bey, İzra'da bulunan 4. ve 8. Ordu kumandanlarına asillerle ilgili mevcut durumu izah etmiştir. Bunun üzerine kumandan tarafından Neva güzergâhında planlanan yürüyüş iptal edilerek tümenin ertesi gün (28 Eylül) sabah saat 5'te İzra istasyonunda yürüyüşe hazır olması emredilmiştir. Burada tümene, dağılan ordulardan toparlanan bir süvari alayı daha ilave edilmiştir. Bu alayın kumandanı olan Arap asıllı Abdülğani Bey, daha sonra Ğabağeb İstasyonunda alayını terkle fırar etmiştir. İzra istasyonuna karargâhların Şam'a nakli için saat 6'da gelmek üzere bir tren sipariş edildiği, bu sebeple süvari tümeninin hareketini bir saat tehir ederek eğer bu tren belirlenen saatte gelmezse 4. ve 8. Ordu karargâhlarıyla birlikte yürüyüşe geçeceği bildirilmiştir. Bu sebeple beklemede kalan tümen, ilaveten trenin gelmesine rağmen karargâhların yüklenmesini de beklemek durumunda kalmıştır. Bu esnada Vecihi Bey'in aktardığına göre 4. Ordu kurmay başkanı olan Alman subayı⁷ tarafından İngiliz kuvvetlerinin Kuneytire'yi geçtikleri, yani paralel yürüyüşle Şam'a yaklaştıkları bildirilmiştir. Bu sebeple tümenin yürüyüş güzergâhı yeniden değişmiş ve Mahce-Ğabağeb hattını takiple 29 Eylül'de Kisve'de bulunması emredilmiştir (Güralp, 2006, s. 19.; Vecihi, 1337, ss. 70-72). Tren hareket ettiğinde buraya yakın bir noktada karargâhını kuran Mustafa Kemal Paşa, Vecihi Bey ile görüşerek daha evvel ordunun sol yanını korumakla vazifeli süvari tümeninin doğrudan Şam'a doğru hareket etmesi emrini aldığı duyunca müteessir olmuş ve Vecihi Bey'den mümkün mertebe yine ordunun sol kanadını korumasını istemiştir. Bu detay 4. ve 8. Ordu kumandanlarının Şam'a doğru trenle hareket ettiği sırada Mustafa Kemal Paşa'nın hala ricat hattında kuvvetlerinin başında olduğunu göstermesi açısından önemlidir. Tümen bu emri de yerine getirecek şekilde yeniden yürüyüşe geçerek hem yerlilerin hem de İngiliz uçaklarının saldırısı altında gece Ğabağeb İstasyonuna ulaşmıştır. Birkaç saat istirahat sonra yeniden hareketle 29 Eylül öğleden sonra Kisve'ye varmışlardır. Daha evvel kararlaştırıldığı üzere 4. Ordunun burada karargâhını kurmayıp Şam'da Viktorya Otel'i'ni karargâh olarak belirlediğini gören Vecihi Bey, tümeni burada bırakarak emir almak üzere Şam'a bir emir subayı göndermiş ve beklemeye başlamıştır. Fakat Arap asıllı olan Binbaşı Şamlı Mahmut adındaki bu emir subayı ne geri dönmüş, ne de bir daha görülmüştür (Güralp, 2006, s. 21).

Akşama kadar aç halde emir bekleyen tümen, tam Şam'a doğru hareket etmek üzereyken 4. Ordudan bir emir subayı gelerek herkesin yerinde kalmasını ve vazifesine devam etmesini emretmiş, Şam'ın ise savunulacağı bildirilmiştir. Kisve'den Rabva/Rive Boğazı'na kadar olan bölgeyi Mustafa Kemal Paşa'nın 7. Ordusuna bağlı 3. ve 20. Kolordular müdafaa edecektir. Vecihi Bey'in süvari tümeni de İzra'da kendisine dâhil edilen alayı Şam'a gönderdikten sonra Sasa istikametinden gelen düşmanı karşılayarak bahsi geçen kolordulara zaman kazandıracaktır (Güralp, 2006, s. 21.; Vecihi, 1337, s. 78). İleride Milli Mücadelenin, Mustafa Kemal Paşa'dan sonra önemli isimleri olacak olan bu kolordu komutanları şunlardır; 3. Kolordu Komutanı Miralay İsmet (İnönü) Bey ve 20. Kolordu Komutanı Mirliva Ali Fuat (Cebesoy) Paşa (Görgülü, 2021, s. 216). 30 Eylül şafağından evvel Sasa yolunu tutan tümen bu esnada erzak ve diğer ihtiyaçları yönünden takviye edilememiştir. Hava aydınlanınca İngiliz bombardımanına maruz kalan tümen, şimdiye kadar vermediği zayıyatı vermiştir (Güralp, 2006, s. 22). Toparlandıktan sonra yürüyüşe devam eden tümen, Eşrefiye Çiftliği civarında

⁷ Vecihi Bey'in bahsettiği Alman subayın kim olduğu netleştirilememiştir. Zira bahsedilen 4. Orduda o sırada kurmay başkan bir Türk subayıdır (Görgülü, 2021, s. 213).

iken Vecihi Bey, 3. Kolordu Kumandanı İsmet Bey tarafından karargâha davet edilerek mıntıkasındaki Artoz'u korumakla vazifelendirilmiştir. Karargâhta iken 3. Kolordunun I. Tümen kumandanı Alman Yarbay Guhr tarafından gönderildiğini söyleyen bir emir subayı gelmiş ve kolordu kumandanına kendisini tanıttıktan sonra ordu kumandanının birliklerin derhal kuzeye çekilmesini emrettiğini aktarmıştır. Fakat sebep belli olmadığından Kolordu Kumandanı İsmet Bey, Vecihi Bey'e, *"Ben bu emrin aslını öğrenir seni haberdar ederim"*, diyerek vazifesi başına göndermiştir. Vecihi Bey ve tümeni Artoz'a yaklaştıklarında çekilen birlikleri görmüşler ve keşifleri sonucu İngilizlerin Artoz'a yaklaştıklarını anlamışlardır. Vecihi Bey, bunun üzerine Artoz'a karşı makineli tüfekle takviye ettiği bir bölüğü bırakarak tümenini Eşrefiye Çiftliği'ne geri çekmiştir. Bu esnada 3. Kolordu kumandanından Şam'a doğru çekilirken cephe ve kanatların keşfi ile düşman temasının korunması yönünde başka bir emir gelmiştir. Ayrıca çekilmekte olan bir piyade taburu ile sahra bataryasına da yardım edilmesi istenmiştir (Vecihi, 1337, ss. 80-83). Bu sahra bataryası saat 11 civarı Artoz karşısında konuşlanan bölüğün yanından geçerken elinde kalan son beş mermisini de burada ateşleyerek Artoz'daki zayıf düşman birliğinin ilerlemesine mani olmuştur (Güralp, 2006, s. 23).

Buradan 20. Kolordunun sağ yanını açmak gayesiyle Cebel-i Esved'i tutan sağ kanata destek veren süvari tümeni düşmanla temasa geçmiş fakat bu esnada Rive Boğazı düşman tarafından tutulmuştur. Üstelik sağ kanadı tutan 53. Tümen mevzilerini terk etmeye başlayınca işin seyri değişmiştir. Vecihi Bey tarafından 53. Tümen komutanına bir subay gönderilerek eğer Cebel-i Esved terk edilecekse kendi süvari tümenine at binecek zamanı sağlaması istenmiş fakat bu esnada İngiliz güçlerince sağdan kuşatılmışken arkadan da çevrilme riski baş göstermiştir. Bunun üzerine Vecihi Bey, hem kendi askerleri hem de düşman baskısı altında kalmıştır. Yalnız kaldıklarını gören tümendeki subaylardan bazıları eğer toptan ateş hattından çekilmek kabil değilse kaçabilecek olanlara müsaade verilmesini talep etmişlerdir. Bu sırada 53. Tümen'den haber getiren subay⁸ ise bu tümenin komutanının cephanesiz kaldıklarından ricat eden askerlerini kontrol edemediğini bildirmiştir. Bu durumda ilgili tümen'den boşalan noktayı düşman kontrol etmeden evvel süvari tümeninin mevcut yerinden çıkarılması zarureti doğmuştur. Aksi halde süvari tümeninin dört taraftan kuşatılması riski bulunmaktadır. Düşman tarafından 53. Tümen'in boşalttığı bölge işgal edilince Vecihi Bey ve tümeni Eşrefiye Çiftliği civarında sıkışıp kalmıştır. Son olarak Artoz karşısına konuşlanan bölüğü de geri çağıran Vecihi Bey, burada emrindeki kumandanlarla bir görüşme yapmıştır. Vecihi Bey, anılarında Rabva Boğazı tutulduğunda Şam'ın akıbetinin çoktan belli olduğunu, tek çare olarak Duma üzerinden Nebek yoluyla Humus'a gitmenin kaldığını yazmıştır. Lakin Duma yolu da tutulmuştur. Teğmen Şerif Bey, Vecihi Bey'in kendisine şöyle dediğini aktarmaktadır:

"Durumu görüyorsun. Her taraftan kuvvetlerimiz Şam'a gelip geçtiler. Düşman Rabva Boğazı'nı kesti. Önemli bir Arap kuvvetiyle Faysal'ın da Şam'ın doğusundan dolaşarak kuzeyde bulunan Duma yolunu kapattığı haber alındı. Bizim için iki yol kaldı. Ya karşımızdaki insanlara teslim olmak ya da Duma'daki bedevilerle çarpışarak yol açmak. Duma'ya hareket edersek bu yorgun erler ve hayvanlarla tabii yenileceğiz. Sonuçta hepimiz Araplar tarafından çırılçıplak oluncaya kadar soyulup büsbütün rezil olacağız. Eğer karşı koymadan İngilizlere teslim olursak, Şam'ın içinde bulunan şahsi eşyalarımızı kurtarabiliriz. Bu hareketimizin sorumluluğunu ben üzerime alıyorum. Artık tümen son görevini yapmıştır. Bu durumda artık hiçbir şeye gücü yetmemektedir." (Güralp, 2006, s. 24)

Tümenin 6. ve 8. Alaylarının kumandanlarının görüşü de bu yönde olmuştur. Bu durumun izah edildiği tümendeki subaylar arasında da muhtelif fikirler ortaya atılmıştır. Vecihi Bey ve subayları tam da bu durumu görüşürken 3. Kolordu Kumandanı İsmet Bey'in emir subayı gelerek Cebel-i Esved'e taarruz eden düşmanın durdurulduğunu ve süvari tümeninin bulunduğu yerden ayrılmamasını tebliğ etmiştir. Tümen Kumandanı Vecihi Bey, bunun üzerine teslim olma fikrinden vazgeçerek sabretmekten başka çare olmadığını bildirip son tertibatlarla meşgul olmuştur. Lakin Şerif Bey, makineli tüfek tertibatından başka bir hamle yapılmadığını aktarmaktadır (Güralp, 2006, s. 25). Üzerlerine gelen Hintli süvari bölüğü ile son muharebesini yapan tümen, Şam'ın da düştüğü 30

⁸ Bu subayın Talat Paşa'nın kayınbiraderi Hayreti Bey olduğunu Vecihi Bey, hatıralarında yazmaktadır (Vecihi, 1337, s. 84).

Eylül’de akşama doğru 26 subay ve 85 neferiyle esir düşmüştür. İlâveten tümen emrindeki Yıldırım Ordular Grubunun 90-100 atlı kadar kuvvete sahip süvari bölüğü ve bataryası da esir edilmiştir. Vecihi Bey, bu son emrin getirdiği sonucu anılarında tümenin mevcut şartlarda düşmana teslimi olarak yorumlamaktadır (Güralp, 2006, s. 38.; MSB, Vecihi Bey Şahsi Dosyası.; Vecihi, 1337, s. 87). Buna rağmen tümenden iki bölük, askerleri ile birlikte buradan kurtulmayı başarmışlardır. Bu sebeptendir ki kurtulan bölük komutanlarından birisi olan Şerif Bey, tümenin istese esarete düşmeden gerekirse daha fazla dolaşarak Humus’a ulaşabileceğini iddia etmiş, bu halin müsebbibi olarak da aslında bir süvari olmayan ve elinden geleni yapan tümen komutanından ziyade alay kumandanlarını göstererek durumu zaaf olarak değerlendirmiştir (Güralp, 2006, ss. 37-38). Şerif (Güralp) Bey, eğer ricat esnasında 3. Süvari Tümeni az da olsa hizmet edebildiyse, bunun Vecihi Bey’in gayret ve katkıları sonucu meydana geldiğini de ilave etmektedir (Güralp, 2006, s. 5). Gelişen süreçte artık esarete düşmüş olan Vecihi Bey’in durumu Harbiye Nezaretine “kayıp” olarak rapor edilmiştir (MSBATA, 110-9-1-10/ 181-0-79).

4. Cihan Harbinden Sonra Vecihi Bey

Vecihi Bey’in esareti Seydibeşir Esir Kampında geçmiştir. Resmi kayıtlarda esaretten 25 Mayıs 1920’de dönmüş olarak görünmektedir (MSB, Vecihi Bey Şahsi Dosyası.; Toker ve Aslan, 2009, s. 296). Fakat 1919 yılı Meclis-i Mebusan seçimlerinde Kütahya’dan mebus aday olarak görünmesi dönüşünün daha evvel olduğunu ama kayıtlara bir şekilde 25 Mayıs olarak geçtiğini göstermektedir. Zira mebus adaylığı ile ilgili bahsedilen bu evrak 7 Kasım 1919 tarihlidir. Erkân-ı Harb Binbaşısı Vecihi Bey, oldukça ünlü isimlere rakip olarak⁹ Kütahya’dan mebus namzetliğini açıklamıştır (BOA DH. ŞFR. 650/86). Fakat mebus seçilememiştir.

15 Ocak 1920 tarihli bir evraka göre Vecihi Bey’in esaretten döndükten sonra İstanbul’da Erkân-ı Harbiye-i Umûmiye (Genelkurmay) 5. Şubesinde görev yaptığı ve bu tarihte izinli olarak Kütahya’da iken bir ay müddetle hava değişimine çıkmasının uygun görüldüğü yazılıdır (MSBATA, 110-9-1-10/ 207-0-80). Bu belge de esaretten 25 Mayıs 1920’den çok daha önce döndüğünü ve resmi kaydın hatalı olduğunu göstermektedir. Şahsi dosyasına göre Vecihi Bey, İstiklal Savaşı sürecine dâhil olmamıştır (MSB, Vecihi Bey Şahsi Dosyası).

Vecihi Bey, 1921 yılı itibariyle anılarını yayınlamaya başlamıştır. Önce o sene, çalışmamızda da bolca istifade edilen “Cihan Harbine Ait Hatıralarımdan: Filistin Ric’ati” adlı eserini Matbaa-i Askeriye’de yayınlamıştır. Hemen ardından 3 Aralık 1921 ila 16 Şubat 1922 tarihleri arasında da Tevhid-i Efkâr gazetesinde Galiçya anılarını seri halinde¹⁰ kaleme almıştır.

Nihayet Vecihi Bey, İstanbul açığında iken 2 Ekim 1923’te 22 sene 10 ay 1 günlük toplam fiili vazife süresine bir sene Balkan Savaşından, beş sene de Cihan Harbinden ilave edilerek kurmay binbaşı rütbesiyle emekliye sevk edilmiştir. 1153 kuruş olarak hesap edilen emekli maaşı Kütahya emvalinden tahsil edilecek şekilde kaydedilmiştir. Son zamanlarını Bursa’da geçirdiği anlaşılan Vecihi Bey, genç sayılacak bir yaşta, 19 Ocak 1925’te eceliyle orada vefat etmiştir (MSB, Vecihi Bey Şahsi Dosyası.; Toker ve Aslan, 2009, s. 296). Öldüğünde henüz 42 yaşındadır. Mezarı günümüzde kayıptır. Elde edilen fotoğraflarından Vecihi Bey’in kılıçlı gümüş imtiyaz madalyası, kılıçlı gümüş liyakat madalyası, Alman Demir Salip ve Avusturya nişanlarına sahip olduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca 1914 yılı itibariyle dördüncü rütbeden Mecidi nişanı sahibi olduğu görünmektedir (Ordu Salnamesi, 1330, s. 148).

5. Vecihi Bey’in Cihan Harbi Hatıraları ve Önemi

Vecihi Bey’in yukarıda bahsedilen gazete yazılarından hariç iki adet yayınlanmış hatıratı bulunmaktadır. Bunlar Galiçya ve Filistin Cephelerine dair kıymetli eserlerdir. Çanakkale’ye dair ise yazacağından bahsettiği (Vecihi, 1337, s. 9) hatıratını ya yazamamış yahut yazsa da yayınlamaya

⁹ Kütahya adayları arasında Ferit (Tek) Bey, Akif Paşazâde Ali Süha (Delilbaşı) Bey, Hocaâde Rasih Efendi, Kastamonu Vali Vekili Cemal Bey, Altıâde Topçu Mirlivası Abbas Paşa ve Mimar Kemalettin Bey gibi kişiler vardır (BOA DH. ŞFR. 650/86).

¹⁰ Vecihi Bey, Galiçya anılarını “15. Kolordumuz Galiçya’da Zlota Lipa Kenarında Bir Sene” başlığı ile Tevhid-i Efkâr’ın 3 Aralık 1921 ila 16 Şubat 1922 tarihleri arasındaki nüshalarında 56 bölüm halinde yayınlamıştır (Malkoç, 2015, s. 652).

fırsatı olmamış olmalıdır. Torunu Cem Tekdağ'a göre Çanakkale Cephesi hatıralarına dair geride ailesine kalan herhangi bir metin bulunmamaktadır. Gazete yazılarından hareketle sürekli yayınlar içinde zamanla yeni yazılarının da keşfedilebileceği ihtimal dâhilindedir. Vecihi Bey'in hatıralarında göze çarpan en belirgin özellik, içeriklerinde cephe hareketlerinden ziyade içinde bulunulan durumun başından sonuna kritiği, olumsuz noktalarının eleştirisi ve bunlara öneriler şeklinde gelişen metinler olmasıdır.

Vecihi Bey'in ilk eseri olan Filistin/Suriye anıları, Cihan Harbi esnasında bu cephede yaşanan bazı olayları gözler önüne sermesi, getirdiği eleştiriler, kumanda ettiği süvari tümeniyle birlikte ricat esnasındaki faaliyetleri ve bu cephede yer alan bazı kumandanlara dair değerlendirmeleri açısından son derece orijinal bir eserdir. Ayrıca bu metin ilk yazılan Cihan Harbi hatıralarındandır. Bu eser evvelce “Cihan Harbine Ait Hatıralarımdan: Filistin Ric'atı” adıyla ve “Erkân-ı Harbiye Binbaşısı Vecihi” imzasıyla rumi 1337 ve miladi 1921 senesinde İstanbul'da eski harflerle Askeri Matbaada basılmıştır. 1977'de Emekli General Burhanettin Hünoğlu tarafından daktilo ile transkripsiyon olarak hazırlanan eser ATASE Kütüphanesine konulmuş fakat ayrıca basılmamıştır (Güralp, 2006, s. VII). Daha sonra Çulcu (1993) tarafından yeni harflerle hazırlanarak “Erkân-ı Harb Binbaşısı Vecihi Bey'in Anıları: Filistin Ricatı” adıyla yayınlanan eser hızlıca tükenince, aynı yazarın “Arşivi Kaybolan Savaş” adlı çalışmasında bu kez de ek olarak yeniden yayınlanmıştır (Çulcu, 2009, ss. 215-276). Eser son olarak Kara (2011) tarafından günümüz Türkçesine sadeleştirilerek, lakin “Kalbimi Filistin'e Gömün” gibi eserin mahiyetinden uzak bir isimle ve Filistin tarihine dair kısa bir değerlendirmeye birlikte tekrar basılmıştır.

Eserin bize göre en önemli özelliği Anadolu'da Milli Mücadele devam ederken, bu hareketin lideri olan Mustafa Kemal Paşa'ya ve Milli Mücadele ordularının kumandanlarına dair olumlu görüşler bildirmesidir. Mustafa Kemal Paşa'nın ricat eden orduları başarıyla toparlaması, ordudaki Alman nüfuzuna karşı gerektiğinde gözünü budaktan sakınmaması, yerinde ihtarları, ordusunun başında hareket edişi gibi üstün kumanda faaliyetleri övülmüştür. Ayrıca İsmet Paşa'dan evvel Milli Mücadele'de Garp Cephesi kumandanı olan Ali Fuat Paşa (Cebesoy) hakkında oldukça olumlu görüşlere de yer verilmiştir. Öte yandan son olarak kumandasına girdiği ve esarete düşünceye kadar irtibatla kaldığı Miralay İsmet Bey (İnönü) ve ileride Garp Cephesi kurmay başkanı olacak olan Miralay Asım Bey (Gündüz) hakkında da bilgiler barındırmaktadır. Anılarının sunuşunda, Cihan Harbi hakkında yabancı ülkelerde pek çok hatırat sıcağı sıcağına yazılmışken bizde bu konuda zayıf kalındığına vurgu yapan Vecihi Bey, “*Belki arkadaşlarımızdan birçokları Anadolu'da Milli Mücadele ile meşgul olmasaydı, bizde de şimdiye kadar harbe ait birçok eserler yayınlanmış bulunurdu*”, diyerek bunun nedenini yine kendisi izah etmeyi tercih etmiştir (Vecihi, 1337, s. 5). Vecihi Bey, asıl gaye olarak ise, “*Hatıratımın yayınına bilhassa Filistin Ric'atından başladım. Çünkü teyakkuz ve intibâa muhtaç olduğumuz şu zamanda zafer destanlarının bizi yeniden kendimizden geçmeye sevk etmesinden korktum*”, demektedir (Vecihi, 1337, s. 9). Okuyucularını adeta bir Ahmet Resmî Efendi edasıyla¹¹ geçmiş zaferlerin kuru hamaset hikâyelerinden uzağa, ayakları yere basan bir gerçekçiliğe davet etmektedir. Bu yaklaşım bizce oldukça önemlidir.

Vecihi Bey'in Filistin anılarının önemli bir diğer özelliği ise, bir tümen komutanı sıfatıyla askeri harekât anlatımından ziyade orduya ve başkumandanlığa, ordudaki Alman nüfuzuna ve dayattıkları müşterek gayeye, iaşe ekseninde lojistik sorunlarına yönelik ağırlıklı anlatımıdır. Ordunun Alman idealleri peşinde Galicya'dan Romanya'ya ve Makedonya'ya sürüklendiğini iddia eden Vecihi Bey, “*Hint yollarını kapamak için Tih Sahrasının kızgın çöllerini aşan, Irak'a, İran'a seferler açan, vatani hududunda müdafaa etmek istemeyen biz değil miydik?*”, diyerek eleştirisini detaylandırıp, “*Müşterek gaye uğruna tarumar olan devletimizin öz Türk'e ait topraklarını kurtarmakla, milli gelecek için çarpışmakla meşgulüz*”, diyerek Milli Mücadele içinde bulunulan duruma bağlamaktadır (Vecihi, 1337, ss. 8-9). Ordunun sık sık içinde bulunduğu durumu betimleyerek olumsuz şartlara vurgu yapmıştır. Arap asilerin İngilizlerle işbirliği yaparak Türk askerlerini arkadan vurmaları, Almanların tren ve diğer vasıtalar üzerindeki tahakkümü sebebiyle Türk askerlerinin olanaklardan iyi şekilde

¹¹ Ahmet Resmî Efendi (2011), *Hulâsatü'l-İ'tibâr* adlı 1768-1774 Osmanlı-Rus Savaşını anlattığı eserinin giriş kısmında gerçeklikten uzak ve içi boş hamasi sözlerin devlete ve millete verdiği zararı çok acı bir şekilde izah etmiştir (s. 47-48).

yararlanamaması, menzillerde tonlarca hububat varken kimi birliklerin bunlardan istifade edip, kimilerinin açlıkla imtihan olduğunu gayet canlı aktarmaktadır. Öte yandan bölgede görülen Türk karışıklığının örneklerini de veren Vecihi Bey, adı ordu olmasına rağmen son demde aslında birer tümen halindeki askeri varlığın son tanelerinin o topraklarda yere serpilmesine acı ifadelerle dikkat çekmektedir.

Vecihi Bey bu hatıratı, ana hatlarıyla Nablus Muharebesi sonrası ricat esnasında başında bulunduğu süvari tümeni ile faaliyetlerini aktarıyor olsa da, aslında ordunun son zamanlardaki kötü vaziyetine dair önemli bilgiler de vermektedir. Örneğin tümen komutanı düzeyinde bir kurmay subayın yaşadığı Alman nüfuz rahatsızlığını da gözler önüne sermektedir. Filistin Cephesinin çöküşü ve Şam'ın düşüşünün baştan mukadder olduğuna da vurgu yapan Vecihi Bey, buna tevessül edilmemiş olsa ordumuzun Halep'te bir savunma hattı kurmasının işten bile olmadığını vurgulayarak anılarını tamamlamaktadır (Vecihi, 1337, s. 90).

Esir olduğundan bahseden Vecihi Bey'in buna dair detay paylaşmaması da dikkat çekicidir. Vecihi Bey'in anıları, son yıllarda özellikle Arap asilerin ihanetlerine vurgu yapmak için sık sık başvurulan bir kaynak olmuştur. Fakat bundan önemlisi bizce yukarıda bahsettiğimiz önemli özelliklerin yanında Türk Ordusunda yaşanan imkânsızlıklar ve buna bağlı olarak askerin üzerinde oluşmuş olumsuz havayı çok iyi gözler önüne sermesidir. Bu sebeple hem bu cephe üzerine çalışanların, hem de savaşa ibret gözüyle bakmak isteyenlerin bu eseri muhakkak tetkik etmesinin faydalı olacağı kanaatindeyiz.

Vecihi Bey'in diğer matbu hatıraları ise basın yoluyla yayınlanmış olan Galiçya Cephesi anılarıdır. Bu hatıralar Galiçya Cephesine dair yazılmış ilk Türk hatıratı olma özelliğini taşımaktadır. Zaten bu cepheye dair hatıraların azlığı da malumdur. Vecihi Bey, Galiçya'da bilahare Milli Mücadele'de 2. Ordu kumandanı olan Yakup Şevki Paşa'nın kumandasında bulunmuştur. Balkan ve Cihan Harbi esnasında Milli Mücadelenin önemli pek çok ismi ile yolu kesişen Vecihi Bey, bu hatıralarında da eleştirisel üslubunu muhafaza etmektedir. Özellikle yine Almanlara karşı olumsuz görüşleri yanında, Almanların bazı hareketlerini de övmektedir. Örneğin Alman Ordusundaki eğitim, disiplin, uzmanlık ve terfi mekanizmasının olması gerektiği gibi işlemlerini öne çıkarmaktadır (Malkoç, 2015, ss. 678-679). Hatta öyle ki bu cepheyle ilgili gördüğü ileri askeri ve teknolojik teknikleri, geçici süreyle geldiği İstanbul'da diğer Türk subaylarının da deneyim edinmesi gerekliliğini düşündüğünden bazı kişilere aktarmıştır (Malkoç, 2015, s. 672). Türk Ordusundaki taltif mekanizmasını sık sık eleştirdiğinden hatıralarında hususi olarak onurlandırmak istediği pek çok ismi de zikreden Vecihi Bey, taltif konusunda gereken özeni göstermediğinden bahisle Miralay Yakup Şevki Bey'i (Subaşı) de eleştirmektedir.

Anılarında birlikte savaşmışları Alman ve Avusturya ordularına dair gözlemlerini de paylaşan Vecihi Bey, Türk Kolordusunun bu ortamda fedakârca hizmet ederek kanını akıttığını ve Türk adını yücelttiğini aktarmaktadır. Öte yandan özellikle Galiçya Cephesine hareket öncesi konakçı olarak görevlendirildiği kısımları aktarırken Türk Başkumandanlığına yönelik yine ciddi eleştiriler yöneltmektedir. Özellikle bu yolculuk sırasındaki gözlemlerinden Belgrat'ta sezinlediği Türk düşmanlığı ve Budapeşte'de gördüğü Türk sempatisi anlatıları oldukça dikkat çekicidir (Malkoç, 2015, ss. 654-660). Kolordunun 19. Tümen komuta kademesinin, cepheye Budapeşte'de kıyafet diktirmek bahanesiyle tümen harbe girmek üzereyken hala gelmemiş olmaları gibi ilginç detaylar da veren Vecihi Bey, ayrıca sosyal imkânların bolluğundan, askeri gazinolardan ve eğlencelerden de bahsederek az bilinen detaylar aktarmaktadır. Tasfiye-i Rütbe-i Askeriye (Askeri Rütbelerin Tasfiyesi) Kanunu sonucu kıta yüzü görmemiş ve masabaşı oturmakla mesai tüketen askerlerin birliklere kumanda eder hale gelmelerini de eleştirmektedir. Anıların bu denli muhtelif noktalara dokunmasına rağmen bugüne dek yeni harflerle halen yayınlanmamış olması ise ayrı bir dikkat çekici noktadır¹².

Galiçya hatıraları, Malkoç tarafından tanıtılmış (2015) ve ayrıca kendisinin bir diğer çalışması olan "Müttelik Algısı" (2017) isimli kitabında da kullanılmıştır. Anıların bir bütün halde günümüz

¹² Vecihi Bey'in Galiçya Cephesi anılarını tanıtan Doç. Dr. Eminalp Malkoç ile Aralık 2020'de e-posta üzerinden gerçekleşen görüşmemizde anıları yayına hazırladığını iletti. Bu anılar bir bütün halinde halen yayınlanmamıştır.

harfleriyle basımı gerçekleştirildiğinde son derece sınırlı neşriyat bulunan bu cephe literatürüne önemli katkı sağlayacağı ve getirilen eleştirilerin yeni tartışmalara kapı aralayacağı açıktır.

Sonuç

Kurmay Binbaşı Vecihi Bey, 1906'da Harp Akademisi'nden mezun olduktan sonra Balkan Harbi'ne kadar geçen sürede çeşitli askerî ve mülki görevlerde bulunmuş, 1909 Havran Dürzi İsyanı sırasında mutasarrıf vekili olarak görev yapmıştır. Bu atama için düzenlenen yazışmalarda kendisinden övgüyle bahsedilmesi, çevresinde parlak bir subay olarak tanındığını gösterir. Balkan Savaşı'nda Yanya hattında, 23. Tümen'in kurmay başkanı olarak görev yapmış; Gribova Muharebesi'nde kritik bir sevk hatası sonucu elde edilen başarının kalıcı olmamasına neden olmuştur. Ancak ordu içindeki genel eğitimsizlik ve komuta zafiyetleri nedeniyle kendisi doğrudan bir suçlama ile karşılaşmamıştır.

Cihan Harbi'nde önce Çanakkale Cephesi'nde 15. Fırka'nın kurmay başkanı olarak görev yapan Vecihi Bey, ardından 15. Kolordu ile Galiçya Cephesi'ne gönderilmiştir. Burada hem konakçılık gibi önemli bir görevi üstlenmiş hem de harekât şube müdürü olarak kolordunun kurmay heyetinde yer almıştır. Bu cephede, Türk Ordusunu müttefik ve düşman ordularla kıyaslama fırsatı bulan Vecihi Bey, cephenin amacını ve Alman etkisini sorgulamıştır. Türk ordusundaki terfi ve taltif mekanizmasını eleştiren Vecihi Bey, tecrübesiz subayların ordudaki tasfiyeler sonucu kumandanlıklara getirilmesine bir eleştiri getirmişse de, Milli Mücadele'yi zaferle sonuçlandıran kadroların bu sayede Osmanlı Ordularında yükselip kendilerini gösterdiklerini gözden kaçırmış görünmektedir.

Vecihi Bey'in Cihan Harbi'ndeki son görevi, bozgunla sonuçlanan Filistin-Suriye Cephesi olmuştur. Süvari sınıfından olmamasına rağmen 3. Süvari Tümeni komutan vekilliğine getirilmiş; Nablus Muharebesi sonrası çekilen birliklere destek olan bu tümene son ana kadar komuta etmiştir. Anılarında, bu dönemde Mustafa Kemal Paşa'nın liderlik vasıflarına dikkat çeken Vecihi Bey'in, bu gözlemlerini Milli Mücadele sürerken yayımlamış olması dikkat çekicidir. Ayrıca Milli Mücadele'nin Garp Cephesi komutanları olan Ali Fuat Paşa ve İsmet Paşa ile aynı cephe kurmay başkanı Asım Bey hakkında önemli bilgiler vererek bu kadroların nasıl şartlardan geçerek olgunlaştığını göstermiştir. Bu vesileyle Filistin bozgununda orduya hâkim olan Mustafa Kemal Paşa'nın hali hazırda lideri olduğu Milli Mücadele için bir güven algısı oluşturmaya çalıştığını düşünmek yanlış olmayacaktır. Filistin Cephesi'nde ise Vecihi Bey'in Alman etkisine yönelik eleştirileri daha da belirginleşmiştir.

Vecihi Bey'in yayımlanan hatıralarında, askerî planlardan çok yaşanmışlıklar üzerinden yapılan eleştiriler ön plandadır. Cihan Harbi süresince orduların yanlış yönlendirilmesi, Arap isyanı, iase sorunları ve Alman tahakkümüne rağmen Türk askerinin üstün çabasını sıkça vurgulamıştır. Eleştirilerinin amacını da açıklayan Vecihi Bey, ibret nüshaları bırakmak için yazdığını belirtmiş ve birçok ismi de anılarında anarak onurlandırmıştır. Şam'da esaretle sonuçlanan aktif cephe hayatı, tümeninin esir düşmesi sebebiyle bazı eleştirilere maruz kalsa da son ana kadar görevini yerine getirmeye çalıştığı anlaşılmaktadır. 1919'da Kütahya'dan mebus adaylığı sonuçsuz kalsa da, bu girişiminin de eleştirilerindeki milli hislerin baskınlığından yola çıkılarak hizmet amacı taşıdığı kanaati oluşmaktadır. Söz verdiği hatıralardan Filistin ve Galiçya anılarını kaleme almış, Çanakkale'ye dair notları ise ya yazılamamış ya da henüz ortaya çıkarılamamıştır. 1925'te genç sayılabilecek bir yaşta vefat eden Vecihi Bey, geride eserleriyle yaşayan bir isim bırakmıştır.

Kaynakça

Arşivler

Devlet Arşivleri Osmanlı Arşivi (BOA):

Bâb-ı Âlî Evrak Odası (BEO): 3456/259133; 3791/284274.

Dahiliye Muhaberat-ı Umûmiye İdaresi (DH.MUI.): 79/22; 22/36.

İrade Dahiliye (İ.DH.): 1483/22.

Dahiliye Siyasi Kısım (DH.SYS.): 28/1.

Dahiliye Şifre (DH.ŞFR.): 650/86.

İclâl ve Tunca Örses Şahsi Fotoğraf Arşivi

Milli Savunma Bakanlığı Askeri Tarih Arşivi (MSBATA)

İstiklâl Harbi (1919-1923): 110-9-1-10/ 207-0-80; 110-9-1-10/51-0-65; 110-9-1-10/ 181-0-79.

Milli Savunma Bakanlığı Arşivi (MSB)

Vecihi Bey Şahsi Dosyası: E-36511188-280.08-356485.

Tekdağ Ailesi Fotoğraf Arşivi

Süreli Yayınları

Cumhuriyet, 29 Ekim 1959, s. 2.

Milliyet, 29 Ekim 1959, s. 2.

Milliyet, 18 Ocak 1977, s. 10.

Milliyet, 16 Ocak 1979, s. 14.

Tanîn, 25 Ağustos 1326, ss. 3-4.

Telif ve Tetkik Eserler

Ahmet Resmî Efendi. (2011). *Hulâsatü'l-İ'tibâr*. yay. haz. Osman Köksal. Ankara: Gazi Kitabevi.

Arıkan, İ. (2010). *Osmanlı Ordusunda Bir Nefer*. İstanbul: Timaş Yayınları.

Bozkurt, C. (2019). *Birinci Dünya Savaşı'nda Filistin-Suriye Cephesinin Çöküşü*. Ankara: Altınordu Yayınları.

Çanakkale Muharebeleri'nde Zâbitân İzlenimleri. (2017). yay. haz. Burhan Sayılır & Murat Karataş & Barış Borlat. İstanbul: Üsküdar Belediyesi Yayınları

Çulcu, M. (2009). *Arşivi Kaybolan Savaş*. İstanbul: Kastaş Yayınevi.

Çulcu, M. (1993). *Erkân-ı Harb Binbaşısı Vecihi Bey'in Anıları Filistin Ricati*. İstanbul: Arba Yayınları.

Ertuna, H. (1983). *Balkan Harbi'nde Yanya Savunması ve Esat Paşa*. Ankara: Genelkurmay Basımevi.

Görgülü, İ. (2021). *On Yıllık Harbin Kadrosu 1912-1922*. Ankara: TTK.

Gültaş, S. (2020). Bir Biyografik Kaynak Olması Bakımından Bahâr-ı Şemsî. *Osmanlı Mirası Araştırmaları Dergisi*, 7(17), 87-118. <https://doi.org/10.17822/omad.2020.150>

Güralp, Ş. (2006). *1918 Yılında Türk Ordusunun Filistin ve Suriye'den Çekilişinde 3ncü Süvari Tümeninin Harekâtı*. yay. haz. Zekeriya Türkmen & Fatma İlhan. Ankara: Genelkurmay Basımevi.

Heyet. (1997). *Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi, Çanakkale Cephesi Harekâtı V. Cilt 1,2,3 Kitapların Özetlenmiş Tarihi*. Ankara: Genelkurmay Basımevi.

- Hızlı, M. (1999). Osmanlı Dönemi Bursa Mezarlıkları. *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 8 (8), ss. 135-147.
- Kaplan, Ç. (2019). *Mehmet Şefik (Aker) Bey: Çanakkale ve Galiçya Cephelerindeki ve Türk İstiklal Harbindeki Faaliyetleri (1915-1922)*. (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Ankara Üniversitesi / Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Kara, İ. (2011). *Kalbimi Filistin'e Gömün*. İstanbul: Yediveren Yayınları.
- Malkoç, E. (2015). Vecihi Bey'in Gölgede Kalmış Birinci Dünya Savaşı Anıları: 15. Kolordumuz Galiçya'da – Zlota Lipa Kenarında Bir Sene. *100. Yılında I. Dünya Savaşı Uluslararası Sempozyumu Bildiriler*. yay. haz. Aynur Yavuz Akengin ve Selcan Koçaslan. Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları.
- Malkoç, E. (2017). *Galiçya Cephesi'ndeki Türk Askerinin Müttefik Algısı*. İstanbul: Doğu Kitabevi.
- Marttin, V. (2015). Galiçya Cephesi'nde 15. Türk Kolordusunun Etkinliği Üzerine. *II. Uluslararası Tarih Sempozyumu Bildiriler Kitabı*. Mustafa Daş vd. (Ed.). İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi Yayınları.
- Nizamoğlu, Y. (2010). *Vehip Paşa (Kaçı)'nın Hayatı ve Askeri Faaliyetleri*. (Doktora Tezi). İstanbul Üniversitesi / Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Ordu Salnamesi*. (1330). İstanbul: Ahmed İhsan ve Şürekâsı.
- Salname-i Askeri*. (1324). İstanbul: Matbaa-i Askeri.
- Toker, H. ve Aslan, N. (2009). *Birinci Dünya Savaşı'na Katılan Alay ve Daha Üst Kademedeki Komutanların Biyografileri*. Ankara: Genelkurmay Basımevi.
- Uzunçarşılı, İ. H. (1932). *Kütahya Şehri*. İstanbul: Devlet Matbaası.
- Vecihi. (1324, 7 Ağustos). Ne İdik, Neyi Bilelim. *Metîn*, Nr. 11. ss. 1-2.
- Vecihi. (1324, 11 Ağustos). Acı Hakikatler!. *Metîn*, Nr. 14. ss. 1-2.
- Vecihi. (1337). *Cihan Harbine Ait Hatıralarımdan: Filistin Ric'ati*. İstanbul: Matbaa-i Askeriye.
- von Sanders, L. (2013). *Türkiye'de Beş Sene*. yay. haz. Muzaffer Albayrak. İstanbul: Yeditepe Yayınları.
- Yel, S. (2002). *Yakup Şevki Paşa ve Askerî Faaliyetleri*. Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları.

Ekler

Ek 1: Kolağası Vecihi Bey, 15. Fırka (Tümen) Karargâhı önünde. (Tekdağ Aile Arşivi)

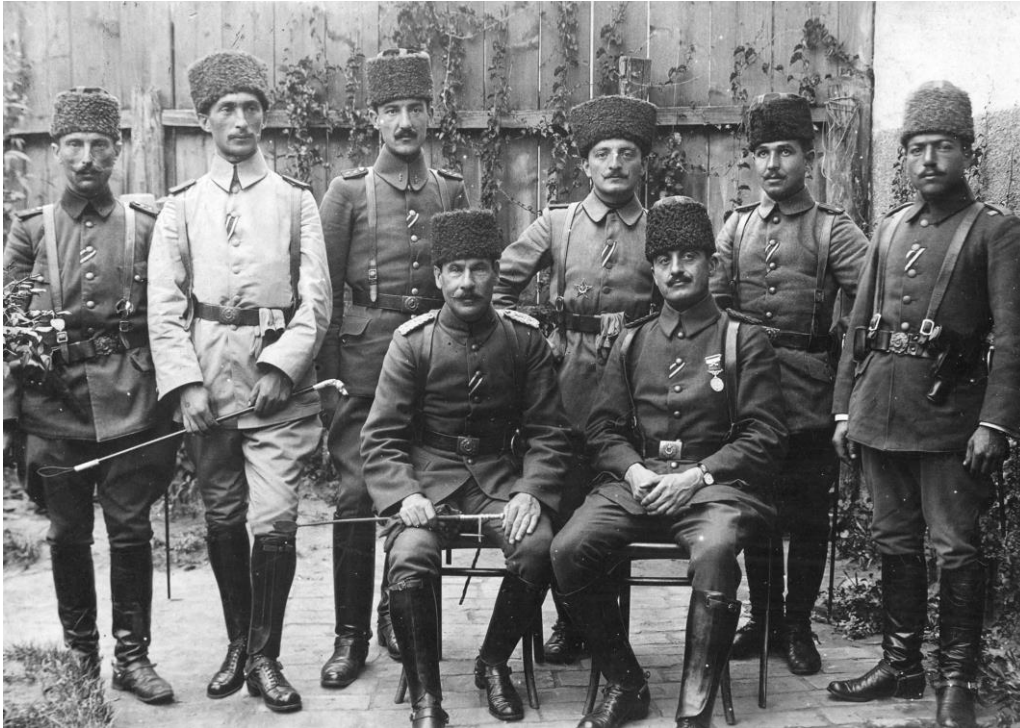
Ek 2: 15. Fırka Kurmay Başkanı Erkân-ı Harb Binbaşı Vecihi Bey'in imzalı bir fotoğrafı.
(İclâl ve Tunca Örses Şahsi Fotoğraf Arşivi)

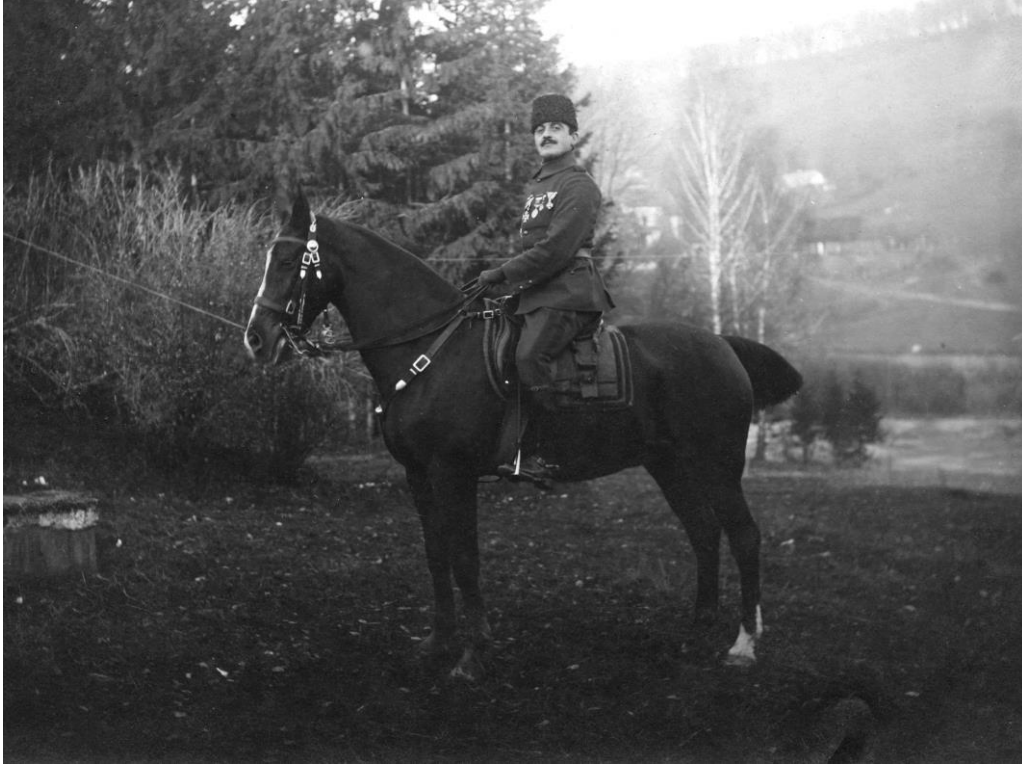
Ek 3: Kolağası Vecihi Bey, Çanakkale Cephesinde bir grup subayla birlikte (“x” işaretli) istirahat. (Tekdağ Ailesi Fotoğraf Arşivi)

Ek 4: Binbaşı Vecihi Bey (bakana göre sağda oturan) ve Galiçya Cephesine gidiş sürecinde başkanlığını üstlendiği konakçı heyeti. Diğer oturan kişi 15. Kolordu Baştabibi Dr. Şükrü Bey'dir. (İclâl ve Tunca Örses Şahsi Fotoğraf Arşivi)

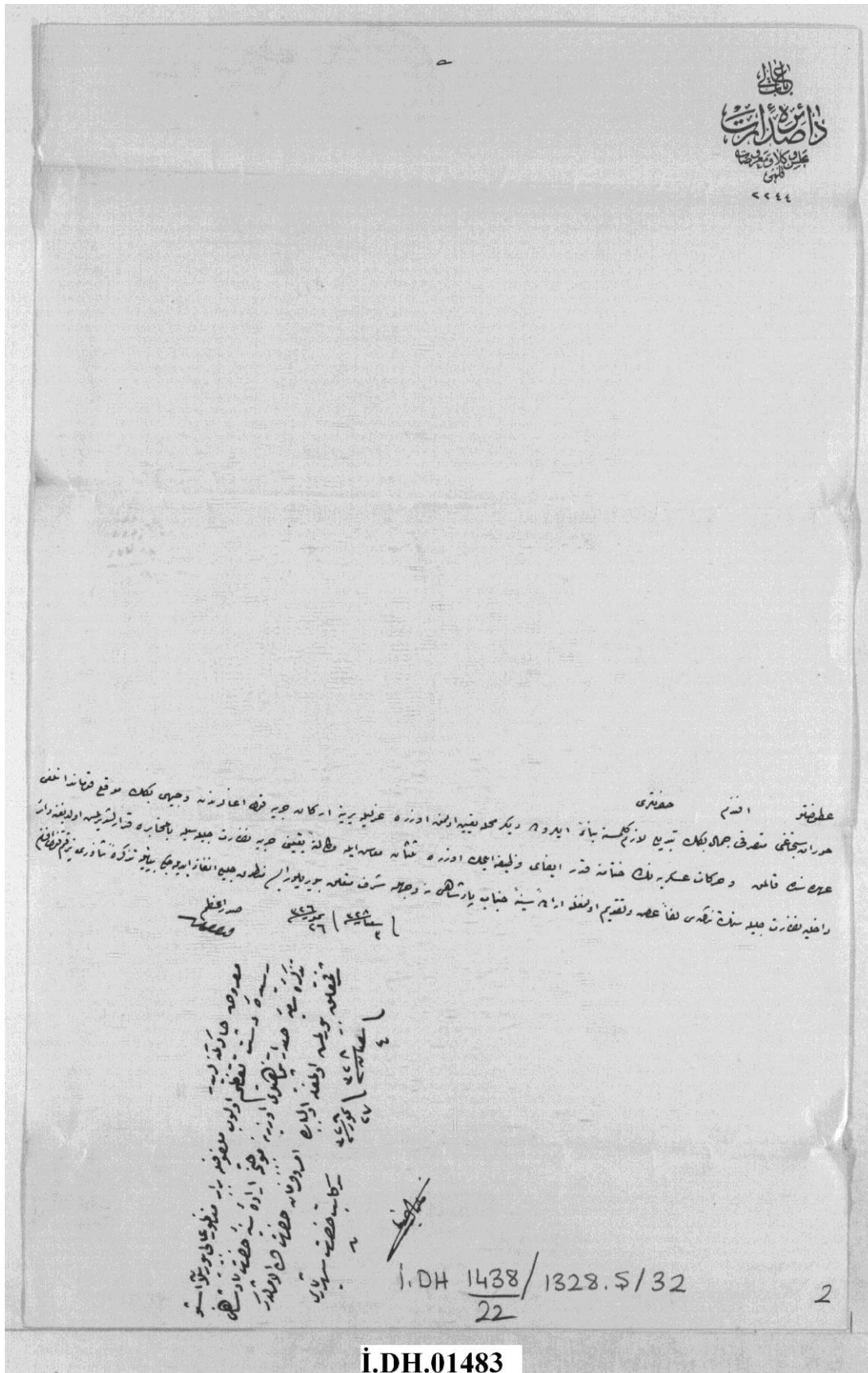
Ek 5: Kurmay Binbaşı Vecihi Bey'in Galiçya Cephesinde alınmış bir fotoğrafı. (İclâl ve Tunca Örses Şahsi Fotoğraf Arşivi)

Ek 6: Galiçya Cephesinde 15. Kolordu Kumandanı Miralay Yakup Şevki Bey (balkonda, ortada) ve karargâh heyeti. Harekât Şube Müdürü Kurmay Binbaşı Vecihi Bey, Yakup Şevki Bey'in bakana göre solundadır. (İclâl ve Tunca Örses Şahsi Fotoğraf Arşivi)

Ek 7: Vecihi Bey'in Havran mutasarrıflık vekâletine tayini hakkında irade. (BOA İ.DH.. 1483/22)

İ.DH.01483

Vankulu Sosyal Araştırmalar Dergisi/Vankulu Journal of Social Studies**e-ISSN: 2822 – 4000****Yıl / Year: 2025 - Sayı / Issue: 15****Osmanlı Ricâl-i Devleti'nden Bir Zât: Mahmud Celaleddin Paşa (1838-1899)**

One of the Ottoman Statesman: Mahmud Celaleddin Pasha (1838-1899)

Feyza Mücahitöğlu

Doktora Öğrencisi, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü

Orcid: 0000-0003-2048-2150

ROR ID: <https://ror.org/041jy2p61>feyzamucc@gmail.com**Article Information/Makale Bilgisi**

Cite as/Atıf: Mücahitöğlu, F. (2025), One of the Ottoman Statesman: Mahmud Celaleddin Pasha (1838-1899), *Vankulu Journal of Social Studies*,15, 63-89. DOI: 10.55089/yyuvasad.1700053

Mücahitöğlu, F. (2025). Osmanlı Ricâl-i Devleti'nden Bir Zât: Mahmud Celaleddin Paşa (1838-1899), *Vankulu Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 15. 63-89. DOI: 10.55089/yyuvasad.1700053

Article Types / Makale Türü: Research Article/Araştırma Makalesi**Received/Geliş Tarihi:** May 15, 2025/15 Mayıs 2025**Accepted/Kabul Tarihi:** June 22, 2025/22 Haziran 2025**Published/Yayın Tarihi:** June 30, 2025/ 30 Haziran 2025**Pub Date Season/Yayın Sezonu:** June/Haziran**Issue/Sayı:** 15 Pages/Sayfa: 63-89.

Plagiarism/İntihal: This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software./ Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi.

Published by/Yayıncı: Van Yüzüncü Yıl University / Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi.

Ethical Statement/Etik Beyan: This study does not require ethical committee approval as it is based on data obtained from the literature/published sources. It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited/ Bu çalışma etik kurul izni gerektirmeyen nitelikte olup, kullanılan veriler literatür/yayınlanmış kaynaklar üzerinden elde edilmiştir. Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur. (F. Mücahitöğlu).

Conflict of Interest/Çıkar Beyanı: There are no conflicts of interest. / Bu çalışma kapsamında herhangi bir kurum, kuruluş, kişi ile çıkar çatışması yoktur.

Declaration of Authors' Contribution/Yazarların Katkı Oran Beyanı: This article has one author and the contribution rate of the author is 100 % / Bu makale tek yazarlıdır ve yazarın katkı oranı yüzde 100'dür.

Yapay Zeka Kullanımı: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde yapay zeka tabanlı herhangi bir araç ve uygulama kullanılmamıştır/ No artificial intelligence tools or applications were used during the preparation of this work.

Telif Hakkı ve Lisans/Copyright & License: Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmaları CC BY-NC 4.0 lisansaltında yayımlanmaktadır/ Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0.

Osmanlı Ricâl-i Devleti'nden Bir Zât: Mahmud Celaleddin Paşa (1838-1899)¹

One of the Ottoman Statesman: Mahmud Celaleddin Pasha (1838-1899)

Öz

Mahmud Celaleddin Paşa, 1838 tarihinde İstanbul'un Vefa semtinde doğmuştur. Çorlulu Ali Paşa'nın beşinci kuşak torunu olan Mahmud Celaleddin Paşa, Çorluluzâde olarak anılmaktadır. Rüştîye Mektebi'nin ardından Darü'l Maarif'e devam eden Mahmud Celaleddin Paşa, memuriyet hayatına Meclis-i Vâlâ Mazbata Odası'nda mülazım olarak çalışarak başladı. Şûrâ-yı Devlet Üyeliği, Dâhiliye Müsteşarlığı, Âmedî Kalemî Memurluğu, Maliye Nâzırlığı, Hüdavendigâr Valiliği, Ticaret ve Nafia Nâzırlığı, Girit Vilayeti Vali Vekilliği gibi görevlerde bulundu. Bulunduğu önemli görevlerin yanı sıra yazmış olduğu eserlerle de ön plana çıkan Mahmud Celaleddin Paşa, 19 Ocak 1899 yılında vefat etmiştir. Bu çalışmada, Mahmud Celaleddin Paşa'nın hayatı; üstlendiği memuriyetler ve kaleme aldığı eserler ışığında incelenerek, dönemin devlet adamlarının çok yönlülüğü vurgulanmak istenmektedir.

Anahtar Kelimeler: Mahmud Celaleddin Paşa, Çorluluzade, Girit, Nazır, Âmedî

Abstract

Mahmud Celaleddin Pasha was born on 1838 in the Vefa district of Istanbul. He is known as Mahmud Celaleddin Pasha Corluluzade, the fifth generation grandson of Çorlulu Ali Pasha. Mahmud Celaleddin Pasha, who continued Darul Maarif after Rüştîye Mektebi, started his civil service life by working as a mulazım at the Meclis-i Vala Mazbata Chamber. He served as a Member of the Şura yı Devlet, Undersecretary of Internal Affairs, Amedi Kalemî, Minister of Finance, Governor of Hudavendigâr, Minister of Commerce and Nafia, Deputy governor of Crete Province. Mahmud Celaleddin Pasha, who came to the fore with his works written in addition to the important tasks he had, died on January 19, 1899. In this study, the life of Mahmud Celaleddin Pasha is examined in the light of the official duties he undertook and the works he wrote, and it is desired to emphasize the versatility of the statesmen of the period.

Keywords: Mahmud Celaleddin Pasha, Çorluluzade, Crete, Minister, Âmedî

¹ Bu makale 2022 yılında Prof. Dr. Salih Tunç danışmanlığında Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde hazırlanan "Osmanlı Ricâl-i Devleti'nden Bir Zât: Mahmud Celaleddin Paşa (1838-1899)" isimli Yüksek Lisans Tezinden üretilmiştir.

Giriş

19. yüzyıl Osmanlı Devleti'nin iç yapı ve dış ilişkilerinde köklü dönüşümlerin yaşandığı bir dönemdir. Bu yüzyıl boyunca devletin idari, askeri ve mali kurumlarında gerçekleştirilen reformlar, Osmanlı bürokrasisinin de yeniden yorumlanmasına olanak sağlamış ve yeni bir Osmanlı devlet adamı tipi ortaya çıkarmıştır. Sultan III. Selim döneminde, askeri yapı ile başlayan yenileşme sürecinin idari, siyasi ve mali alanlara da kayması, devlet yapısının her kurumuna sirayet etmiştir. Bu yayılma durumu, bürokrasiye de sıçrayarak, yönetim mekanizmasındaki klasik tipolojideki görevlilerin yerini eğitilmiş, batı dillerini bilen, batıdan haberdar olan bir memur sınıfına bırakmıştır. (Topuz, 2018, ss. 349-351) Bahsedilen yeni tip Osmanlı paşaları, Tanzimat ve Islahat Fermanları ile şekillenen hukuki ve kurumsal yapının merkezinde yer almışlardır. Klasik medrese eğitiminden ziyade yeni tip eğitim kurumlarında yetişen bu bürokratlar, devletin kilit alanlarında görev yapmış, diplomatik faaliyetler yürütmüş kişilerdir. (Akyıldız, 2011, s. 505.)

1838-1899 yılları arasında yaşayan Mahmud Celaleddin Paşa, mezkûr dönüşümün içerisinde şekillenen bir Osmanlı ricalidir. Çalışmanın konusunu teşkil eden Mahmud Celaleddin Paşa'yı anlamak, yaşadığı dönemin de anlaşılmasını sağlayacaktır. Bu bağlamda çalışmanın amacı dönemin devlet adamlarının tipolojisini çıkararak çok yönlü kişiler olduklarını vurgulamaktır. Bir diğer amaç, Çorluluzâde Mahmud Celaleddin Paşa'nın Damat Mahmud Celaleddin Paşa'yla karıştırılmasıdır. Bu noktada Damat Mahmud Celaleddin Paşa'dan bahsedilirken Çorluluzâde Mahmud Celaleddin Paşa'nın fotoğraflarının paylaşılması, bu yanlışın düzeltilmesi gerekliliğini doğurmuştur. Çalışmada müracaat edilen kaynakların başında Osmanlı Arşivi gelmektedir. Arşivin, Dahiliye Nezareti Sicill-i Ahvâl Komisyonu Defterleri, Yıldız Perakende Evrakı Arzuhal Jurnal, Yıldız Perakende Evrakı Umumi gibi kısımlarından yararlanılmıştır. Müracaat edilen diğer kaynaklar, Mahmud Celaleddin Paşa'nın eserleridir. Bu eserler için Marmara Üniversitesi Nadir Eserler Koleksiyonu, İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi, Atatürk Üniversitesi Merkez Kütüphanesi Seyfettin Özege Koleksiyonu, İSAM Kütüphanesi Risaleler Veritabanı kullanılmıştır.

1. Hayatı

Mahmud Celaleddin Bey, İstanbul'un Vefa semtinde dünyaya gelmiştir. Kaynaklarda doğum tarihiyle ilgili muhtelif bilgiler bulunmaktadır. Sicill-i Ahval defterinde bulunan hal tercümesinde, 1838-1839 tarihinde dünyaya geldiği bilgisi yer almaktadır. Fakat oğlu Aziz Esenbel'in "Tarih Dünyası" dergisinde babasıyla ilgili yazdığı makalede Mahmud Celaleddin Bey'in doğum tarihi 1840 şeklindedir. (Esenbel, 1950, s.583). Diğer kaynaklarda bu tarihin, 1838, 1839 ve 1840 şeklinde olduğu görülmektedir. (İnal, 1958, s. 218; Öztuna, 1974, s. 3; Pakalın, 1977, s. 415; Özcan, 2003, ss. 359-360.) Bu çalışmada esas alınacak tarih 1838 tarihidir.

Mahmud Celaleddin Bey, Çorlulu Ali Paşa'nın beşinci kuşak torunudur. (Özcan, 2003, s. 359)

Çorlu’da doğduğu bilinen Ali Paşa’nın, kendisi ve soyundan gelen kişiler, bu yönüyle Çorlulu ve Çorluluzâde olarak anılmaktadır. Mahmud Celaleddin Bey, Vilayet Kapı Kethüdalarından Aziz Efendi’nin oğludur. Aziz Mehmed Efendi, Osmanlı Devleti’ndeki birçok muhasebe kaleminde görev yapmış ve en son olarak da Vilayet Kapı Kethüdalığı görevinde bulunmuştur. (Mehmed Süreyya, 1996, s.346.) Mahmud Celaleddin Bey, ilk evliliğini Fatma Bidar Hanım’la yapmıştır. Bu evlilikten Salih Münir Bey dünyaya gelmiştir. İkinci evliliğini Leyla Hanım’la yapan Mahmud Celaleddin Bey’in, 7 çocuğu dünyaya gelmiş fakat bu 7 çocuktan 2’si küçük yaşlarda vefat etmişlerdir. Bu izdivaçtan dünyaya gelen çocukları şunlardır; Şemseddin Ziya Bey, Atıf Bey, Feridun Bey, Aziz Bey ve Ayşe Vildan Hanım. (Esenbel, 1950, s. 584; Öztuna, 1974, s. 3.) Mahmud Celaleddin Paşa’nın bu evlilikleri dışında bir oğlu daha olduğu bilgisi mevcuttur. ²

Mahmud Celaleddin Paşa’nın ilk oğlu Salih Münir Bey, soyadı kanunuyla “Çorlu” soyadını almış fakat kardeşleri bu soyadını kısa bir süre kullandıktan sonra, “Esenbel” olarak değiştirmişlerdir. ³ (Salih Münir Paşa, 2015: XII-XIII.)

Mahmud Celaleddin Paşa, 1898 senesinde “Plörezi” hastalığına yakalanmıştır. Bu hastalıktan dolayı bir seneye yakın hasta yattığını belirten oğlu, bütün tedavilere başvurdıklarını son olarak da Operatör Cemil Paşa tarafından bir ameliyat yapıldığını fakat bu ameliyattan kurtulmadığını belirtir. 19 Ocak 1899 tarihinde vefat eden (İkdam Gazetesi, 8 Kanun-i Sani 1314 (M. 20 Ocak 1899) Mahmud Celaleddin Paşa, henüz daha 61 yaşındadır. (Esenbel, 1950, ss. 585,615) Mezarı İstanbul Beşiktaş’ta Yahya Efendi Dergâhı haziresinde bulunmaktadır. Aile kabristanında medfun bulunan Mahmud Celaleddin Paşa’nın mezar taşında şu tarih vardır;

Oku bir Fatiha ey ehl-i dil-i zair bu merhuma

Ki kadri devlet ve milletçe pek mümtaz ü baladır

Eder hep esdika-yı mülk ü devlet hake-i hürmet

Bu kabrin sahibi Mahmud Celaleddin Paşadır

Sene 1316 Fî 7 Ramazan

² Paşa’nın ölümünden sonra eşi Leyla Firdevs Hanım bir dilekçe aracılığıyla eşinin terekesini üç senedir alamadığını belirtmiş, aynı zamanda hizmetlerinde çalışan İkbâl isimli bir kadının Kadri isminde bir oğlu olduğunu ve bu çocuğun Mahmud Celaleddin Paşa’dan olduğunu iddia ettiğini belirtmiştir. Bununla ilgili hüküm, sonraları mahkeme kararıyla kesinleşmiş ve Kadri isimli çocuğun Mahmud Celaleddin Paşa’nın çocuğu olduğu kesinlik kazanmıştır. Mahkeme kararı şu şekildedir;

“*Nafia Nâzırı Esbak Müteveffa Mahmud Celaleddin Paşa’nın, müstefreşesinden mütevellif Kadri namındaki çocuğun sübut-ı nesebine dair olan hüküm kesb-i katıyyet eylemiş olmakla beraber neseb hakkında irad edilebilecek olan vuku’-ı ilamda mufassalan irad ve beyan edilmiş olduğundan hiçbir suretle yeniden muhakemeye mahal kalmamış olduğunun...*” Bkz. Hızlı, 2020: 13; Y..PRK.AZJ., 42,16; BOA, Bâb-ı Âlî Evrak Odası, BEO, 3823 – 286683; BEO, 3823 – 286683.

³ Soyadı Kanunuyla beraber Esenbel soyadını alan Atıf Bey, bir at tutkunudur. Bu soyadının ise, süvariliği sebebiyle “belde(vadi) fırtına gibi esen” gibi bir manadan ötürü ‘Esenbel’ olduğu bilinmektedir. Bkz. Hızlı, 2020, s. 14.

İzzet

2.Eğitim Hayatı ve Bulunduğu Görevler

2.1.Eğitim Hayatı

Osmanlı Devleti'nin, 18. yüzyıl sonlarından itibaren, eğitim alanında yaşadığı dönüşüm, başlangıçta askeri ihtiyaçlar bağlamında şekillenmişti. Mühendishane-i Berri Hümayun, Mühendishane-i Bahri Hümayun gibi kurumlar hem teknik bilgiye dayalı bir subay sınıf yetiştirmeyi, hem de Avrupalı eğitimin Osmanlı sistemine entegre edilmesine öncülük etmişlerdir. Bu entegrasyon, yeni dünya düzenine inanan bir sınıfın oluşumuna ortam hazırlamıştır. Böyle bir dönüşüm, diplomatik ve idari alanları da yenileşmeye mecbur bırakmıştır. (Beydilli, 2020, s. 515; Beydilli, 2020, s. 13; Topuz, 2018, s. 210.). Özellikle Tanzimat'la birlikte ağırlığını sivil bürokrasiye veren dönüşüm kurumsal ve pedagojik olarak kendini göstermiştir. 1830'lerden itibaren Osmanlı bürokrasisinde, ihtisaslaşmaya dayalı bir devlet adamı tipi ortaya çıkmaya başlamıştır. Bu doğrultuda atılan en önemli adım 1833'te Babıali Tercüme Odası'nın kurulmasıdır. Yabancı dillerdeki resmî belgelerin çevrildiği bu kurum, bazı iç ve dış gelişmeler neticesinde Tanzimat kadrolarının yetiştirildiği bir kuruma dönüşmüştür. Devletin geleceğini kalemiyeye bırakan bu yeni anlayış ve oluşturulan kadro, sistemi güncelleyerek bürokrasideki memur açığını kapatmaya çalışmıştır. Tercüme Odası'nda yetişen ve çoğu kez yurtdışına gönderilen mezkûr kadro, Osmanlı idari sistemindeki yeni bir anlayışı temsil etmiştir. (Akyıldız, 2011, s. 504; Topuz, 2018, s. 350).

Bu kurumsallaşma 1858'de Mekteb-i Mülkiye'nin kurulmasıyla somutlaşmıştır. Mülkiye, sivil memur yetiştirme amacı güden hukuk, maliye, siyaset ve idari alanda uzmanlaşmış bir bürokratik sınıf oluşturmayı amaçlamıştır. Böylelikle devlet hizmeti eğitim yoluyla erişim sağlanabilen bir kariyer alanına dönüşmüştür. (Akyıldız, 2019, s. 238). Mezkûr dönemlerde faaliyet gösteren Rüştîyeler, İdadiler ve Dar'ül Maarif gibi kurumlar da bu yeni bürokratik elit tabanının gelişmesine katkı sağlayarak liyakate dayalı devlet adamı yetiştirme sürecine önayak olmuştur.

Bu çerçevede Mahmud Celaleddin Paşa'nın eğitim hayatı 1846-1847 (H. 1263) tarihinde Rüştîye Mektebiyle başlamış, 1846-1847 (H. 1266) tarihinde mezkûr sürecin mühim eğitim kurumlarından olan Dar'ül Maarif'le devam etmiştir. Buradan dereceyle mezun olan Mahmud Celaleddin Bey aynı zamanda, Mantık, Arabi, Farsi, Coğrafya ve Hesap derslerini de okuduktan sonra 1852-1853 (H. 1269) tarihinde buradan mezun olmuştur. Bundan sonra tahsiline devam eden Mahmud Celaleddin Bey'in Türkçeyi güzel yazmasının yanı sıra Fransızcaya da aşinalığı vardır. (BOA. DH.SAİDd.3.206) Arapçayı ise kendisinin mektepte eğitim gördüğü sırada, hem akrabası olan hem de Enderun'da hoca olan Şakir Efendi'den öğrendiği konusunda bilgiler bulunmaktadır. (İnal, 1969, s.

205) Yazısının gayet güzel olması, dönemin en önemli yazılarının kendi kaleminden geçmesine vesile olmuş ve meslek hayatında “Güzel Mahmud Bey” ismiyle anılmıştır. (Esenbel, 1950, s. 583) Yılmaz Öztuna, Mahmud Celaleddin Bey’i “bilgin” olarak tanımlayıp rika üstadı bir hattat olduğunu belirtmektedir. Yüzlerce kanun ve nizamnameyi hazırlayıp son şekillerini verdiğini de eklemektedir. (Öztuna, 1974, s. 3) Mahmud Celaleddin Paşa’nın aynı zamanda Sultan II. Abdülhamid’e jurnal verdiği bilgisi de kaynaklarda yer almaktadır.⁴

2.2. Bulunduğu Görevler

Mahmud Celaleddin Bey, 1852-1853(H.1269) tarihinde Meclis-i Vâlâ Mazbata Odası’na Mülazım olarak girdi. (BOA. DH.SAİDd.3.206). Osmanlı yenileşme sürecinde bürokratik işleyişin merkez kurumu haline gelen Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliye, idari ve hukuki kararlar almasının yanı sıra aynı zamanda yeni nesil memurların yetiştirildiği bürokratik okul işlevi görmüştür. Bu meclisin alt birimlerinden olan Mazbata Odası, meclise gelen meselelerin değerlendirilerek karara ilişkin taslakların kaleme alındığı ve yazı işlerinin sistematik biçimde yürütüldüğü teknik ve bürokratik bir birimdir. Mazbata Odası, memur adaylarının özellikle yazışma usulü ve mevzuatı yerinde öğrenebilecekleri bir uygulama merkezidir. Bu odada görev alan mülazımlar stajyerlere benzer şekilde çalışan, karar metinlerini gören dosya takibini sağlayan memurlardır. (Pakalın, 1971, s. 611). Bu doğrultuda mülazımlar, devlet idaresi ve siyasi dinamiklere doğrudan temas edebilmişlerdir. Bu çerçevede Mahmud Celaleddin Paşa’nın kariyerine Meclis-i Vâlâ Mazbata Odasında mülazım olarak başlaması, onun yenilikçi, kademeli ve liyakate dayalı bir bürokrat yetiştirme sürecine dahil olduğunu göstermektedir. Paşa’nın bu görev vesilesiyle elde ettiği idari müktesebat, onu yazışma ve karar alma süreçlerinde etkili kılmış ve bu vesileyle yaşadığı dönemin siyasi atmosferini gözlemleyebilmesine olanak sağlamıştır.

Mahmud Celaleddin Paşa’nın ilerleyen dönemlerde üstlendiği idari görevlerin temelinde işte bu erken dönem kurumsal tecrübenin izleri vardır. Edindiği bu tecrübeden sonra aynı tarihte yedi yüz kuruş maaşa bağlanarak, Meclis-i Vâlâ Maliye Cemiyeti Başkitâbeti’ne getirilen Paşa, buradaki görevinin ardından, Meclis-i Vâlâ Mazbata Odası’nın Mühimme bölümüne nakledilmiş ve 1860-1861 (H.1277) tarihine kadar da Meclis-i Vâlâ Kıraat-i Evrak Memuriyeti görevini icra etmiştir. Maaşı, derece derece artarak iki bin kuruşa ulaşan Mahmud Celaleddin Paşa, 1861- 1862 (H.1278) tarihinde üç bin kuruş maaşa bağlanarak Meclis-i Vâlâ Başkitâbeti Muavinliği görevine getirilmiştir. 1862-1863 (H.1279) tarihinde ise Meclis-i Vâlâ Başkitâbeti’ne memur olarak atanmıştır. (BOA. DH.SAİDd.3.206)

⁴ Faiz Demiroğlu’nun “Abdülhamid’e Verilen Jurnaller” isimli eserinde Mahmud Celaleddin Paşa’ya küçük bir kısım ayrılmıştır. Bu kısımda; “*Meşhur bestekâr Çorluluzâdedir. Malumatlı, zeki, şair, zarif bir şahsiyettir. Bu zât da nâzır arkadaşlarını vekiller meclisi toplantısında tetkik eder. Zeki paşa gibi hemen zâtı şahaneye jurnal ederdi. Nafia Nâzırlığında, Girit valiliğinde bulunmuştur.*” Bkz. Demiroğlu, 1955, s. 21.

1867-1868 (H.1284) tarihinde ikinci rütbeden Mecidi Nişanına layık görülen Mahmud Celaledin Paşa, Yusuf Kâmil Paşa'nın tavsiyesiyle, Âli Paşa'nın maiyetinde bulunmuş ve memur vasfıyla Girit'e gitmiştir. Buradaki görevi sadrazamın kâtipliğini yapmak olan Paşa, Girit Adası'ndan 5 ay sonra dönmüş ve kendisine, ikinci rütbeden Osmanî nişanı ve Girit İslahatına mahsus bir madalya verilmiştir. Mahmud Celaledin Paşa, 1868 (H. 1284) tarihinde on bin kuruş maaşla, Şûrâ-yı Devlet Üyeliği ve Başkâtipliğine getirilmiştir. Bu kurum Tanzimat sonrası Osmanlı idari yapısının reform kurumlarından biri olmakla beraber idari-yargısal bir fonksiyon da üstlenmiştir. Fransa'daki Conseil d'Etat örneğinden esinlenilerek kurulan kurum, *kanun ve nizamname hazırlamak mülkî işleri incelemek, memurlar arasındaki ihtilafı çözmek, hükümet de kişiler arasındaki davalara bakmak, kanun metinlerini yorumlamak, devlet memurlarının durumlarını inceleyip gerektiğinde onları yargılamak, 1864 Vilâyet Nizamnâmesi'ne göre her vilâyette senede bir defa toplanıp vilâyetin sorunlarını görüşecek olan umumi meclislerin düzenlediği mazbataları meclis üyeleriyle müzakere ederek karara bağlamak* gibi işlere bakmaktaydı. (Akyıldız, 2010, s. 236). Bu bağlamda Şûrâ -yı Devlet Üyeliği, devlet yönetimiyle ilgili üst düzey bilgiye sahip olmanın yanında, aynı zamanda reform programlarının derinlemesine incelenmesini sağlayan bürokratik etkinliği ortaya çıkarmaktaydı. Aynı zamanda söz konusu meclisin görevleri, Mahmud Celaledin Paşa'nın taşradaki yöneticilik tecrübeleriyle doğrudan ilişkilendirilebilecek niteliktedir. Vilayet meclislerinin senelik mazbatalarını değerlendirme, yerel yönetim sorunlarını müzakere etme ve memur denetimi gibi işlevleri, taşra yönetiminde etkin ve denetleyici bir duruş sergileyen Mahmud Celaledin Paşa'nın bulunduğu görevlerdeki faaliyetlerinde karşılık bulur. Paşa'nın, eğitim, sağlık, altyapı ve sosyal yardım alanlarında gerçekleştirdiği çalışmalar, meclisin mülkî ve idarî işlerle ilgili düzenleyici ve denetleyici görevleriyle örtüşmektedir. Paşa, sadece uygulayıcı değil; aynı zamanda yasa ve nizamların taşrada işlerliğini sağlayan, bir figür olarak öne çıkar. Bu noktada Mahmud Celaledin Paşa'nın bu göreve getirilmesi, onun sadece idari yetkinliğiyle açıklanamaz. Aynı zamanda dönemin ıslahatçı faaliyetlerine katkı sunabilen bir devlet adamı olduğunu gösterir.

Mahmud Celaledin Paşa, 1870 (H. 1287) tarihinde Dâhiliye Müsteşarı olmuştur. (BOA. DH.SAİDd.3.206.) Paşa, 1870-1871 (H. 1287) tarihinde ise yirmi bin kuruş maaşla Âmedî Kalemine getirilmiştir.⁵ Osmanlı merkez bürokrasisinin karar alma ve uygulama süreçlerinde önemli rol oynayan kurumlardan biri olan Âmedî Kalemî, Tanzimat sonrasında yeniden teşkilatlandırılan idari yapının bir parçasıdır. Bu kalem mensupları teknik yazışma işlerinden sorumlu olmakla beraber aynı zamanda diplomatik dil idari, usul ve siyasi bilgiyle harmanlanan entelektüel ve tecrübeli memurlardan

⁵ Bu kalem, evvela Reîs'ül Küttâb'ın emrinde çalışan, bir nevi özel kalem müdürü işlevi gören bir kurumdur. Padişaha sunulacak arzlar, yabancı devletler, elçiler vb unsurlarla olan yazışmalar ve bu belgelerin korunması bu kalemin görevlerini arasına girmektedir. Maiyetinde bulunduğu kurum sebebiyle de dış ilişkilerle ilgilenir, gelen raporları cevaplandırır. Yaptığı görev nedeniyle önemli bir konumda bulunmaktaydı. 1836 senesinden sonra Sadaret Kethüdalığının, Dâhiliye Nezaretine, Reîs'ül Küttâblığın ise Hariciye Nezaretine dönüştürülmesiyle beraber Âmedî Kalemî, Hariciye Nâzırının emrinde bulunmaya devam etmiştir. Bkz. Uzunçarşılı, 1988: Aktaş, 1991, s. 3-12; Akyıldız, 2015, s. 53; Pakalın, 1972, s. 26-27

oluşmaktaydı. (Aktaş, 1991, s. 12). Bu bağlamda Mahmud Celaleddin Paşa'nın bu kaleme getirilmesi, onun idari konulara müdahil olabilecek bir konuma yükseldiğini göstermektedir. Karar alma sürecinin içinde bulunulabilen bu kalem, bürokrasideki hiyerarşide bir üst noktaya atlamak için bir geçiş kapısı niteliğindedir. Mahmud Celaleddin Paşa'nın burada görev alması, onu sıradan memurlardan ayırarak üst düzey bürokratlar sınıfına dahil eden bir aşamadır. 1871(H. 1288) tarihinde bu görevinden azledilen Mahmud Celaleddin Paşa, 1873 (H. 1289) tarihinde Muhakemat dairesine, 1875 (H.1292) tarihinde ise ikinci defa Âmedî Kalemi'ne tayin edilmiştir. (Öztuna, 1974: 3: BOA. DH.SAİDd.3.206)

Mahmud Celaleddin Paşa, 1878 (H. 1295) tarihinde ikinci kez bu görevden azledilmiştir. İki ay maaşsız kaldıktan sonra yine aynı senenin Haziran ayında Şûrâ-yı Devlet Tanzimat Dairesi Azalığı'na tayin edilmiştir. 1880 tarihinde ise Şûrâ-yı Devlet Tanzimat Dairesi'nin ikinci başkanlığına seçilen Mahmud Celaleddin Paşa, 1884 (H. 1301) tarihinde önceki görevine ek olarak Umur-ı Nafia Komisyonu Azalığı'na getirilmiştir. (BOA. DH.SAİDd.3.206.)

Mahmud Celaleddin Paşa, 1887 tarihinde beş yüz lira yol masrafı ve dört bin lira verilerek Girit'e memur olarak gönderilmiştir. 19. yüzyılın son çeyreğinde etnik ve siyasi gerilimlerle Osmanlı Devleti'nin en hassas bölgelerinden biri olan Girit, Müslüman ve Hristiyan tebaanın bir arada yaşadığı bir bölgeydi. Bölgede patlak veren isyanlar merkezi otoriteyi sarsmakla beraber Osmanlı'yı uluslararası alanda sınamaktaydı. 1878'de oluşturulan Halepa Fermanı ile serbest bir idare tarzı verilen Ada'da, bunu uygulama sırasında ve sonrasında yaşanan gelişmeler Osmanlı Devleti'ni daha dikkatli ve güçlü görevlilerle adaya müdahil olmaya zorlamıştır. (Tukin, 1996, s. 90). Bu çerçevede Mahmud Celaleddin Paşa'nın Girit'e memur olarak gönderilmesi, iç ve dış unsurların dikkate alınarak idari tayinin yanında aynı zamanda da diplomasi ve müzakere yapabilme misyonu da taşımaktadır. Mahmud Celaleddin Paşa'nın sonraki yıllarda da gönderileceği Girit memuriyeti ona merkez adına hareket edebilme, bölgeyi gözlemleyebilme fırsatı vermiştir. Bölgedeki siyasi ve idari çıkmazlar, uluslararası ve yerel güçlerle müzakereler, Paşa'nın bu bölgede edindiği önemli deneyimlerdir. Bu görevler, Mahmud Celaleddin Paşa'yı yalnızca merkez bürokrasisinin değil, aynı zamanda taşradaki siyasi gelişmelerin ve gerçeklerin farkında olan çok yönlü bir devlet adamı yapmıştır. Girit Memurluğu görevinden sonra, Muvazene-i Umumiyye Komisyonu Reisi olan Mahmud Celaleddin Paşa, 1887-1888 (H. 1303) tarihinde otuz bin kuruş maaşla Maliye Nâzırı olmuştur. Mahmud Celaleddin Paşa'nın 1887'de Maliye Nazırı olması, onun Girit'teki diplomatik başarısı ve idari tecrübesinin merkezi hükümet tarafından takdir edildiğini göstermekle beraber, Paşa'nın sadece taşrada değil, merkezde de etkili bir bürokrat olarak görüldüğünü gösterir.

Mahmud Celaleddin Paşa, 13 Haziran 1889 (H. 14 Şevval 1306) tarihinde yine Girit'e memur olarak gönderilmiştir. Buradan döndükten sonra, 3 Aralık 1889 (H. 9 Rebiülahir 1307) tarihinde on beş bin kuruş maaşla Şûrâ-yı Devlet Tanzimat Dairesine ikinci defa tayin edilmiştir. Fakat kendi isteği neticesinde bu görevden ayrılmış ve kendisine mazuliyet maaşı bağlanmıştır. Mahmud Celaleddin

Paşa, 2 Şubat 1890 (H. 11 Cemaziyelahir 1307) tarihinde on yedi bin kuruş maaşla Hüdavendigâr Vilayeti Valiliği'ne tayin edilmiştir. (BOA. DH.SAİDd.3.206.)

Mahmud Celaleddin Paşa'nın Hüdavendigâr⁶ Valiliği görevine atandıktan sonra bölgede yaptığı birtakım icraatlar mevcuttur. Osmanlı arşivinde 29 Nisan 1890 (H. 9 Ramazan 1307) tarihli Mahmud Celaleddin Paşa'nın bölgede yaptığı icraat ve ıslahatları içeren bir belge yer almaktadır. Bu belgeye göre Mahmud Celaleddin Paşa, maddeler halinde yasak ve ıslah ettiklerini kaydeder. İlk maddede, aleni şekilde alkollü içki içilmesinin, düğün vesilesiyle köçek oynatılmasının yasaklanmasının ardından, buna cesaret edenlere ise kanunen gerekenin yapılacağı bilgisi yer almaktadır. İkinci maddede ise, silahlı gezmenin yasaklandığı, üzerinde silah gezdirenin silahının alındığı bilgisi yer almaktadır. Üçüncü maddeye gelindiğinde ise Paşa, herkesin cemaatle namaz kılabilmesi için, buna engel olarak gördüğü kahvehanelerin sahipleriyle görüşmüş ve namaz vakitlerinde iskemlelerin kaldırılıp, gazların söndürülüp herkesin camiye davet edildiği noktasında bir icraat gerçekleştirmiştir. Dördüncü maddede, koyun etinin fiyatının yüksek olduğu cihetiyle kasap esnafıyla görüşülüp etin okkasının yedi kuruş iken, altı kuruşa indirildiği ve buraların dışındaki pazarlarda da bu fiyatın beş kuruşa indirildiği belirtilir. Beşinci madde, kütüphanelerin denetlenmesi için bir komisyon oluşturulduğu ve buralardan alınan ve geri getirilmeyen kitapların geri alınacağını gibi konuları barındırmaktadır. Altıncı maddeye gelindiğinde ise Paşa, bölgedeki medreselerin, kim olduğu bilinmeyen kişiler tarafından yatak olarak kullanıldığını belirtir. Buna göre Paşa o zamana kadar medreselerde kayıt işleminin yapılmadığını, bundan sonra bu işleme dikkat edileceğini belirtir. Ayrıca buraların güvenliği için bir kapıcı tayin edildiğini aktarır. Diğer maddede komisyonlar kurularak yetim ve vakıf paralarının hesaplarının görüleceği belirtilmektedir. İlerleyen maddeler ise, camilerin tamiri, henüz yerleştirilmemiş olan muhacirlerin belirli bölgelere yerleştirilerek dört karye oluşturulduğuna ayrılmıştır. Bu ıslahat maddelerinin sonlarında halkın padişaha hayır duasında bulunduğunu belirten Mahmud Celaleddin Paşa, vilayeti bizzat dolaştığını ve bu suretle uygun icraatlar yaptığını belirtmektedir. (BOA, Yıldız Perakende Evrakı Umumi, Y.. PRK.UM., 16-113.)

Arşivde yer alan bir diğer belgeye göre Mahmud Celaleddin Paşa Bursa'da Dârülaceze açmaya muvaffak olmuştur. 12 Mayıs 1891 (H. 3 Şevval 1308) tarihli belgede, Dârülaceze açılması

⁶ “Bursa, Osmanlı hâkimiyeti döneminde Anadolu eyaletine bağlı olan ve Hüdâvendigâr adını taşıyan sancağın merkezi idi. XVI. yüzyılda Hüdâvendigâr sancağının merkez kazası Bursa'dan başka otuz kadar kazası daha vardı. Bunlar arasında İnegöl, Yarhisar, Domaniç, Yenişehir, Söğüt, Taraklu, Geyve, Akyazı, Akhisar, Göynük, Beypazarı, Mihaliç, Kite, Gönen, Gölpazarı, Bergama önemli idarî birimleri teşkil ediyordu. Ayrıca Seferihisar, Ermenipazarı, Atranos, Kepsut, Mihaliççik, Edincik, Kızılcatuzla, Tarhala ve Fesleke kazaları da buraya bağlı idi. Bu idarî durum ufak tefek değişikliklerle XIX. yüzyıla kadar sürdü. 1832'de müstakil mutasarrıflık olan Bursa, Karahisar, Kütahya, Bilecik, Erdek, Biga mutasarrıflıkları ile birlikte yeni teşkil edilen Hüdâvendigâr eyaletine bağlandı ve bu eyaletin merkezi oldu. 1856-1857'de Hüdâvendigâr eyaleti Bursa, Koca-ili, Kütahya, Karahisar, Erdek, Biga, Karesi, Ayvalık livâlarından müteşekkildi. Bu sırada Bursa livâsına bağlı yirmi dört nahiye bulunuyordu. 1865'te Hüdâvendigâr eyaletine Bursa, Karesi, Koca-ili, Kütahya, Karahisar livâları bağlı olup vali Bursa'da oturuyordu. 1908'de ise eyalet, Bursa, Ertuğrul (Bilecik), Kütahya, Karahisar ve Karesi sancaklarından meydana geliyordu. Bursa sancağı altı kaza, beş nahiye ve 664 köye sahip bulunuyordu. Bursa Cumhuriyet döneminde müstakil il haline getirildi.” Bkz. İnalçık, 1992, s. 449

konusunda Mahmud Celaleddin Paşa'nın, II. Abdülhamid ile görüştüğü bilgisi yer almakla beraber, şifahen Dârülaceze açılması yönünde bir karar alındığı bilinmektedir. (BOA, Yıldız Perakende Evrakı Arzuhal Jurnal, Y..PRK.AZJ., 19-5, 1. belge). 18 Mayıs 1891 (H. 9 Şevval 1308) tarihli diğer belgede ise Dârülaceze için padişahın kendi hesabından beş yüz lira gönderdiği ve Emlak-ı Hümayun olarak adlandırılan özel mülkünden ise her ay iki bin kuruş gönderdiği bilgisi mevcuttur. (BOA. Y..PRK.AZJ., 19-5, 3. Belge, URL-1). Mahmud Celaleddin Paşa'nın Hüdavendigâr Valiliği'ndeki hizmetleri bugün hala adından söz ettirmektedir. Asayişin sağlanması konusunda attığı adımlar, bölgedeki her alanda etkisini göstermiştir. Burada yalnızca asayişin sağlanmasıyla kalmamış, aynı zamanda sosyal devlet anlayışının ürünlerinden biri olan Dârülaceze gibi bir kurumun açılmasına da önayak olmuştur

Mahmud Celaleddin Paşa, 4 Eylül 1891 (H. 29 Muharrem 1309) tarihinde ise otuz bin kuruş maaşla Ticaret ve Nafia Nezâreti'nde göreve başlamıştır. Paşa'nın üstlendiği bu görev, onun yalnızca idari alanın değil, aynı zamanda Osmanlı iktisadi düşüncesinin de içinde olduğunu göstermektedir. Bu da Paşa'nın çok yönlü kişiliğine katkı sağlayan bir durumdur.

Mahmud Celaleddin Paşa, 10 Eylül 1891 (H. 5 Safer 1309) tarihinde, yine aynı maaşla ve beş yüz lira yol parası verilerek Girit Vilayeti Vali Vekilliği'ne getirilmiştir. (BOA. DH.SAİDd.3.206) Bu tarih Paşa'nın Girit'e gönderildiği son memuriyet görevidir. Çalışma hazırlanırken bir dosyada toplanan arşiv belgelerinde Mahmud Celaleddin Paşa'nın müteaddit defalar İstanbul'a dönme isteği üzerine belgeler yer almaktadır. Paşa'nın gözünde oluşan ve çalışmasına engel olan bir rahatsızlık nedeniyle ortaya çıkan bu istek, adada Paşa'ya ihtiyaç olduğu gerekçesiyle reddedilmiştir. 27 Şubat 1893 tarihli bu belgenin dışında Paşa, 20 Nisan 1893 tarihinde de yine aynı sebepten İstanbul'a gelmek için izin istemiş fakat bu istek yine reddedilmiştir. 19 Ocak 1894 tarihli bir diğer belgede Paşa, gözlerindeki rahatsızlığın çalışmasına engel olduğunu belirterek tekrar izin talebinde bulunmuştur. Bu tarihten sonra Mahmud Celaleddin Paşa bir suikasta uğramış⁷ ve tedavi için Hanya'ya gitmiş, çok geçmeden yerine Turhan Paşa'nın tayin edilmesiyle İstanbul'a geri dönmüştür. (BOA. Y..PRK.UM.. /

⁷ 3 Ağustos 1894 (H. 30 Muharrem 1312) tarihli belgede suikast, detaylarıyla anlatılmaktadır. Ayrıca bu belge, Atina'da çıkan bir gazetenin tercümesidir;

Girid Vali Vekili Mahmud Celaleddin Paşa aleyhine icra olunan suikaste dair dünkü gün Yunan matbuatına suret-i seride telgrafnameler varid olmuştur ahiren aldığımız teminata göre bu cürm Hanyadan biraz uzakça bulunan Halepa nam ve havası gayet güzel olan kasabada suret-i hususiyede Paşanın isticar etmiş olduğu bir hanede vukubulmuştur bu hane derununda teneffüs maksadıyla pencereler açık ve en alt katta bulunan odada çalışmakta iken ansızın yirmi beş adım bu'dunda bir mevkide kendisine bir silah atılmış ve tehlikesiz bulunduğu etibba tarafından dermiyan olunan başındaki ufak yarayı almıştır. Bkz. Y..PRK.TKM. / 32 – 24.

Mahmud Celaleddin Paşa'nın oğlu suikastı şöyle anlatmaktadır:

Giridde Vali bulunduğu sırada zaman zaman vukua gelen isyanlardan dolayı Venizelosun ihtilal komitesine mensup kimseleri astırması üzerine kendisini öldürmek üzere bir suikast hazırlanmış. Bir gece vilayet konağındaki yazıhanesinde meşgul bulunduğu bir sırada konağın bahçesine girmeğe muvaffak olan eşkıya tarafından atılan kurşunlarla başından yaralanmış, masanın üzerindeki bir kalemin düşmesi ve kendinin eğilip alması sayesinde aldığı yara hafif olmuştur. İstanbuldan gönderilen hususi vapurla Giridden ayrılmış ve bir daha avdet etmemek üzere İstanbul'a gelmiştir. Bkz. Esenbel,1950, s. 584

23 – 83, BOA. Y..PRK.UM.. / 24 – 18: BOA. Y..A...HUS. / 268 – 118: BOA. Y..MTV. / 77 – 4, BOA. Y..PRK.UM.. / 27 – 88: BOA. Y..MTV. / 89 – 61) Kendisine yirmi bin kuruş mazuliyet maaşı tahsis edilmiş ve 1894 tarihinde Bütçe Komisyonu Reisliği'ne tayin edilmiştir. (Pakalın, 1977, s. 418.) Mahmud Celaleddin Paşa, 6 Kasım 1895 tarihinde (H. 18 Cemaziyelevvel 1313) Ticaret ve Nafia Nezareti'ne tayin edilerek bu görevle memuriyet hayatını noktalamıştır. (BOA. DH.SAİD.d.3.206.).

3.Eserleri

3.1. Mir'ât-ı Hakikat

Paşa'nın Mir'ât-ı Hakikat adlı eserinin Osmanlıca hali, Marmara Üniversitesi Nadir Eserler Koleksiyonu'nda bulunmaktadır. Eser, İsmet Miroğlu tarafından transkribe edilmiş ve ardından sadeleştirilerek 1983 yılında İstanbul'da basılmıştır. Eserin orijinal hali ise yine İstanbul'da Osmanlı Matbaası'nda basılmıştır. Bu eserin basılma tarihi 1908-1909 (H. 1326) olarak bilinmektedir. Eser üç ciltten oluşmaktadır. Mahmud Celaleddin Paşa, eserin iç kapak kısmına;

Müerrih-i müstakim olmak gerektir nakl ü aklında

O suret zabt-ı tarih etmenin üss-i esasıdır

Olur her vechle aks-i havadis münceli zira

Bu Mir'at-ı hakikat cami-i sırr-ı siyasideir

notunu düşmüştür (Mahmud Celaleddin Paşa, 1326, s. 1). “Medhal” isimli giriş kısmında ise, eserin yazılış amacını dile getiren Paşa, her millette tarih ilmiyle uğraşan “erbab-ı kalem” insanların olduğunu ve bu insanların bulundukları zamanın vakalarını, ibret verici olaylarını yazdıklarını aktarır. Ayrıca Paşa, yazılan bu yazıların sonraki nesillere yadigâr olarak bırakılacağını ve bu durumun kendisini çok mutlu ettiğini belirtir. Tarih yazımının nasıl olması gerektiğine de değinen Mahmud Celaleddin Paşa, bunu bir görev olarak tanımlamış, bu görevin temelinde, bilgi ve haber dairesinin geniş olmasının olduğunu ve meselelerin yalnızca dış görünüşüyle değil hakiki mahiyetlerinin yani iç yüzlerinin de bilinmesi gerektiğini vurgulamıştır. Tarih yazımında nelere dikkat edilmesi gerektiğine de kısaca değinen Paşa, önemli meselelerin ince ayrıntılarını tetkik ederek okuyucuya ibret verici olayları aktarmak gerektiğini, bunun tarihçinin zor bir görevi olduğunu vurgular. Ardından, tarihi araştırmalarda kullanılan metodolojinin nasıl olması gerektiğini açıklayan Paşa, tarihçinin eserini hakkıyla ortaya çıkarmasının iki yolu bulunduğunu belirtir. İlk olarak bir tarihçinin, içinde bulunduğu olayları yazacaksa, onları iyi idrak etmesi gerektiğini, ikinci olarak ise içinde bulunmadığı olayları yazacaksa, bu olayları yaşamış ve yazmış, itibar sahibi insanlardan yararlanıp bu bilgileri tahkik ederek yazmaya mecbur olduğunu belirtmektedir. Ardından Paşa, bulunduğu görevler dolayısıyla birçok belgenin kendi kaleminden geçtiğini ve bu suretle olayların iç yüzünü gördüğünü belirtir. Ayrıca güvenilir ve bilgili kişilerin de sohbet babında kendisine naklettiği tarafsız bilgileri de esere eklediğini aktarır. Paşa, giriş kısmının sonlarına doğru, bu eseri yazma amacını açıklar. Kendisinden

sonra bu “kargah-ı fesada” gelecek olanların, tarihte yaşanan olaylardan ibret almamasını kendince uygun görmemiş ve bu eseri, gelecek nesillerin ibret alması için, resmi görevinden vakit buldukça yazdığını belirtmiştir. Mahmud Celaleddin Paşa son olarak, eserin isminin neden Mir’ât-ı Hakikat olduğunu açıklayarak giriş kısmını sonlandırmıştır;

Hilkaten ve tab’an mültezimim olan tarik-i râst-gûyiye fikren ve kalemene ne derecede salık olduğum erbab-ı dikkatin aks-endaz ayine-i idrak ve ittılaaları olacağıçün bu eser “Mir’ât-ı Hakikat” ismiyle tevsim kılındı. Mûtaala eden ehl-i vicdanın hissiyat-ı latifelerinden ümid varım ki hizmet-i hakir lisan-ı şabaş takdir ile yad ve tezkir olunur ve hafaya-yı küllün kasir-i damen afv ile setir olunur.⁸

Eser üç ciltten oluşmaktadır. Birinci cilt, dört ana bölümden oluşur. Başlangıçta, özet niteliğinde dört başlık yer almaktadır. Bu başlıklar şu olayları içermektedir; Devlet-i Aliyye ile Rusya arasındaki yüz elli yıllık askerî olayların özeti, Sultan Abdülmecid’in tahta çıkışından Paris Antlaşması’na kadar geçen on yedi yılın olayları, Paris Antlaşması’ndan Sultan Abdülaziz’in tahta çıkışına kadar yaşanan gelişmeler ve Sultan Abdülaziz’in tahta çıkışından Hersek Meselesi’ne kadar geçen sürecin özeti. Bu özet bölümlerden sonra eserin birinci bölümü başlamaktadır. (Mahmud Celaleddin Paşa, 1326, ss. 6-24.)

Eserin Birinci Cildi, her biri kendi içinde alt bölümlere ayrılan dört ana bölümden oluşmaktadır. Birinci bölüm yedi alt başlık altında Hersek İhtilali, Bulgaristan ve Sırbistan’daki isyan hareketleri ile mali teşebbüslerin harici etkileri, Karadağlıların Hersek isyanına katılımıyla gelişen muharebeler, Bulgaristan İhtilali’nin ortaya çıkışı gibi konuları ele almaktadır. İkinci bölüm ise dokuz alt başlıkla İstanbul’daki siyasi gelişmeler, Berlin Memorandumu, Sultan Abdülaziz’in tahttan indirilmesi, Sultan Murad’ın kısa saltanatı ve bu dönemde yaşanan önemli olayları işlemektedir. Üçüncü bölüm kendi içerisinde yedi alt başlığa ayrılmıştır. Bu başlıklarda; Sultan Abdülhamid’in tahta çıkışı, Kanun-ı Esasi’nin ilanı ve Meclis-i Meb’ûsan’ın açılması gibi gelişmeler incelenmektedir. Dördüncü bölümde ise, Meclis-i Meb’ûsan’ın feshi, Sırbistan ve Karadağ ile imzalanan barış anlaşmaları, Midhat Paşa’nın azli ve Avrupa’ya sürgünü altı alt başlık altında ele alınmaktadır. (Mahmud Celaleddin Paşa, 1326, ss. 43-292.)

İkinci cilt dört bölümden oluşmaktadır. Birinci bölüm, kendi içinde altı alt başlığa ayrılmıştır. Bu bölümde muharebenin sebeplerine dair siyasi bir özet, Rusya ile Romanya arasındaki ittifak, Osmanlı ve Rus ordularının teşkili, harbe ilişkin düzenlemeler, askerî hazırlıklar ve çeşitli gelişmeler ile Karadağ muharebesinin başlaması ele alınmaktadır. (Mahmud Celaleddin Paşa, 1326, ss. 2-50) İkinci cildin İkinci Bölümü dokuz alt başlıktan oluşmakta olup, Rus ve Osmanlı ordularının Asya cephesindeki tertibatı, savaşın başlangıç safhası gibi savaşla ilgili konular ele alınmaktadır. Üçüncü

⁸ “Yaradılış ve karakter bakımından yönelmiş bulunduğum doğru sözlülük yoluna düşünce ve yazıda ne derecede uyabildiğim dikkatli kimselerin anlayış ve kavrayış aynalarında görüleceğinden, bu eser “Mir’ât-ı Hakikat =Hakikatin Aynası” diye isimlendirildi. Dikkatle okuyup inceleyen vicdan sahiplerinin iyiliğe yönelik duygularından ümit ederim ki bu değersiz hizmet takdir diliyle anılır ve bu cüce kalemin eksikliği-kusuru af eteğiyle örtülür.” Bkz. Mahmud Celaleddin Paşa, 1326, ss. 4-5; Mahmud Celaleddin Paşa, 1983, ss. 25.

Bölüm yine dokuz alt başlığa ayrılmakta, Tuna Nehri üzerindeki Rus taarruzları, Niğbolu ve Balkanlar'daki olaylar, Şıpka Savaşı ve Rusya ile İngiltere arasındaki gizli barış görüşmeleri işlenmektedir. Dördüncü ve son bölüm ise üç alt başlık altında, Plevne Muharasası öncesi ve sonrasındaki askerî gelişmeler ile Gazi Osman Paşa'nın direnişi ve Büyük Dubnik Muharebesi gibi önemli olayları kapsamaktadır. (Mahmud Celaleddin Paşa, 1326, ss. 68-234).

Son cilt olan üçüncü cilt dört ana bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde Sırp isyanları, Rus ordularının Balkanlar'daki hareketleri, İngiltere'nin barış girişimleri, vükela değişiklikleri ve sulh müzakerelerine dair gelişmeler ele alınmaktadır. İkinci bölümde altı alt bölüm yer almakla beraber, sadaret ve vükela değişiklikleri, Ayastefanos'a Rus birliklerinin girişi ve Edirne'de yapılan barış görüşmeleri gibi konular işlenmektedir. Üçüncü bölümde Ayastefanos Antlaşması sonrasında Osmanlı iç siyasetindeki gelişmeler, İngiltere ile yapılan savunma ittifakı, Suavi Vakası, Kıbrıs Antlaşması ve Rodop Balkanı hadisesi gibi birçok önemli olay on alt başlık altında incelenmektedir. Dördüncü ve son bölümde ise Berlin Kongresi'nin toplanışı, müzakerelerin içeriği ve Ayastefanos Antlaşması ile Berlin Antlaşmasının karşılaştırılması gibi konular ele alınmaktadır. Ayrıca Mahmud Celaleddin Paşa, "Aleksandr Paşa Layihası" başlığı altında Kongre sürecine ilişkin değerlendirmelere yer vermiştir. (Mahmud Celaleddin Paşa, 1326, ss. 2-203.)

Yukarıdaki konu başlıklarından da görüleceği üzere Mahmud Celaleddin Paşa'nın bu eseri, yaşamış olduğu dönemin olaylarına şahit olması bakımından önemli bir siyasi tarih kitabı özelliği taşımaktadır. Eserin ilk bölümüne geçmeden evvel, özet mahiyetinde genel bir değerlendirme veren Paşa, yalnızca harici meselelerle ilgili değil, dâhili meselelerle ilgili de bilgi vermiştir. Ayrıca Paşa, o dönemin çok konuşulan ve hatta bu dönemde de çok tartışılan bazı olaylara değinmiştir. Bu olaylardan biri, Sultan Abdülaziz'in ölümü meselesidir. Paşa, Hüseyin Avni Paşa'yla ilgili ağır ithamlarda bulunarak kendisinin tahta Şehzade Murad'ı oturtmak istediği ve Abdülaziz'i öldürmeyi kafasında tasarladığını aktarmaktadır. Mahmud Celaleddin Paşa, Hüseyin Avni Paşa'nın Abdülaziz'i zehirlemek istediğini, fakat padişahın dikkatli davranması sonucu bunun gerçekleşmediğini aktarır. (Mahmud Celaleddin Paşa, 1326, ss. 102-103) Sultan Abdülaziz'in tahtan indirildikten sonra, Sultan Murad'a çeşitli pusulalar yolladığını belirten Mahmud Celaleddin Paşa, bu pusulaların çeşitli şekilde değiştirilerek gazetelerde yayımlandığını aktarmıştır. Orijinal pusulaların o dönemde birkaç saatliğine kendi eline geçtiğini belirten Paşa, bunları farklı bir yere yazacak vaktinin olmadığını belirterek aklında kalan kısımlara eserinde yer vermiştir.⁹

Mahmud Celaleddin Paşa'nın Mir'at-ı Hakikat adlı eseri yalnızca bir hatırat veya kronik olma özelliği taşımasının çok ötesindedir. Eserin kaleme alınış süreciyle Paşa'nın memuriyet geçmişi

⁹ *Sultan Abdülaziz'in tezkireleri birkaç saat yedimde kalmış ve tarihimizce asar-ı mühimmeden olduğunun istinsah olunmak muktezi bulunmuş iken meşguliyet-i kesire içinde vakit bulamadım sonra bazı mealini işitenler gazetelerle bir suret neşr ettiler ise de sahih değildir iki tezkirenin mealı birtakım ilavelerle bir yere yazılmıştır yukarıda zikr ettiğimiz ibareler ise aynıyla hatıra kalan mahalleridir.* Bkz. Mahmud Celaleddin Paşa, 1326, ss. 118-119.

arasındaki sıkı ilişki, eserin hem bir devlet adamının şahitliğini hem de dönemin bürokratları arasında ön plana çıkan yazıcılık geleneğini yansıtır. Paşa'nın memuriyet geçmişinde bulunduğu kritik görevler, onun devletin iç işleyişine, diplomatik ilişkilerine ve reform süreçlerine doğrudan temas eden bir devlet adamı olarak yetişmesini sağlamıştır. Mezkûr görevler Paşa'ya, bilgi ve belgeye ulaşma olanağının yanında aynı zamanda, reform sürecinin nasıl ve hangi dinamiklerle şekillendiğini ve uygulandığını kavrayabilme yeteneği kazandırmıştır. Bu bağlamda Paşa, eserin “Medhal” kısmında, kaleme aldığı bilgilerin çoğunun ya kendi kaleminden geçen belgelere ya da güvenilir şahısların tarafsız anlatımlarına dayandığını vurgulamaktadır. Eser, bu yönüyle yalnızca dış politika ve savaşlar değil, aynı zamanda merkezi idarenin dönüşümü, sadaret değişiklikleri, taşradaki isyanlar gibi unsurları barındırarak Paşa'nın tanıklığıyla harmanlanan bir anlatım tarzına sahiptir. Paşa aynı zamanda bu olayların arka planını okuyucunun ibret alacağı şekilde yorumlayarak tarihçiliği olay nakletme olarak görmenin ötesinde ona, siyasi ve ahlaki bir misyon yüklemiştir.

Paşa, eseri kaleme alma misyonunu “Bu Mir’at-ı hakikat cami-i sırr-ı siyasidir” beyitiyle temellendirerek, tarihçiliği, devlet görevi ve hakikati ifşa etme sorumluluğu olarak tanımlamıştır. Bu tavır, Tanzimat sonrasında memuriyetle entelektüel üretim arasında kurulan bağın açık bir tezahürüdür. Zira bu dönemde Osmanlı bürokrasisinin içerisinde budaklanan tarih yazımı, yalnızca geçmiş anlatmak değil, aynı zamanda mevcut sistemin meşruiyetini sağlamak ve gelecek için bir reçete üretmek anlamına gelmekteydi.

3.2. Ravzatü'l Kâmilîn

Bu eser, Osmanlı Vakanüvisi olan Mehmed Şefik Efendi'nin, yazmış olduğu “Şefikname” adlı eserin şerhi olup Mahmud Celaleddin Paşa tarafından “Ravzatü'l Kâmilîn” adını almıştır. Ali Paşa'nın, Mehmed Şefik Efendi'ye, “III. Ahmed'in cülûsundan kendi sadrazamlığına kadar cereyan eden hadiseleri, fütuhât ve gazâların en önemlilerini kaleme alması emrini” vermesi bu eserin ortaya çıkmasına olanak sağlamıştır. (Diyanet İslam Ansiklopedisi, 2010, s. 416) Eser 55 sayfadan oluşmakta olup, dili oldukça ağır, anlaşılması güçtür. Şefik Efendi'nin, bu eserde ismini “korku” sebebiyle vermek istemediği kişileri “tevriye” yoluyla belirttiği ve bu sebeple de eserin dilinin çok ağır olduğu bilinmektedir. (Bursalı Mehmet Tahir Bey, 1975, s. 143) Şefik Efendi, eserde çoğunlukla Arapça ve Farsça kelime ve tamlamalar kullanmıştır. Eserdeki olaylar şiir ve ima yoluyla anlatılmaya çalışılmış ve bu da eserin anlaşılmasını zorlaştırmıştır. Bundan dolayı eser üzerine, Muhammed El-Hâc Muslî ve Mahmud Celaleddin Paşa tarafından şerhler yazılmıştır. (Koçoğlu, 2016, ss. 106-108.) Yukarıda da belirtildiği üzere Mahmud Celaleddin Paşa tarafından şerh edilen bu esere Ravzatü'l Kâmilîn adı verilmiştir. Bu eser, Osmanlı tarihçiliğinde, metinlerin yeniden anlamlandırılması ve yorumlanması yoluyla oluşturulan eleştirel geleneğin bir parçası olarak, Mahmud Celaleddin Paşa'nın tarihçilik anlayışının devamı niteliğindedir. Mahmud Celaleddin Paşa'nın yazdığı eserin Osmanlıca hali, Marmara Üniversitesi Nadir Eserler Koleksiyonunda bulunmaktadır. Eserin üzerinde basım yılı olarak,

1872-1873 (H. 1289) tarihi yer almaktadır. Mahmud Celeleddin Paşa, eserin girişine Mehmed Şefik Efendi'nin biyografisini eklemiştir. (Mahmud Celeleddin Paşa, 1289.) Paşa, bu esere bazı kişilerin biyografilerini de eklemiştir. (Diyanet İslam Ansiklopedisi, 2010, s. 416) Paşa'nın, Âsâr-ı Manzûme adlı eserinin son sayfasında “Muqaddema Te'lîf ve Tab' u Temsil Edilen Şefikname Şerhine Hatme Olarak Nazm Olunmuş İdi” ismini taşıyan bir başlık yer almaktadır. (Mahmud Celeleddin Paşa, 1289, s. 131.)

3.3. Girit İhtilâli Tarihi

Mahmud Celeleddin Paşa'nın bir diğere eseri, Girit'teki olayları ele aldığı Girit İhtilâli Tarihi'dir. Eser, Mahmud Celeleddin Paşa'nın el yazısıyla yazılmış olup tek nüshası bulunmaktadır. Bu nüsha, İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi'nde bulunmaktadır. Eser Sultan II. Abdülhamid'e takdim edilmiş olup, eserin sonunda takdim metni yer almaktadır. Eserin basılmasına ilişkin izin belgesi 1 Mayıs 1879 (H. 9 Cemaziyelevvel 1296) tarihine aittir. (BOA, Mabeyn Evrakı-Mabeyn-i İrade, MB.İ...52,13.)

Eser kendi içerisinde dört makale şeklinde bölümlendirilerek yazılmıştır. Mukaddime adlı giriş kısmı, “Girid İhtilalinin Esbab-ı Zuhuruna Dairdir” başlığını taşımaktadır. Makale-i Ula isimli ilk makale “Mustafa Naili Paşanın Zaman-ı Memuriyetinde Olan Vekayii Beyan Eder”, Makale-i Saniye, “Serdar-ı Ekrem Ömer Paşa'nın Memuriyeti Zamanında Cereyan Eden Vekayii Müştemeldir”, Makale-i Salise, “Sadrazam Âli Paşa Hazretlerinin Memuriyeti Fevkaladesi Vekayiine Dairdir”, Makale-i Rabia, “Âli Paşa Hazretlerinin Dersaadet'e Avdetinden Hitam-ı Meseleye Kadar Cereyan Eden Vukuatı Beyan Eder”, başlıklarını taşımaktadır. Paşa, eklediği makalelerin ardından bu makalelere ilişkin birçok belgenin suretini de eserine eklemiştir. (Mahmud Celeleddin Paşa, 1879, ss. 3-60)

Girit İhtilâli Tarihi Paşa'nın, dönemin olaylarına vakıf tarih bilincine sahip biri olduğunu göstermektedir. Girit gibi Osmanlı'yı iç ve dış açılardan derinden etkileyen meseleye dair bu eseri kaleme alması, Mahmud Celeleddin Paşa'nın bu süreci hem sahadaki görevi hem de bürokratik tecrübesiyle yakinen takip ettiğini gösterir. Girit'e dair hafızanın kayda geçirilmesi amacı taşıyan eser, aynı zamanda Paşa'nın tarih yazımında “belgeyle temellendirilmiş” bir yaklaşım benimsediğini ortaya koymaktadır.

3.4. Münşeât-ı Mahmud Celeleddin Paşa

Bu eser, 1894-1895 (H. 1312) yılında İstanbul'da basılmıştır. Eseri basıma hazırlayan Mekteb-i Mülkiye mezunlarından olan İlyas isimli bir gençtir. Bu eser, Mahmud Celeleddin Paşa'nın bulunduğu görevler sırasında hazırladığı mektup ve evraklardan oluşmaktadır.

Eser üç bölümden oluşmaktadır. İlk bölüm “Nutm-ı Resmiler” başlığı altında toplanmış olup, Mahmud Celeleddin Paşa, Bursa ve çevresinde çeşitli resmî açılış, ödül töreni, bayram kutlaması ve kamu hizmetleri vesilesiyle irad ettiği konuşmalara yer vermektedir. Bu bölümde Vilayet Valiliği

fermanının kıraati, Hamidiye Ziraat Mektebi'nin açılışı, yol ve bina inşaatlarının temel atma törenleri, çeşitli mekteplerin ödül törenleri, Dârülaceze binasının temeli gibi pek çok önemli olay, alt başlıklar hâlinde ele alınmıştır. (Mahmud Celaleddin Paşa, 1312, s. 59.) Bu bölümde yer alan konuşmalar, Paşa'nın sadece bir idareci değil, aynı zamanda halkla doğrudan iletişim kurabilen, devleti temsil eden bir figür olduğunu göstermektedir. Açılışlar, törenler ve sosyal projeler vesilesiyle yaptığı bu hitaplar, onun halk nezdinde saygın ve görünür bir yönetici olma çabasını ortaya koyar. Bu yönüyle Paşa, Tanzimat sonrası bürokrasinin halka dönük yüzünü temsil eden bir taşra valisi imajı ortaya koyar.

Eserin ikinci bölümünde, “Muharrerat-ı Resmiye” başlığı altında, vilayet yönetiminden, farklı idari birimlere gönderilen resmi yazılar, tahrirat ve resmi ilanlar gibi belgeler bulunur. Ayrıca, bazı arızalar ve telgraf arızaları da bu bölümde yer almaktadır. Bu bölüm, Osmanlı bürokratik yazışma geleneği ve Mahmud Celaleddin Paşa'nın bu gelenek içindeki yerini yansıtan önemli bir kısımdır. Üçüncü ve son bölüm olan “İhvaniyata Dair Mektuplar” ise, Paşa'nın çeşitli şahıslara gönderdiği mektuplar ile aldığı yazılı cevaplara yer verilmiştir. (Mahmud Celaleddin Paşa, 1312, ss. 124-125). Paşa'nın uzun yıllardır Osmanlı bürokrasisinde edindiği diplomatik dil ve resmi yazışma yetkinliğiyle idari birikiminin ortaya çıkardığı bu eser bu yönüyle önemli bir derlemedir.

3.5. Âsâr-ı Manzûme

Mahmud Celaleddin Paşa'nın bir diğer eseri, 1893-1894 (H. 1311) yılında Girit'te basılan manzum eserlerinin yer aldığı Âsâr-ı Manzûme'dir. Eser, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Nadir Eserler Koleksiyonu'nda bulunmaktadır. Bu eser Mahmud Celaleddin Paşa'nın edebiyat alanında da ön plana çıktığını ortaya koymaktadır. Eser, 132 sayfadan oluşmaktadır. (Mahmud Celaleddin Paşa, 1311) Eser, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı'nda bir yüksek lisans tez konusu olmuştur. (Koçver, 2008) Eser, “*birkaç naat, tarih, cülüs, sal, veladet, vefat camiler, mektepler, çeşmeler, muhtelif bina tarihleri teşkil ettiği gibi elli birinci sahifesinden itibaren de gazeller başlıyor, şarkılar, mısralar ve beyitlerden*” oluşmaktadır. (Pakalın, 1977, s. 422). Paşa'nın buradaki birçok güftesi sonradan bestelenmiş olup, günümüzde Klasik Türk Musikisi çevresince benimsenmiş ve hala söylenmektedir. Onun, bulunduğu çevrece benimsenmesi ve musiki ile alakadar olan insanları desteklemesi musikiye verdiği önemi göstermektedir. Ayrıca, Mahmud Celaleddin Paşa'nın Âsâr-ı Manzûme adlı eserini kaleme almasının temelinde, hem edebî kimliğini ortaya koyma hem de sanat ve kültüre olan ilgisini belgeleyerek yaşatma arzusu yatmaktadır. Devlet hizmetindeki yoğun görevlerinin yanında, edebiyat ve musikiye olan ilgisiyle entelektüel bir şahsiyet olan Paşa, bu eser aracılığıyla yalnızca bürokrat değil, aynı zamanda bir şair ve güftekar olarak da iz bırakmak istemiştir. Aynı zamanda bu eserin, yoğun bürokratik sorumlulukların getirdiği zihinsel yorgunluğu hafifletmek ve kendisini ifade edebileceği kişisel bir alan yaratmak için bir uğraş olduğu da düşünülebilir. Dolayısıyla eser, hem tarihî bir belge hem de Paşa'nın düşünsel dünyasına açılan kişisel bir pencere işlevi görmektedir.

3.6. Mecmûa-yı Eş'âr

Mahmud Celaleddin Paşa'nın Mecmûa-yı Eş'âr adlı eserinin nüshası İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Koleksiyonu'nda yer almaktadır. Bu eser adından da belli olduğu üzere Mahmud Celaleddin Paşa'nın şiirlerinin yer aldığı bir eserdir. Eserde şiirlerin başladığı kısmın başında “Mecmûa-yı Eş'âr Abd-i Hakir” ibaresi yer almaktadır. Eserde gazel, kıta, şarkı ve en son kısımlarda da doğum ve ölüm sebebiyle ve bazı mekânlara ve olaylara atfen söylenen tarihler yer almaktadır. Şarkı türünün yer aldığı kısımda Sultan Abdülaziz'e sunulduğu ibaresi yer almaktadır. Son kısımları içeren tarihlerin yer aldığı bölüm ise çeşitli kişi ve olaylara atfedilmiştir. “Mahmud Nedim Paşanın Vefatına Tarihtir”, “Abdülaziz Han Validesine Vefat Tarihidir”, “Ankara Daire-i Belediyesinin İnşasına Tarihtir”, bu örnekler arasındadır. Mahmud Celaleddin Paşa, son sayfalarda kendi ailesine yer vermiştir. Bunlardan bazıları, “Mahdumum Şemseddin Zıyanın Tarih-i Veladeti”, Mahdumum Mehmed Atıfın Tarih-i Veladeti”, “Mahdumum Ali Feridunun Tarih-i Veladeti”, gibi tarihlerdir. Bu noktada dikkat çeken husus, Mahmud Celaleddin Paşa'nın, yaşayan çocukları arasında ismi geçmeyen bir kişiye bu bölümde tarih yazılmış olmasıdır. Bu tarihin başlığı, “Mahdumum Mustafa Galibin Tarih-i Veladeti” şeklindedir. (Mahmud Celaleddin Paşa, Mecmûa-yı Eş'âr, s. 22-24) Bu tarihin, Mahmud Celaleddin Paşa'nın küçük yaşta vefat eden iki çocuğundan birine ait olduğu tahmin edilmektedir.

Mahmud Celaleddin Paşa'nın bu eseri yazmasının nedeni, hem edebî yönünü ortaya koymak hem de yaşadığı dönemin kültürel, siyasî ve şahsî olaylarını kalıcı bir biçimde kayda geçirme arzusudur. Şiir, Paşa için yalnızca estetik bir ifade biçimi değil, aynı zamanda tarih yazımının zarif bir yolu olmuştur. Devlet büyüklerine, önemli olaylara, yapılar ve vefatlara dair yazdığı tarih manzumeleri, Osmanlı'daki tarih düşürme geleneğine bağlılığını gösterirken, ailesine dair yazdığı mısralar onun duygusal dünyasına da ışık tutar. Özellikle küçük yaşta kaybettiği çocuğu için yazdığı tarih, Paşa'nın şiiri bir hatıra ve anılaştırma aracı olarak kullandığını gösterir. Dolayısıyla bu eser, hem kamusal hem de özel alanların şiirle iç içe geçtiği bir hafıza kaydı olarak değerlendirilebilir.

3.7. Müellifi Meçhul Olup Mahmud Celaleddin Paşa'ya Ait Olduğu İddia Edilen Eserler

3.7.1. Miftâhü'l Esrâr

Tam adıyla, “Miftâh'ül Esrâr Beka-yı Ruh Celbi Ervah” adlı eser Mahmud Celaleddin Paşa'ya atfedilmektedir. Bu eserin niçin Paşa'ya ait olmadığı şu şekilde ortaya çıkmaktadır; Evvela bu eserin basım tarihi 1908-1909 (H. 1326) tarihidir. Bu tarihlerde Mahmud Celaleddin Paşa'nın yaklaşık on senedir vefat etmiş olması, bu eserin kendisine ait olmadığını ortaya çıkarmaktadır. Paşa vefat ettikten sonra yayımlanmış olma ihtimali ise, bu eserin bir kitap şeklinde değil de “mecmua” şeklinde nüshalar halinde peyderpey yayımlanmasıyla bertaraf edilmektedir. Son olarak, yazar isminin Mahmud Celaleddin olarak yazılmasının nedeninin, yazar ismindeki “mim” harfinin yanlış okunmak suretiyle “lam” harfi şeklinde okunması dolayısıyladır. Bu mecmuayı yayımlayan kişinin adı Seyyid Mahmud Cemaleddin'dir. Bu eserin bir nüshası, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Nadir Eserler

Odası'nda yer almaktadır. Fakat eserin yazarı kayıtlara, Mahmud Celaleddin Paşa olarak geçmiştir (URL-2). Bu nüshanın yalnızca bir sayfasında yanlış yazıldığı tahmin edilmek üzere “es-Seyyid Mahmud Celaleddin” ismi yer almaktadır. Diğer bir nüsha Atatürk Üniversitesi Merkez Kütüphanesi Seyfettin Özege Koleksiyonu'nda “es-Seyyid Mahmud Cemaleddin” adıyla yer almaktadır (URL-3). Bir diğer nüsha İSAM Kütüphanesi Risaleler Veritabanı'nda olup “Mahmud Celaleddin Paşa” ismiyle verilmiştir (URL-4). Bu mecmuanın yazarı olan es-Seyyid Mahmud Cemaleddin'in kim olduğuna dair bilgiler Dâhiliye Nezareti Sicill-i Ahvâl Komisyonu Defterleri'nde yer almaktadır. Es-Seyyid Mahmud Cemaleddin Bey, Divaniye Mutasarrıfı merhum Seyyid Mehmed Cemal Bey'in oğludur. 1886-1887 (H. 1304) tarihinde İstanbul'da dünyaya gelmiştir. Beyoğlu Fransız Lisesi'nde okuyan Es- Seyyid Mahmud Cemaleddin Bey, özel olarak Fransızca eğitimi almıştır. Bir dönem Hariciye Nezâreti Umûr-ı Şehbenderî Kalemî'nde görev yapmıştır. Ardından Hukuk Mektebi'ne devam etmiştir. Sonraki yıllarda Emniyet-i Umumiye Müdiriyeti Evrak Kalemî Mukayyidliğine tayin edilmiştir. Sicill-i Ahval defterinde yazdığı eserle ilgili şöyle bir bilgi vardır; “Miftâh'ül Esrâr namında bir kitab telif ettiği bittedkik iade edilen evrak-ı müsbiteden anlaşılmıştır.” Bu suretle eserin müellifinin Mahmud Celaleddin Paşa değil, es- Seyyid Mahmud Celaleddin olduğu ortaya çıkmaktadır. (BOA. DH.SAİDd..., 175-301, 154. Belge). Bu eserin konusuna değinilecek olunursa eser, Spiritizm, Manyetizm, Hipnotizm gibi konuları barındırmaktadır.

3.7.2. Ahlâk

Mahmud Celaleddin Paşa'ya atfedilen bir diğer eser “Ahlâk” adlı eserdir. Bu eser, Marmara Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Nadir Eserler Odası'nda bulunmaktadır. Eserin tam adı “Ahlâk Vazife-i Şahsiye ve İctimaiyye”dir. Eserin iç kapak kısmında tercüme eser olduğuna dair şu bilgi yer almaktadır “Jul Payotun en meşhur bir eserinden mütercemdir” (Mahmud Celaleddin Paşa (1327) Ahlâk Vazife-i Şahsiyye ve İctimaiyye. Matbaa-i Hayriye, İstanbul)

Eser, 1909-1910 (H.1327) tarihinde İstanbul'da basılmıştır. Bu tarihte Mahmud Celaleddin Paşa'nın vefatı üzerinden 10 yıl geçmiştir. Bu da eserin ya başkasına ait olduğunu ya da Mahmud Celaleddin Paşa'nın vefatından sonra basıldığını akıllara getirmektedir. İkinci tahmin doğruysa eğer, bunu teyit etmek için ilk bakılacak yer bu eserin, Jules Payot' un hangi eserinin tercümesi olduğudur. Bu noktada elde olan veriler göz önüne alındığında bu eserin, Jules Payot'un Mahmud Celaleddin Paşa'nın hayatta olduğu dönem olan 1893 yılında yayımladığı, “L'education De La Volonte” adlı eser olduğudur. Bu eser ilk olarak 1926 yılında İbrahim Ethem tarafından “Terbiye-i İrade” olarak basılmış, 1938 yılında ise Münür Raşit Bey tarafından “İrade Terbiyesi” adıyla basılmıştır (URL-5). Eserin Mahmud Celaleddin Paşa'ya ait olmadığı veya Jules Payot'un başka bir eseri olduğu düşüncesi ise eserlerin karşılaştırılarak içeriklerinin uyuşmamasıyla ortaya çıkmaktadır. Geriye Jules Payot'un Mahmud Celaleddin Paşa hayattayken yazmış olduğu veya içerik yönüyle örtüşen diğer eserler kalmaktadır. Buna göre, “La Morale à l'École” (Jules Payot: 1908) adlı eserin “Ahlâk” adlı eserle

içerik yönünden örtüştüğü düşünülmektedir. Jules Payot'un bu eseri, çocuklara yol gösterici olması bakımından yazdığı bilinmektedir. Eserin ilk baskısının 1904-1906 aralığında yapıldığı düşünülmektedir. Eserin "Ahlâk" adlı eserle örtüştüğü nokta ise içindekiler kısmı ve eserin bölüm içerisinde numaralara ve başlıklara ayrılarak gitmesidir. Eser çevrildikten sonra yorumlandığı için, direkt çeviri olma özelliğini yitirdiğinden, örtüştüğü noktaları bulmak zorlayıcı olmuştur. Hem içindekiler kısmının hem de içeriğinin benzemesinden ötürü, "Ahlâk" adlı eserin, "La Morale à l'École" adlı eser olduğu tahmin edilmektedir. Bu noktadan bakıldığında eserin yazılış tarihi bakımından Mahmud Celaleddin Paşa'ya ait olmadığı düşünülmektedir.

Sonuç

Mahmud Celaleddin Paşa, Osmanlı Devleti'nin 19. yüzyılda geçirdiği idarî, siyasî ve kültürel dönüşümlerin hem tanığı hem de aktif bir uygulayıcısıdır. Tanzimat'ın şekillendirdiği bir bürokrat olarak, merkez-taşra ilişkilerinde etkin roller üstlenmiş hem taşrada hem de merkezde çeşitli üst düzey görevlerde bulunmuştur. Meclis-i Vâlâ Mazbata Odası'nda başlayan memuriyet hayatı, Şûrâ-yı Devlet üyeliği, Dâhiliye Müsteşarlığı, Hüdavendigar Valiliği ve Maliye Nazırlığı gibi görevlerle devam etmiştir. Paşa'nın entelektüel yönü, tarih ve edebiyat alanındaki eserleriyle de belirginleşmektedir. Mir'ât-ı Hakikat, Girit İhtilâli Tarihi ve Ravzatü'l Kâmilîn gibi eserlerinde hem tarih yazıcılığına katkı sunmuş hem de dönemin siyasal atmosferini kaynak niteliğinde belgelendirmiştir. Münşeat-ı Mahmud Celaleddin Paşa adlı eser ise bürokratik yazışma kültürünü ortaya koyarken, Âsâr-ı Manzûme ve Mecmûa-i Eş'âr gibi eserleri, onun klasik edebiyat ve musikîyle kurduğu derin ilişkiyi gözler önüne sermektedir.

Mahmud Celaleddin Paşa'nın tarihsel rolünü anlamak aynı zamanda Osmanlı Devleti'nin çağın gereksinimlerine cevap verebilmek adına ortaya koyduğu eğitim modelini, siyasi yapılanmasını ve bürokratik işleyişini de anlamaya yardımcı olacaktır. Paşa'nın hayatı, dönemin dönüşüm dinamiklerinin kavranması açısından önemli bir örnek olarak değerlendirilebilir. Bu doğrultuda Mahmud Celaleddin Paşa, çok yönlü kişiliğiyle Osmanlı yenileşmesinin bürokratik açıdan işlerliğini, kültürel devamlılığını ve siyasal hafızasını temsil eden nadir şahsiyetlerden biri olarak ele alınabilir. Devlet hizmetiyle entelektüel üretimi birleştiren bu kimliğiyle hem çağdaşları hem de sonraki nesiller için örnek teşkil eden bir devlet adamı olarak tarihteki yerini almıştır. Bu çalışmada Mahmud Celaleddin Paşa'nın sadece görevleri ve eserleri değil aynı zamanda Osmanlı Devleti'nin dönüşüm süreci ele alınmış ve bu süreçteki yeni bürokratik kimlik tanımının Mahmud Celaleddin Paşa üzerinden okunması amaçlanmıştır.

Kaynakça**Arşivler**

Devlet Arşivleri Osmanlı Arşivi (BOA):

Yıldız Perakende Evrakı Arzuhal Jurnal (Y..PRK.AZJ.)

Yıldız Perakende Evrakı Umumi (Y..PRK.UM..)

Yıldız Perakende Evrakı Tahrirat-ı Ecnebiye ve Mabeyn Mütercimliği (Y..PRK.TKM.)

Yıldız Sadaret Hususi Maruzat Evrakı (Y..A...HUS.)

Yıldız Mütenevvi Maruzat Evrakı (Y..MTV.)

Bâb-ı Âli Evrak Odası (BEO)

Dahiliye Nezareti Sicill-i Ahval Komisyonu Defterleri (DH.SAİD.d)

Mabeyn Evrakı- Mabeyn-İrade (MB.İ...)

Kütüphane Arşivleri

Marmara Üniversitesi Nadir Eserler Koleksiyonu

İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi

Atatürk Üniversitesi Merkez Kütüphanesi Seyfettin Özege Koleksiyonu

İSAM Kütüphanesi Risaleler Veritabanı

Süreli Yayınları

İkdam Gazetesi, 8 Kanun-i Sani 1314

Telif ve Tetkik Eserler

“Şefik Mehmed Efendi”. 2010. *Diyanet İslam Ansiklopedisi* içinde. (C.38, ss.415-417). İstanbul: İslam Araştırmaları Merkezi.

Esenbel, A. (1950). Kardeşinin Kalemile Paris Sefiri Salih Münir Paşa. *Tarih Dünyası Dergisi*, C.2 (S.15).

Aktaş N. (1991). Amedci. *Diyanet İslam Ansiklopedisi* içinde. (C.3, ss.12). İstanbul: İslam Araştırmaları Merkezi.

Akyıldız A. (2015). *Osmanlı Bürokrasisi ve Modernleşme*. İstanbul: İletişim Yayınları.

Akyıldız A. (2011). Tercüme Odası. *DİA* içinde. (C.40, ss.504-506). İstanbul.

Akyıldız A. (2010). Şura-yı Devlet. *DİA* içinde. (C.39, ss. 236-239). İstanbul.

Beydilli K. (2020). Mühendishane-i Bahri Hümayun. *DİA* içinde. (C.31, ss. 513-514). Ankara.

Beydilli K. (2020). Mühendishane-i Berri Hümayun. *DİA* içinde. (C.31, ss. 515-516).Ankara.

Bursalı Mehmed Tahir Bey (1975). Şefik Mehmed Efendi (Vak'anüvis Musarrif-Zade). *Osmanlı Müellifleri*. (C.3, s.143). İ. Özen (hızl). İstanbul: Meral Yayınevi.

Demiroğlu F. (1955). *Abdülhamid'e Verilen Jurnaller*. İstanbul: Tarih Kütüphanesi Yayınları.

Esenbel, A. (1950). Oğlunun Kalemıyla Mahmut Celaleddin Paşa. *Tarih Dünyası Dergisi*. (C.2, ss. 583-602). (S14).

Hızlı K. (2020). *Paris Büyükelçisi Salih Münir Paşa'nın (Çorlu) Hayatı Ve Faaliyetleri (1857- 1939)*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Üniversitesi, İstanbul.

İnal, M. K. (1958). *Hoş Sada*. İstanbul: Maarif Basımevi.

İnal, M. K. (1969). Celalüddin Paşa. *Son Asır Türk Şairleri*. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi. s.205-208.

İnalcık H. (1992). Bursa. *Diyanet İslam Ansiklopedisi* içinde. (C. 6, ss. 445-449). İstanbul: İslam Araştırmaları Merkezi.

İşli, E. N. (1999). İstanbul Mezartaşlarının Yaşamöyküleri Açısından Önemi. *Kitap-lık*. (S.36, ss. 214-219).

Jules Payot (1908). *La Morale à l'École*. Paris: Librairie Armand Colin.

Koçoğlu T. (2016). 18. Asırda Yazılmış Münşiyâne/Üslûb-I Âlî Nesir Ve Mensur Muammâ Örneği Bir Eser: Şefik-Nâme. *Hikmet-Akademik Edebiyat Dergisi [Journal of Academic Literature]*, (S.3, ss.101-112).

Koçver A. (2008). *Mahmud Celaleddin Paşa Divanı İnceleme-Metin*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya.

Mahmud Celaleddin Paşa (1327). *Ahlâk Vazife-i Şahsiyye ve İctimaiyye*. İstanbul: Matbaa-i Hayriye.

Mahmud Celaleddin Paşa (1879). *Girid İhtilâli Tarihi*. İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Koleksiyonu.

Mahmud Celaleddin Paşa. (1289). *Ravzatü'l Kâmilîn- Şerh-i Şefikname*. Marmara Üniversitesi Nadir Eserler Koleksiyonu.

Mahmud Celaleddin Paşa. (1312). *Münşeat-ı Mahmud Celaleddin Paşa*. Dersaadet: Matbaa-i Osmaniye.

Mahmud Celaleddin Paşa. (1326). *Mir'ât-ı Hakikat*. Dersaadet: Matbaa-i Osmaniye. (C.1-2-3).

Mahmud Celaleddin Paşa. (1983). *Mir'ât-ı Hakikat*. İ. Miroğlu (hızl). İstanbul: Berekat Yayınevi.

Mahmud Celaleddin Paşa., *Mecmûa-yı Eş'âr*.

Mehmed Süreyya. (1996). Aziz Mehmed Efendi. *Sicill-i Osmani*. (C.2, ss. 346). N. Akbayar (hızl). İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

Özcan, A. (2003). Mahmud Celâleddin Paşa. *Diyanet İslam Ansiklopedisi* içinde. (C.27,ss.360). Ankara: İslam Araştırmaları Merkezi.

Öztuna Y. (1974). *Türk Musikisi Ansiklopedisi* içinde. (C.2, ss.3). (1.Kısım). İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.

Pakalın M. Z. (1971). Mülazemet. *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*. (C.2). İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.

Pakalın M. Z. (1972). Reîs-ül-Küttâb. *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*. (C.3). İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.

Pakalın, M. Z. (1977). *Maliye Teşkilatı Tarihi*. Ankara: Maliye Bakanlığı Tetkik Kurulu Yayını.

Salih Münir Paşa (2015). *Geçmiş Zamanlar*. A. Birinci (hızl), Ankara: TTK Yayınları.

Topuz, E. (2018). *Siyasi İstikrar ve İçtimai Sıhhat Bağlamında Osmanlı Devleti'nde Geleneksel Eğitim Kurumları*. İstanbul: Libra Kitap.

Topuz, E. (2018), “İstirahat-ı Raiyyet ve Te'yid-i Rabıta-ı Payitaht” Bağlamında Osmanlı Devletinde Aşiret ve Mektep İlişkisi (1880-1908). *Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. (S.42, ss. 345-358).

Tukin C. (1996). Girit. *DİA*. (C.14, ss. 85-93). İstanbul.

Uzunçarşılı İ.H. (1988). *Osmanlı Devleti'nin Merkez ve Bahriye Teşkilatı*. Ankara: TTK Yayınları.

İnternet Kaynakları

URL-1: <https://www.bursa.bel.tr/haber/huzura-destek-verenler-bulustu--26878> ERİŞİM TARİHİ: 26NİSAN2025)

URL-2:
https://katalog.marmara.edu.tr/yordam/?p=1&dil=0&q=I0011832&alan=kunyeDemirbasKN_txt&demirbas=I0011832 ERİŞİM: 28.04.2025

URL-3:
https://bilgimerkezi.atauni.edu.tr/yordam/?p=1&q=mahmud+cemaleddin&alan=tum_txt&demirbas=0102416&p=1&q=mahmud+cemaleddin&alan=tum_txt&demirbas=0102416 ERİŞİM: 28.04.2025

URL-4
<https://isamveri.org/pdfrisaleosm/R146150.pdf> ERİŞİM: 28.04.2025

URL-5
https://www.academia.edu/43294575/_K%C3%BC%C3%A7%C3%BCk_%C5%9Eeyleri_K%C3%BC%C3%A7%C3%BCmsemme_Yok_Olursun

Ekler**Ek 1: Mahmud Celaledin Paşa'ya Ait Bir Fotoğraf**

Ek 2: “Atabe-i şevket ihtiva-yı hazret-i şehinşahiye ubudiyet-i çakeranemin timsal-i sadakat meali olmak üzere min gayr-ı haddin arz u takdim kılındı. 13 Muharrem 302, Şûrâ-yı Devlet Tanzimat Dairesi Reisi Mahmud köleleri” Notuyla Mahmud Celaleddin Paşa.

Ek 3: Mahmud Celaleddin Paşa'nın İstanbul Beşiktaş'ta Bulunan Yahya Efendi Dergahı Haziresindeki Mezar taşı Üzerindeki Tarih

Oku bir Fatiha ey ehl-i dil-i zair bu merhuma
 Ki kadri devlet ve milletçe pek mümtaz ü baladır
 Eder hep esdika-yı mülk ü devlet hake-i hürmet
 Bu kabrin sahibi Mahmud Celaleddin Paşadır

Sene 1316 Fi 7 Ramazan

İzzet

Ek 4: Mahmud Celaleddin Paşa'nın İstanbul Beşiktaş'ta Bulunan Yahya Efendi Dergahı Hazinesindeki Mezar taşı

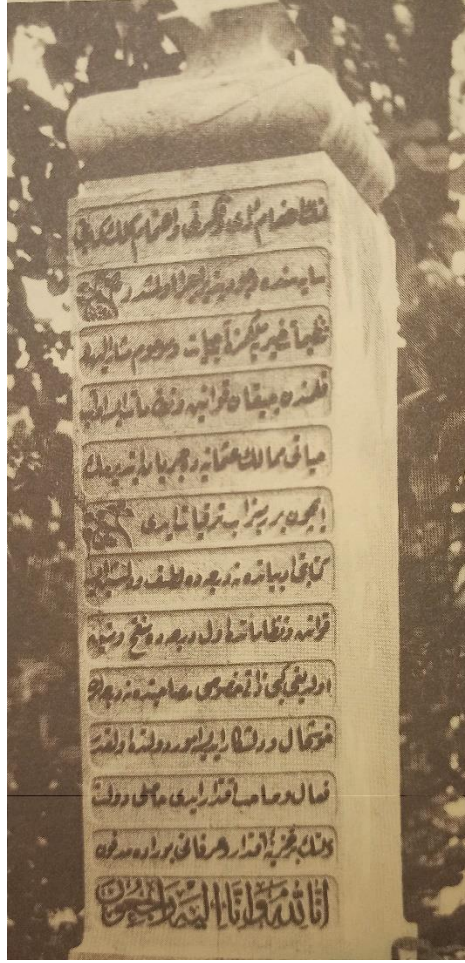

Kitabe 1

Hüve'l Hayyül Baki

Eazim-i vükela-yı saltanat-ı seniyyeden olup Ticaret ve Nafia Nazırı iken alem-i faniye veda-yı ebedi eden Mahmud Celaleddin Paşa'nın kabridir. Bu zat Bab-ı Ali'de perveriş-yab feyz ve kemal olan ekabir-i erbab-ı kalemin en güzidelerinden idi. Pek çok hidemat-ı mühimme-i devlette ibraz-ı ehliyet ve rüyet etmesinden maada mecmua-i kavanin ve nizamat-ı devlet olan düstura münderiç kaffe-i kavanin ve nizamat ya kamilen veya kısmen müşarüniylehin hame-i tahrir veya tashihinden geçmiş ve yarım asra yakın bir müddet zarfında devletçe ittihaz olunan mukarrerat-ı ıslahiye'nin cümlesi

Ek 5: Mahmud Celaleddin Paşa'nın İstanbul Beşiktaş'ta Bulunan Yahya Efendi Dergâhı Haziresindeki Mezar taşı

Kitabe 2

“Anın ihtimam(?) rey ü fikreti ve ihtimam-ı kilik-i kabı sayesinde vücusezir-i icra olmuştur. Tanzimat-ı Hayriye-i Mülkiyemize ab-ı hayat ve merhum-ı müşarunileyhin kaleminden çıkan kavanin ve nizamat ise adab-ı hayatı memalik-i Osmaniyyede cereyan ettirmek için bir terakkiyat idi. Kitabeti edebiyatta ne derece latif ve dilnişin ise Kavanin ve nizamatla ol derecede münakkah ve metin olduğu gibi zati hususu müsahabatda ne derecelerde hoşhal ve dilşikar idiyse umur-ı devletde ol kadar faal ve sahib-i iktidar idi. Hasılı devlet ve Milletin bir hazine-i iktidar ve irfanı burada medfun”

İnna Lillahi ve İnna İleyhi Raciun

Kaynak: İşli, E. N. (1999). *İstanbul Mezartaşlarının Yaşamöyküleri Açısından Önemi*. Kitap-lık. S.36:214-219.

NOT

Bu sayının hakemleri Aralık sayımızla birlikte toplu olarak verilecektir